

MÕJUTUSVAHENDITE KASUTAMINE ERIKOOIDES

Kadri Ann Salla
Kaire Tamm

Väljaandja:
Justiitsministeerium
Tõnismägi 5a
15191 Tallinn
Telefon: 620 8100
Faks: 620 8109
e-post: info@just.ee

Kõik käesolevas materjalis esitatu on kaitstud autoriõigusega, mis kuulub Justiitsministeeriumile. Väljaande tsiteerimine või refereerimine on lubatud üksnes juhul, kui viidatakse materjali autoritele. Ilma Justiitsministeeriumi kirjaliku nõusolekuta ei ole väljaannet või selle osi lubatud mingil viisil publitseerida.

Sisukord

LÜHIKOKKUVÕTE	4
SISSEJUHATUS.....	5
1. TÄHELEPANEKUD ERIKOOLOIDE ELUOLU KOHTA	9
1.1. ERIKOOLI ÕPILASTE ARV JA ISELOOMUSTUS	9
1.2. FÜÜSILINE KESKKOND, JÄRELEVALVE	10
1.3. REŽIIM, PÄEVAKAVA	13
1.4. ÕPPETEGEVUSE KORRALDUS	14
1.5. KASVATUSTEGEVUSTE KORRALDUS	15
2. REEGLID JA NENDE TÄITMINE.....	17
2.1. REEGLID ERIKOOLOIDES	17
2.2. OODATUD KÄITUMINE	22
2.3. KÄITUMISE HINDAMINE	24
3. KORRARIKKUMISED	27
3.1. VÄGIVALD	27
3.2. PÕGENEMINE	29
3.3. SUITSETAMINE.....	31
3.4. ROPENDAMINE JA KARJUMINE	33
3.5. ÄRITSEMINE	34
3.6. VARGUSED	34
3.7. LÕHKUMINE JA LAAMENDAMINE	35
3.8. VASTUHAKK JA ALLUMATUS	35
3.9. TUNNIDISTSIPLIINI RIKKUMINE.....	36
4. MÕJUTUSVAHENDID	38
4.1. MÕJUTUSVAHENDITE SÜSTEEMI EESMÄRGID	38
4.2. TÖÖTAJATE JA ÕPILASTE ARUSAAM MÕJUTUSVAHENDITEST	39
4.3. MÕJUTUSVAHENDITE KASUTAMINE ERIKOOLOIDES	42
5. MÕJUTUSVAHENDITE MÄÄRAMISE JA ELLUVIIMISEGA SEOTUD PROBLEEMID	56
5.1. PROBLEEMIDE MÄRKAMINE JA NEILE REAGEERIMINE	56
5.2. JUHTUMITE SELGITAMINE	58
5.3. OTSUSTUSPROTSESS	60
5.4. ELLUVIIMINE	61
6. KOOLIKLIIMA	63
6.1. TÖÖTAJATE JA ÕPILASTE SUHTLEMINE	63
6.2. TÖÖTAJATE SUHTUMINE ÕPILASTESSE.....	64
6.3. ÕPILASTE SUHTUMINE TÖÖTAJATESSE.....	66
KOKKUVÕTE	67
KASUTATUD MATERJALID	72
LISAD.....	74

Lühikokkuvõte

Uuringu eesmärgiks on analüüsida mõjutusvahendite – preemiate ja karistuste – süsteemi kasutamist Kaagvere, Puiatu ja Tapa erikoolis, peegeldades õpilaste ja töötajate hinnanguid ja arusaamu mõjutusvahendite eesmärkide ning mõjususe kohta. Mõjutusvahenditena käsitleti uuringus koolisest preemiate ja karistuste süsteemi. Uuringu käigus viidi kõikides erikoolides läbi osalusvaatlused ning poolstruktureeritud intervjuud õpilaste ja töötajatega.

Viimasel paaril aastal on erikoolid hakanud tõsisemalt rõhutama vajadust parandada koolikliimat ja läheneda õpilastele nii õppe- kui ka kasvatustöös individuaalselt. Õpilaste resotsialiseerimise nimel peetakse vajalikuks tegeleda puudujääkidega õpilaste sotsiaalsetes oskustes, arendada koostööd koduga ning lahendada vägivaldaprobleeme koolis. Kiiduväärt on, et nimetatud teemadele tähelepanu pööramine pole jäänud pelgalt mõtteks, vaid erikoolis astutakse esimesi samme selles suunas.

Uuringu peamised järeldused

- Õpilased ei taju erikooli reegleid ega mõtesta nende vajalikkust enda jaoks, mistõttu nad ka reegleid ei järgi.
- Õpilaste subkultuuri reeglid domineerivad ametlike reeglite üle, seda eriti poistekoolides. Subkultuuri domineerimist võimaldab see, et töötajad kasutavad ära õpilaste omavahelisi suhteid ja sõlmivad korra tagamiseks õpilastega kokkuleppeid.
- Peamisteks korrarikkumisteks erikoolides on suitsetamine, vägivald, omavoliline lahkumine koolist, vargused, vastuhakk, lõhkumine, (tunni)distsipliini rikkumine, mis on ka tingitud koolikeskkonnas valitsevatest pingetest ja õpilaste isiklikest probleemidest.
- Mõjutusvahendeid kasutatakse erikoolides hea ja halva käitumise korral: Puiatus ja Tapal reaktsioonina korra ja distsipliini tagamiseks, Kaagveres ka õpilaste arengu soodustamiseks.
- Käitumise muutmist takistavad õpilaste napp võime näha oma tegevuse ja tagajärje seoseid. Seda soodustab töötajate lünklik ja ebapiisav tagasiside õpilase käitumisele ning liiga pikk reageerimisaeg korrarikkumistele.
- Erikooliti erinevad viisid, kuidas õpilastesse suhtutakse ja nende korrarikkumistega toime tulla. Töötajad ei kohtle õpilasi kavakindlalt ja kasutavad ka kohatuid võtteid: ähvardavad, määravad ebaproportsionaalseid karistusi, kasutavad füüsilist vägivalda, lubavad omakohut kartvatel lastel pageda eraldusruumi (mille olemust kirjeldab muu hulgas see, et enamik õpilasi ja osa õpetajaid nimetab seda kartsaks).
- Töötajate suutmatust tegutseda ühtse meeskonnana ning järeleandmised õpilastele on viinud selleni, et viimased manipuleerivad töötajatega.
- Erikoolid ei tegele õpilaste probleemidega süvitsi ega arvesta erineva vanuse- ja arengutasemega õpilaste vajadustega. See pärsib erikooli ülesannete täitmist, sh õppe- ja kasvatustegevust, aga ka laiemalt erikoolide efektiivsust.

Sissejuhatus

Eestis on kolm kasvatuseritingimusi vajavate laste kooli: Kaagvere (eesti ja vene tüdrukutele), Puiatu (eesti poistele), Tapa erikool (algselt mõeldud vene poistele, ent 2008. a juunis avati rühmad ka eesti poistele). Kasvatuse eritingimusi vajavate laste koolid (edaspidi ka erikoolid) on Haridus- ja Teadusministeeriumi hallatavad riigikoolid, kus toimub õpe põhihariduse tasemel. Erikooli saab kasvatusliku järelevalve huvides suunata 12–17aastase, erandjuhul 10-aastase süüteo toime pannud isiku. Erikooli suunamiseks on kaks võimalust: alaealiste komisjoni taotlusel kohtumääruse alusel¹ ja kriminaalmenetluse tulemusena kohtuotsuse alusel, kui alaealise karistusest vabastamisel kohaldatakse mõjutusvahendina erikooli suunamist².

Erikoolid on viimastel aastatel olnud nii laiemal avalikkusel kui ka spetsialistide ringis aktiivseks arutlusteemaks. Kogu haridussüsteemis räägitakse aina enam sellest, et koolid ei tule toime õpilaste distsipliiniprobleemidega, õpilased ei allu koolikorra ja on muutunud jõhkramaks. Ka erikoolides esineb probleeme – kollektiivsed korrarikumised, nt mäss Puiatus –, millega hakkama saamiseks pole töötajatel vahendeid ega võimalusi.

Lisaks on eri ametkonnad juhtinud korduvalt tähelepanu erikooli süsteemi ja erikoolide endaga seotud probleemkohtadele. Õiguskantsleri hiljutine kriitika erikoolide pihta osutas peamiselt sellele, et rikutakse laste põhiõigusi, eraldusruumi kasutatakse lubamatult, koolikeskkond on nii töötajale kui ka õpilasele ebaturvaline ning puudub piisav psühhiaatriline abi ja rehabilitatsioon psüühikahäiretega lastele.³ Riigikontroll viitas juba 2004. aastal erikoolide vähesele tulemuslikkusele ja vajadusele muuta erikoolide süsteemi ülesehitust.⁴

Erikoolide küsimused, laiemalt alaealiste paigutamine kinnisesse asutusse, on pälvinud tähelepanu ka teistes riikides. Välisriikide uuringutes on enamasti esile toodud, et alaealiste õigusrikkujate kinnipidamine erikoolis ja noortevanglas ei ole kuritegeliku käitumise vähendamisel nii efektiivne kui sekkumine kogukonna tasandil.⁵ Institutsioonipõhise lähenemise puhul peetakse negatiivseks mitmeid tegureid:

- stigmatiseerimine: erikoolist lahkunule jääb nn märk külge (erikooli poiss on pätt, kriminaal jne), mis raskendab oluliselt tavaühiskonda naasmist;
- kriminaalne sotsialiseerumine: erikoolis jt kinnistes institutsioonides võetakse kiiremini omaks kaaslaste negatiivne, kriminaalne käitumine ja subkultuur;
- lapse erikoolis viibimise ajal ei pruugi tavakeskkond oluliselt muutuda (kriitika puudutab juhtumeid, kus asutuse koostöö perega on puudulik), seega naastes on pere probleemide ja sõprade ring sama.⁶

Kriitikast hoolimata ollakse seisukohal, et erikoolid on siiski vajalikud neile, kellele kogukondlikud meetmed ei sobi või kelle puhul need tulemusi ei anna. Erikooli ei saa ebaefektiivsuses süüdistada pelgalt seetõttu, et abi ja sekkumist pakutakse kinnises asutuses. Siinjuures võivad põhjuseks olla ka muud tegurid: nt kasutatakse vähem efektiivseid sekkumisi ja raviviise, sekkumiste ebakvaliteetne elluviimine, või peituvad põhjused asutuse organisatsioonis, vähendades nii sekkumiste mõju, mis mõnes muus keskkonnas võiksid olla edukad.⁷

¹ Alaealise mõjutusvahendite seadus, § 1 lg 2.

² Karistusseadustik, § 87.

³ Kokkuvõtte õiguskantsleri kontrollkäigust Puiatu erikooli 12.05.2008. Kättesaadav:

http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/04_Kontrollik_ik_Puiatu_Erikooli_mai_2008.pdf.

⁴ Erikoolide funktsioon ja tulemuslikkus. Riigikontrolli kontrolliaruanne nr 2-5/04/45. 18.06.2004. Kättesaadav:

http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=20514/erikoolide+funktsioon+ja+tulemuslikkus_Riigikontrolli+aruanne.pdf

⁵ Research into Effective Practice with Young People in Secure Facilities. Report to the Youth and Justice Board by Hobbs and Hook Consulting. April 2001.

⁶ Report of Expert meeting and knowledge seminar: Assistance to children at risk of committing crimes and reintegration of children with a criminal life style. November 2007. Kättesaadav:

<http://www.childcentre.info/projects/perpetrators/dbaFile15528.pdf>

⁷ Denise G. Gottfredson, William H. Barton (1993). Deinstitutionalization of Juvenile Offenders. – *Criminology* 1993; 31; 4.

Eestis on alates 1990. aastate keskpaigast erikoolide teemal läbi viidud rida uurimusi. Enamik neist on hinnanud erikoolide süsteemi üldist toimimist, erikoolide funktsioone ja rolle (nt Kõrgesaar⁸ ja Kõiv⁹). Vähem on uuringuid, mis käsitlevad kvalitatiivselt erikoolides toimuvaid sotsiaalseid interaktsioone (nt Strömpl¹⁰). Konkreetselt mõjutusvahendite kasutamist erikoolis seni uuritud pole.

Senised uuringud on näidanud, et erikoolide tähtsamateks ülesanneteks peetakse isiksuse muutmist, iseseisvaks eluks ettevalmistamist, käitumise kontrollimist, teadmiste andmist¹¹, kuid neil nähakse ka karistamise ja kaitse funktsiooni¹². Õppetöö läbiviimise alal on esile toodud mitmeid probleeme: teadmiste andmist takistavad õpilaste motivatsioonipuudus, teadmiste erinev tase, õpetajate ühekülgised õpetamismeetodid, abiõpetajate puudumine, tavakooli õppekava kõrged nõudmised¹³, tugiteenuste ja õpiabi puudulikkus ning õpikeskkonna füüsilised vajakajäämised¹⁴. Kasvatustöös on puudujääkidenähtud eelkõige vähest individuaalset lähenemist, õpilaste madalat motivatsiooni ja valmisolekut muutusteks, õpilaste ja kasvatajate lähisuhete puudumist ning piiratud võimalusi õppida praktilisi oskusi ja sotsiaalseid kogemusi iseseisvaks eluks¹⁵. Erikoolide toimimist mõjutab oluliselt ka kooli elukorraldus ja suhted.¹⁶

Eesti erikoolid on muutuste künnisel. Haridus- ja teadusministeerium kavandab erikoolide süsteemi ümberkorraldamist¹⁷: välja on töötatud erikoolide kontseptuaalsed alused¹⁸ ning alustatud erikoolide võrgu ja selle korrastamiseks vajalike investeeringute analüüsiga.

Eesmärk

Käesoleva uuringu peamine eesmärk on analüüsida erikoolide praktikat mõjutusvahendite kasutamisel ja mõjutusvahendite süsteemi tulemusi. Selleks peegeldati õpilaste ja töötajate arvamusi, arusaamu ning vajadusi nii mõjutusvahendite süsteemi kui ka erikoolide kui institutsiooni kohta üldisemalt. Lisaks vaadeldi õpilaste ja töötajate interaktsiooni ja käitumisviise ning analüüsiti igapäevaelu probleeme erikoolis. Mõjutusvahenditena käsitleti antud uuringu kontekstis erikoolides kasutatavaid preemiaid ja karistusi. Uuring hõlmas kõiki kolme kasvatuseritingimusi vajavate laste kooli: Kaagvere, Puiatu ja Tapa erikooli.

Uurimismetoodika

Kõikides erikoolides viidi läbi **osalusvaatlus** kahe viiepäevase etapina. Enne vaatlejate saabumist informeeriti kooli vaatluse läbiviimisest ja selle eesmärkidest. Esimesel nädalal mindi

⁸ Markina, A., Saar, J. (2001). Ülevaade 1985–2000 Eestis läbiviidud noorte hälbekäitumist käsitlevatest uuringutest. Uurimisprojekti aruanne Integratsiooni Sihtasutusele; Kõrgesaar, J. (1999). Eesti käitumishälvikute erikoolid 1998/99. Uurimisprojekti aruanne Haridusministeeriumile.

⁹ Kõiv, K. (2006). Eesti kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste koolid 2005/2006. Uurimisprojekti aruanne EV Haridus- ja Teadusministeeriumile.

¹⁰ Strömpl, J. (2002). The K. School. Residential Management of Troublesome Girls in Transition-time Estonia. Academic Dissertation. University of Tampere.

¹¹ Markina, A., Saar, J. (2001). Ülevaade 1985–2000 Eestis läbiviidud noorte hälbekäitumist käsitlevatest uuringutest. Uurimisprojekti aruanne Integratsiooni Sihtasutusele; Kõrgesaar, J. (1999). Eesti käitumishälvikute erikoolid 1998/99. Uurimisprojekti aruanne Haridusministeeriumile.

¹² Kõiv, K. (2006). Eesti kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste koolid 2005/2006. Uurimisprojekti aruanne EV Haridus- ja Teadusministeeriumile.

¹³ Markina, A., Saar, J. (2001). Ülevaade 1985–2000 Eestis läbiviidud noorte hälbekäitumist käsitlevatest uuringutest. Uurimisprojekti aruanne Integratsiooni Sihtasutusele; Kõrgesaar, J. (1999). Eesti käitumishälvikute erikoolid 1998/99. Uurimisprojekti aruanne Haridusministeeriumile.

¹⁴ Kõiv, K. (2006) Eesti kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste koolid 2005/2006. Uurimisprojekti aruanne EV Haridus- ja Teadusministeeriumile.

¹⁵ Kõiv, K. (2006) Eesti kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste koolid 2005/2006. Uurimisprojekti aruanne EV Haridus- ja Teadusministeeriumile.

¹⁶ Strömpl, J. (2002). The K. School. Residential Management of Troublesome Girls in Transition-time Estonia. Academic Dissertation. University of Tampere.

¹⁷ Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2006–2009. Vabariigi Valitsuse 26.10.2006. a korraldus nr 592.

¹⁸ Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste koolide kontseptuaalsed alused. Haridus- ja teadusministri 19.12.2008. a käskkiri nr 1570.

vaatlema võimalikult avatult, eesmärgiga saada ülevaade eluolust, erikoolide erinevustest ning peamistest õpilaste ja töötajate igapäevastest probleemidest. Esmase vaatluse tulemuste analüüsi pinnalt täpsustati uurimise eesmäärke ja uurimisküsimusi ning valmistati ette intervjuukavad. Teise vaatluse ajal keskenduti enam õpilaste ja töötajate käitumisviiside ja interaktsiooni jälgimisele ning viidi läbi intervjuud.

Vaatlejad viibisid nii õppe- kui ka kasvatus tööalaste tegevuste juures: tundides, vahetundides, söögivahetundides, kasvatusrühma päevakavajärgsetes tegevustes, nt käisid kaasas koolis toimuvates huviringides (spordiringid, arvutiring), ent ka majavälistel üritustel (ujulas, ratsabaasis, spordihoones). Vaatlejad ei viibinud erikoolides öösel. Vaatluste käigus vesteldi jooksvalt ka töötajate ja õpilastega. Vaatlused võimaldasid hinnata erikoolide igapäevast õpi-, kasvu- ja töökeskkonda, igapäevaseid situatsioone ja probleeme, õpilaste ja töötajate käitumist, omavahelist suhtlemist, konfliktide lahendamise viise.

Kaagvere ja Puiatu erikoolis viibis üks vaatleja ja teine vaatleja külastas Tapa erikooli. Vaatleja roll oli jääda tagaplaanile ning mitte võtta endale töötaja ega õpilase rolli. Sageli oli see aga keeruline, sest mõlema poolega tuli saavutada usaldus. Vaatluse käigus vaatlejad enamasti sündmustesse ei sekkunud, kuigi kontakti otsisid nii õpilased kui töötajad. Vaatluste käigus polnud võimalik detailset infot kohe üles märkida, sest see häiris õpilasi ja töötajaid. Vaatluse ajal tehti märkmeid ja vaatluspäevikud koostati vaatluspäevade lõpus. Iga kooli ja nädala vaatluse tulemuste kohta koostati eraldi vaatluspäevik, kokku 6 päevikut. Vaatlused viidi läbi 2008. aastal: märtsis ja mais Kaagvere ja Puiatu, märtsis ja aprillis Tapa erikoolis.

Lisaks osalusvaatlustele tehti uuringu käigus **poolstruktureeritud süvaintervjuud** erikoolide töötajate ja õpilastega (intervjuukavad esitatud lisas 1). Intervjuukavasid täpsustati intervjuude käigus, seda eriti õpilaste puhul, kelle intervjuueerimisel olid algsed küsimused aluseks märksõnadena ning vestluses lähtuti õpilaste sõnavarast ja kogemustest.

Igas koolis toimus 5 intervjuud õpilastega ja 5 intervjuud töötajatega. Uuringu raames vesteldi kokku 15 õpilasega (5 tüdrukuga ja 10 poisiga). Puiatu erikoolis räägiti poistega vanuses 13–16, Tapal poistega vanuses 12–16 ja Kaagvere erikoolis tüdrukutega vanuses 14–17. Valimit koostades lähtuti sellest, et oleks esindatud erineva vanuse ja eri kasvatusrühmade õpilased. Valim kujunes vabatahtlikkuse alusel, eeltingimuseks oli kontakt õpilasega ning tema nõusolek ja soov vestelda. Kontakti loomine toimus juba osalusvaatluste ajal ning intervjuueerija püüdis suhelda õpilastega võrdselt positsioonilt. Intervjuu alguses oli raske saavutada õpilastega pingevaba olukorda, kuid vestluse käigus suudeti tugevam barjäär ületada ning usaldus võita.

Tüdrukud olid vestlustel avatumad ja näitasid valmisolekut uuritavat teemat arutada. Vaid üks tüdruk soovis intervjuu varem lõpetada, tuues ettekäändeks kasvatusrühmaga arvutiringi mineku. Paljudele poistele oli intervjuu vastumeelne ning mõni kibeles intervjuult minema. Poisid avanesid vestlusel aeglasemalt ja olid sõnaahtramad.

15 intervjuus (sh 2 rühmaintervjuud) töötajatega osales kokku 17 isikut: 8 kasvatajat, 6 turvatöötajat ja 3 sotsiaalpedagoogi (Kaagvere erikoolis personaalnõustaja). Intervjuueeritud töötajate erikooli tööstaaž varieerus alates poolest aastast kuni 34 aastani. Kaagveres ja Tapal olid vestelnud töötajad erikoolis töötanud keskmiselt 10 aastat, Puiatu erikoolis ligi 6 aastat. Töötajate valimi puhul lähtuti lisaks vabatahtlikkuse põhimõttele ka sellest, et esindatud oleks eri ametikohad (sotsiaalpedagoog, kasvataja, turvatöötaja) ning erineva tööstaažiga töötajad. Juhtkond jäeti teadlikult valimist välja.

Intervjuude läbiviimiseks oli keeruline leida aega ja kohta. Kuna erikoolide päevakava oli tihe ja täpne, siis polnud võimalik õpilaste ja töötajatega pikalt ja segamatult vestelda. Õpilaste intervjuud kestsid u 20 minutit kuni poolteist tundi, töötajate intervjuud üks kuni kaks tundi. Õpilaste intervjuusid viidi läbi klassis, eraldusruumi eesruumis, rühmaruumis, koolitöötaja kabinetis. Mitmel juhul segasid ja isegi katkestasid õpilaste intervjuusid nii teised õpilased kui ka töötajad. Töötajatelt oli intervjuuks raske nõusolekut saada ning esialgu oli neile intervjuu andmine vastumeelne, põhjuseks toodi tööga hõivatus ja ajapuudus. Tundi muret ka selle üle, kuhu info läheb ja kuidas seda kasutatakse. Samuti pelgasid töötajad, kuidas nende arvamuse avaldamine mõjutab edasisi suhteid koolis. Süvaintervjuud toimusid 2008. aasta märtsist maini.

Kõik intervjuud õpilaste ja töötajatega salvestati diktofonile ja transkribeeriti. Tapa erikooli intervjuud viidi läbi vene keeles, intervjuude transkriptsioon koostati eesti keeles. Uurimisaruande autorid analüüsisid alguses iga kooli õpilaste ja töötajate intervjuumaterjale eraldi ning koostasid transkriptsioonide põhjal esialgsed kategooriad, ilmestades need tsitaatidega¹⁹. Esmaseid kategooriaid omavahel ja vaatluspäevikutega kõrvutades tulid välja olulisemad kategooriad, millest töötajad ja õpilased intervjuudes kõige enam rääkisid. Õpilaste ja töötajate arusaamade üldistamisel lähtuti teemade korduvusest, kaalukusest ning seostest, mis intervjuu osades üksteist toetasid.

Analüüs ei hõlmanud kogu uuringu raames kogutud algmaterjali. Välja jäeti teemad, mis ei ole huvipakkuvad selle uuringu seisukohalt, ehkki neid tasub analüüsida edaspidi.

Tsitaatides ja vaatlusandmetes ei ole anonüümsuse huvides viidatud konkreetsele koolile, intervjuueeritava ametinimetusele ja nimele: kasvatajate, turvatöötajate jt töötajate puhul on kasutatud üldnimetajat „töötajad“, õpilaste osas on eristatud poisid ja tüdrukud.

Uuringu raames analüüsiti ka mitmesuguseid erikoolide dokumente: sisekorraeskirju, õpilaste toimekuid, põgenemiste kohta kogutavaid materjale. Tutvumaks välisriikide kogemusega institutsioonides viibivate alaealiste õigusrikkujatega tegelemisel, uuriti peamiselt Inglismaa ja USA ülevaateuuringuid ja teadusartikleid, osaliselt vaadati ka Skandinaavia (nt Norra) kogemusi. Kuna käesoleva uuringu eesmärgiks on kaardistada ja peegeldada Eesti erikoolide mõjutusvahendite kasutamise kogemust, mitte niivõrd võrrelda süsteeme, siis on välisriikide kogemusi kasutatud ennekõike näidetena uuringu tulemuste kokkuvõtmisel.

Uuringu aruande struktuur

Uuringu aruanne koosneb kuuest osast. Esimeses osas tuuakse lugejale tausta avamiseks temaatiline ülevaade erikoolide peamistest probleemidest ja kitsaskohtadest vaatluste ja vaatluse ajal tehtud vestluste põhjal. Käsitlevate teemade hulka kuuluvad erikoolide õpilaste arv ja iseloomustus, erikoolide füüsiline keskkond, õppetöö ja kasvatustegevuste läbiviimine. Teises osas antakse ülevaade oodatud käitumisest ja reeglitest ning kolmandas osas peamistest korrarikumistest erikoolis. Neljandas osas räägitakse erikoolis kasutatavatest mõjutusvahenditest: preemiast ja karistustest, põhilistest probleemidest nende kasutamisel ning mõjust õpilaste ja töötajate seisukohast. Viies osa keskendub mõjutusvahendite määramise protsessile erikoolides ning kuues kooli kliimale läbi õpilaste ja töötajate suhete prisma. Kokkuvõttes tuuakse välja peamised järeldused erikoolide mõjutusvahendite kasutamise ja erikoolide süsteemi tulemuste kohta.

Autorid ja tänusõnad

Kadri Ann Salla Tallinna ülikoolist ja Natalja Grusdam Tartu ülikoolist viisid läbi erikoolide osalusvaatlused ja intervjuud ning koostasid intervjuude transkriptsioonid. Andmekogujatel on varasemad kogemused uuringute läbiviimisel erikoolides seoses diplomitööga, lisaks on Kadri Ann Salla viibinud erikoolis praktikal ja Natalja Grusdam puutunud erikoolide tööga kokku alaealiste komisjoni sekretäri ametikohal. Intervjuude ja vaatluste analüüsi viisid läbi ning aruande kirjutasid Kadri Ann Salla ja Kaire Tamm justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonnast. Lõpparuande koostamisel osales justiitsministeeriumist ka Mari-Liis Sööt ning olulise panuse lõpparuandesse andis tööd retsenseerinud Tartu ülikooli sotsiaaltöö dotsent Judit Strömpl oma väärtuslike ettepanekutega.

Lõpetuseks soovivad autorid tänada nii erikoolide juhte, töötajaid kui ka õpilasi, kes uuringus osalesid ning olid valmis uuringus käsitlevatel teemadel kaasa rääkima ja arvamust avaldama.

---

¹⁹ Tsitaatides kasutati järgmiseid transkriptsioonimärke:
/.../ lühendamisel välja jäetud osa
... sõnad ... tsitaat algab lause keskel või lõpeb enne lause lõppu

1. Tähelepanekud erikoolide eluolu kohta

- Õpilaste arv erikoolis muutub õppeaasta jooksul märkimisväärselt, raskendades õppe- ja kasvatustöö planeerimist ja läbiviimist.
- Kuna erikooli õpilaste vanus, arengu- ja haridustase erineb, siis on raske arvestada kõikide õpilaste ja nende individuaalsete huvide ja vajadustega.
- Õpilaste käitumist iseloomustab närvilisus, agressiivsus, rahutus, ärrituvus, mis on ka korrariikumiste põhjuseks. Tüdrukute agressiivsus väljendub enam verbaalselt, poistel füüsiliselt.
- Erikoolide füüsiline keskkond ei võimalda õpilastele privaatsust. Suures kollektiivis on raske õpilasi suunata, jälgida ja kontrollida, lisaks tugevdab see õpilaste vastastikust negatiivset mõju.
- Erikooli päevakava on täpselt paika pandud. Puiatus ja Tapal on tegevused suunatud enamasti kõigile õpilastele korraga, Kaagveres toimuvad need ka individuaalselt. Puiatus on kord rangem, režiimi täitmist tähtsustatakse ka Tapal. Kaagvere erikoolis on kord paindlikum ja sõltub enam õpilaste ja töötajate kokkulepetest.

Alljärgnevalt on vaatluspäevikutele tuginedes kirjeldatud ja analüüsitud erikoolide igapäeva-tegevusi ning õppe- ja kasvatustöö aspekte.

1.1. Erikooli õpilaste arv ja iseloomustus

Erikooli õpilaste arv muutub õppeaasta jooksul. Kevadel suureneb õpilaste arv järsult, tuues kaasa väljakutseid õppe- ja kasvatustöö korraldamisel ning personali planeerimisel: õpilaste rühmi on vaja juurde tekitada või muutuvad rühmad liiga suureks, mistõttu tekib probleeme järelevalve tagamisel, igapäevaste tegevuste korraldamisel, ühiste tegevuste planeerimisel ja läbiviimisel, individuaalse tähelepanu pakkumisel ja korra hoidmisel. Kuigi füüsilise ruumi puudust erikoolides otseselt ei ole, mõjub pidevalt üheskoos tegutsemine (tihelolek) psüühiliselt kurnavalt nii töötajatele kui ka õpilastele.

Poiste erinevused vanuse ja haridustaseme lõikes on erikoolides suuremad kui tüdrukutel ja see omakorda raskendab Puiatu ja Tapa erikoolis õpilaste vajaduste ja huvidega arvestamist õppe- ja kasvatustegevuses.

Erikoolis õpivad ka erivajadustega lapsed: kooli on suunatud nii psühhiaatriliste kui ka tõsiste käitumishäiretega lapsi. Sellised õpilased eristuvad teistest ülemäära, mistõttu satuvad sageli põlguse ja kiusamise ohvriks. Praegune erikoolide keskkond süvendab nende probleeme, neil on keeruline erikooliga kohaneda, sest nad vajavad pidevat tähelepanu ja ravi. Praeguses süsteemis napib töötajatel selliste õpilastega toimetulemiseks võimalusi, oskusi, aega ja muid ressursse.

Kaagvere erikool

Kaagvere erikoolis oli esimese vaatluse ajal tüdrukuid nimekirjas 32 (reaalselt kohal 20) ja teise vaatluse ajal 42 (reaalselt kohal 36). Puuduvad tüdrukud olid peamiselt koolist omavoliliselt lahkunud, üks viibis haiglas. Tüdrukud olid vanuses 12–17 ja õppisid 6.–9. klassis.

Tüdrukud on hoolitsetud välimusega ja hästi rõivastunud, riided puhtad, korralikud ja moekad. Erinevused riietumises peegeldavad pigem erinevat stiili ja võimalusi kui staatust kaasõpilaste seas. Tüdrukud pööravad oma välimusele tähelepanu, samuti ka töötajad, kes jälgivad nende enese eest hoolitsemise harjumusi ning toetavad seda tunnustuse (nt tehti tüdrukutele komplimente ja kiideti) ja abistamisega (nt aidati tüdrukul juukseid sättida).

Tüdrukute käitel on rohkelt lõikumisjälgi ning käitel ja jalgadel kriime, arme, nahavigastusi.

Tüdrukute meeleolud vahelduvad kiiresti, nad ärrituvad kergesti ja näitavad seda ka välja, enamasti verbaalselt, kuid ka füüsiliselt, nt jalaga või käega midagi lüües või togides. Tüdrukuid iseloomustab kannatamatus ja suur tähelepanuvajadus, mille kohene rahuldumata jätmine toob kaasa tugeva negatiivse reaktsiooni. Osa tüdrukuid on väga rahutud, rabadad ja reaktiivsed.

Puiatu erikool

Puiatus oli esimese vaatluse ajal õpilasi nimekirjas 44 (reaalselt kohal 37) ja teise vaatluse ajal 52 (reaalselt kohal 44). Koolist puuduvad õpilased olid enamjaolt koolist põgenenud, mõni viibis seoses eeluurimisega vahi all. Poisid olid vanuses 10–17 ja õppisid 2.–9. klassis.

Poiste välimus ja enesehoolitus sõltub nende vanusest. Vanematel poistel on moekad, puhtad ja korralikud riided, poisid on hoolitsetud. Väiksemate poiste riided on määrdunud ja plekilised, kohati augulised või katki, välja veninud ja lotendavad. Nende käed ja jalad on täis kriime, sinikaid ja pastapliiatsi jälgi. Riietus ja väljanägemine peegeldab poiste staatust koolis. Töötajad ei pööra poiste välimusele kuigivõrd tähelepanu, enese eest hoolitsemist ja hügieeniharjumusi jälgitakse ja juhendatakse vähesel määral. Sisejalanõudena kantakse koolis susse.

Poisid, eriti väiksemad, tormasid ringi, jooksid, mürasid, tõukasid, togisid, kaklesid. Poisid on motoorselt rahutud, liiguvad palju ringi, suhtlevad omavahel, moodustavad grupe. Mõned poisid on reaktiivsed ja ärrituvad kergesti.

Suurem osa poisse mängitas sõrmede vahel paelajupi sarnast lelu ehk sotkat. Sotkade mängitamine käib muude tegevuste juurde, sotkad on poistel taskus ning nendega mängitakse kogu aeg. See tegevus maandab pingeid ja peletab igavust.

Poiste vahel on tugevad meeldivuse/ebameeldivuse suhted. Ebasümpaatsete poiste suhtes näidatakse põlgust avalikult välja, tarvitades vaimset ja füüsilist vägivalda.

Tapa erikool

Tapa erikoolis oli esimese vaatluse ajal õpilasi nimekirjas 25 (reaalselt oli kohal 24, mõni aeg enne vaatlust oli massilise põgenemise tõttu kohal vaid 12 õpilast), teise vaatluse ajal oli nimekirjas 27 õpilast (reaalselt kohal 25). Koolist puuduvad õpilased olid valdavalt põgenenud, mõni üksik viibis vahi all. Poisid olid vanuses 10–17 ja õppisid 3.–9. klassis.

Poiste välimus ja rõivastus sõltub osalt nende vanusest. Enamjaolt on poiste riided ja jalatsid humanitaarabist, vähestel on isiklikud riided. Vanematel poistel on terved jalanõud, riided puhtad ja nad on märkimisväärselt paremini hoolitsetud kui nooremad. Vanematel on ka moodsad koolikotid, samal ajal kui mõnel nooremal see üldse puudus. Poiste kehal on märke sinikatest, armidest, tätoveeringutest, samuti lõikumisjälgedest.

Töötajate sõnul on poistel probleeme hügieeniga ja mõned keelduvad kasutamast voodilinasid ja tekikotte. Hügieeni ja sellest rääkimist poistele peavad töötajad oluliseks.

Õpilased näisid koolitundides alalõpmata väsinud ning sageli magasid tundides. Kroonilise väsimuse põhjused jäid ebaselgeks, kuid võib oletada, et poisid ei uinu tükil ajal peale öörahu saabumist, vaid suhtlevad ja korraldavad suhteid.

Poisid on rahutud, närvilised, püsimatud ja keskendumisraskustega, üksteise suhtes füüsiliselt ja vaimselt agressiivsed ning kasutavad slängi, millest töötajatel on raske aru saada.

1.2. Füüsiline keskkond ja järelevalve

Õpilaste liikumine on erikoolides piiratud, välisüksed ning korruste ja ruumide vaheüksed on lukustatud. Majas saab liikuda vaid võtmete abil, mis on olemas igal töötajal.

Kuigi õpilaste liikumine ja tegevused on koondatud ja piiratud, on siiski võimatu tagada pidevat järelevalvet ja tähelepanu kõikidele õpilastele. Eriti tugevalt tuleb see esile kasvatusrühmades, kus õpilased saavad kasvatusrühma ruumides vabalt liikuda. Seega pole kasvatajatel füüsiliselt võimalik terve rühma üle järelevalvet tagada. Teisest küljest on järelevalve kohati näiline: mõnel juhul töötajad lihtsalt eirasid rühmadevahelist liikumiskeeldu või märkasid lubamatut käitumist, ent ei reageerinud või ei pööranud sellele teadlikult tähelepanu.

Kaagvere erikool

Koolitunnid toimuvad kahel korrusel, vanemate ja nooremate tüdrukute klassid on eraldi korrusel, seega ei puutu nad päeva esimesel poolel pidevalt kokku.

Tüdrukud on jaotatud kolme/nelja kasvatusrühma, mis paiknevad kahel korrusel ja seetõttu puutuvad rühmad vähe kokku. Teisel korrusel on kahe rühma ruumid ka füüsiliselt eraldatud; kuna aga ühel rühmal puudub oma tualett- ja pesuruum, jagavad nad viimast teise rühmaga. Tualettruum asub väljaspool rühmaruume ning sinna saamiseks on kasvatajal vaja vaheuksed lukust lahti keerata. Oma hügieeniruumide puudumine ei võimalda tüdrukutel kohe ja vastavalt soovile hügieeniga tegeleda. Pesemisruumides on rohkelt dušikohti ning korrustel on pesumasinaid, millega tüdrukud ise oma riideid pesevad.

Tüdrukutel lubatakse mõnikord liikuda kasvatusrühmade vahel, samuti võivad nad aeg-ajalt käia koolis üksinda, nt minna sööklasse ja huvitegevuse ruumidesse. Tüdrukud liiguvad üksikult kooli peal ka koos kasvatajaga, kuid sel ajal on ülejäänud rühm järelevalveta.

Kuna tüdrukud on toas ühe- või kahekaupa, on neile tagatud mõningane privaatsus. Vabal ajal võivad nad olla oma toas, mida nad kasutavad nii üksi olemiseks, nt magamiseks päeval ja muusika kuulamiseks, kui ka väikestes rühmades vestlemiseks. Kehtib siiski reegel, et teatud aegadel peab rühm olema koos ja seetõttu ei tohi tüdrukud oma toas viibida.

Tubades on olemas vajalikud mööbliesemed (voodi, riidekapp, kirjutuslaud ja toolid) puhkamiseks, õppetegevuseks ja isiklikele asjadele (piiratud hulgal riideid, hügieenivahendeid, kosmeetikat, kirjarabid jm). Toaakendel on piirajad, mis takistavad akende täielikku avamist, kuid neid saab hea tahtmise korral väänata nii, et aknad lahti tulevad. Toauksi saavad töötajad väljastpoolt lukustada, kuid seda võimalust kasutatakse harva: lukustamine võib tüdrukutele mõjuda ängistavalt ja nad võivad olla endale ohtlikud. Isoleeritud tüdrukut tuleb pidevalt jälgida, kuid tegelikult pole kasvatajal seda alati võimalik teha.

Kaagvere erikoolis ei ole eraldusruumi (ruum, kuhu võib õpilase paigutada rahunemiseks²⁰). Selleks pole võimalust, kuid ei nähta ka vajadust.

Kaagvere erikoolis on kaks järelevalvetöötajat, kes on majas päeval ja õhtul: üks korraldab peamiselt tüdrukute isiklike asjade hoidmist ja koordineerib tüdrukute telefonikasutamist, teine tegeleb tüdrukute väljaskäimistega ning pakub tuge kasvatajatele tegevuste läbiviimisel ja vajadusel korra hoidmisel.

Kaagvere erikoolil on oma infosüsteem kooli töötajatele. Infosüsteemis on kõik kooli dokumendid; kuuplaanid; päevakavad, mida uuendatakse jooksvalt (kellaaja järgi on kirjas selle päeva tegevused ja neist osavõtjad); õpilaste aruandlus ja kohaloleku aruanded; teadete rubriik, kuhu pannakse kirja koolis toimuv ja õpilaste käitumine; ettekanded põgenemiste ja korra-rikkumiste kohta. Tüdrukute kohta täidetakse pisteliselt vaatluslehti, kuhu märgitakse tüdruku meeleolu, enesetunne, toimingud ja tegevused. Õppetööd puudutav info sisestatakse E-kooli.

Puiatu erikool

Kõikide klasside koolitunnid toimuvad õppekorrusel, kus poisid saavad vabalt liikuda. Vahe- tundides on kõik poisid koridoris koos. Sel ajal on koridoris ka töötajad, kuid enamasti seal, kuhu koguneb suurem osa poisse; koridori soppa ja nurgataguseid nad ei jälgi.

Kasvatusrühmade ruumid ja poiste toad ehk magalad õpilaskodus on osaliselt eraldatud: õpilaskodu on jagatud kaheks osaks (kaks rühma mõlemal poolel), nende vahel on lukustatud uks, mis õhturežiimi ajaks ja ööseks avatakse. 9. klassi rühmaruum asub teistest eraldi esimesel korrusel, seega viibivad nad osaliselt teistest õpilastest lahus.

Pesemas käivad poisid peamiselt kord nädalas saunas või pärast sporditunde võimla pesemisruumis, õpilaskodu dušši eriti ei kasutata. Õpilaskodu kahes pesuruumis on mõlemas ainult üks dušikoht õhukese dušikardinaga, kus poisid ei taha privaatsuse puudumise tõttu käia.

²⁰ Alaealise mõjutusvahendite seadus, § 6².

Pesu pestakse pesumajas, kuhu poisid oma musta pesu töötaja saatel viivad. Poisid pesevad pesu ja jalanõusid ka käsitsi pesuruumis ja kuivatavad tubades.

Poisid on toas kahe- või kolmekaupa, mistõttu ei ole neil privaatsust. Toas on voodid ja öökapid ning valgust annab ainult laevalgustus, mis lülitatakse sisse ja välja vastavalt režiimile. Seega puuduvad võimalused tegelda kirjatöö või lugemisega (pole sobivat mööblit ega valgust). Magalas hoitakse väga vähe isiklike asju, välisriided pannakse põgenemise takistamiseks enne magamaminekut eraldi ruumi, muud riided on rühmade kaupa lukustatud varustuseruumis.

Magalas võib viibida õhtul ja öösel. Osa töötajaid võimaldab poistel viibida tubades ka vabal ajal. Üldiselt ei vaata töötajad sellele hästi, sest poisid kipuvad siis toaknal suitsu tegema.

Vabal ajal liiguvad poisid õpilaskodus kasvatusrühma ruumides ja magalas ning suhtlevad ka teiste kasvatusrühma poistega. Kasvatajad on peamiselt rühmaruumides või koridoris rühmaruumi ukse juures. Rühmategevuste ajal ei saa poisid rühmaruumist vabalt väljuda, kuid see on võimalik. Koridoris kasvataja enamasti ei liigu ja tubades on poisid järelevalveta.

Puiatu erikoolis on kaks eraldusruumi, mis on kõledad ja külmad kambrid maja keldrikorrusel. Eraldusruumist tualetti käiakse turvatöötaja saatel esimese korruse WC-s.

Töötajad kasutavad kiireloomulise info edastamiseks ja sidepidamiseks koolimajas raadiosaatjaid.

Tapa erikool

Õppetegevus toimub elukorpusest eraldi hoones. Seetõttu liiguvad poisid päeva jooksul korduvalt ühest hoonest teise, iga kord riietudes ja jalatseid vahetades. Pidev liikumine üle õue on nõrgaks kohaks ka järelevalvet silmas pidades. Kuigi eluhoone ja õppekorpuse vahel liigutakse kasvatusrühmade kaupa režiimitöötajate, kasvatajate ja teiste töötajate saatel, on põgenemisvõimalused suured just väljas viibides – sageli jooksevad poisid õues laiali.

Vahetundideks suletakse klassiruumid ja kõik õpilased viibivad koridoris. Sel ajal jälgib õpilaste liikumist ja käitumist üks režiimitöötaja, kes üldjuhul peab valvet tualettruumi ukse juures ja kontrollib tualettruumi sisenemist. Nii ei lastud väiksemaid tualetti enne, kui suuremad olid väljunud. Miks töötaja õpilaste liikumist sel moel jälgib, jäi ebaselgeks. Osalt olevat põhjuseks turvalisus, teisalt üritatavat piirata väiksemate poiste suitsetamist tualetis. Mõnikord on selline piiramine võtnud väiksematelt üldse võimaluse tualetis käia: vahetund lõppeb enne, kui nooremad said seal käia jõuavad, tundide ajaks aga tualettruum suletakse.

Tundide ajal viibivad režiimitöötajad koridorides ja käivad pisteliselt õpetajatel tundides abiks poiste kohalolekut ja distsipliini kontrollimas.

Õpilaskodu asub kahel korrusel. Ühel korrusel asub kaks rühma, vanemate rühm asub teisel korrusel, olles seega osaliselt teistest eraldi. Õpilaskodus on kolme rühma ukсед päeval enamjaolt lukustatud, ööseks avatakse I ja II kasvatusrühma vaheuks. Kuigi õpilasi hoones üksi liikuda ei lubata, on tegelikult võimalik rühmade vahel liikuda.

Nii õppe- kui eluhoones on aknad kas kinnised või on neilt lingid turvalisuse huvides ära võetud. Avatavad aknad on üldjuhul vaid töötajate ruumides. Eluhoone koridoris on videokaamerad, mis võimaldavad jälgida õpilaste liikumist ja tegutsemist. Kaamerate abil on jälile jõutud mitmele seinte ja klaaside lõhkumisele poiste poolt.

Toad on kahekohalised, kuid kõik voodikohad pole täidetud. Erandina on nädalavahetusesti lubatud ööbida toas ka kolmekesi. Toas on ainult voodi, ülejäänud asjad, riided ja hügieenivahendid asuvad kasvatajate toas, kust saab asju kätte vaid kasvataja juuresolekul. Magamistoas on võimalik viibida ainult pärast öörahu. Alates öörahist on igal korrusel üks režiimitöötaja, kokku on korraga tööl kaks režiimitöötajat. Öösel on õpilastel tegelikult võimalik teineteise tubades käia, sest need pole lukus ja režiimitöötaja ei viibi kogu aeg koridoris.

Koolis on kaks eraldusruumi, mis asuvad eluhoone esimesel korrusel, tualetti ja sööma viiakse poiss töötaja saatel.

Vahetuste lõppedes kasvatajad/õpetajad regulaarselt infot ei vaheta, olulisemad vahejuhtumid märgitakse päevikusse. Režiimitöötajad edastavad vahetust üle andes infot ka suuliselt. Elektroonilist infosüsteemi Tapa erikoolis ei ole.

1.3. Režiim ja päevakava

Kaagvere erikool

Päevaplaan on täpselt paigas, kuid seda ei täideta punktuaalselt. Enamasti ei järgita igapäevaste tegevuste puhul paindumatut režiimi, protseduurid ei ole rangelt paigas ega kollektiivsed kogu kooli ulatuses. Sööklaste minnakse rühmade kaupa, söömise ajal võib liikuda ja vestelda, töötajad istuvad õpilastega koos lauas.

Pärast koolitunde toimuvad tegevused kasvatusrühmades vastavalt kasvatusrühma päevaplaanile, mille teeb kasvataja kokkuleppel rühmaga. Tegevusi on teatud määral võimalik valida ja muuta, võimaldades arvestada õpilaste huvisid ja soove. Mõnikord on võimalik mitte osaleda tegevustes koos rühmaga. Sel juhul jäetakse tüdruk üksi osakonda või saadetakse teise rühma.

Päeva- ja nädalategevused ei ole ühetaolised. Päevaplaanis on läbivad tegevused, kuid ettevõtmised on mitmekesised ja mõeldud erinevatele huvidele. Tüdrukud saavad aeg-ajalt valida eri tegevuste vahel ning neis on võimalik osaleda tüdrukutel eri kasvatusrühmadest.

Juurdepääs arvutitele on piiratud, televiisorit saab vaadata kasvatusrühmas olemise ajal.

Päevakavast ei peeta rangelt kinni: nt magamamineku aega võidakse edasi lükata, tehakse mööndusi (nt filmi vaatamiseks) ning distsipliin ei ole range.

Puiatu erikool

Päevaplaan on väga täpselt paigas, tegevused algavad minutilise täpsusega. Vaba aega on vähe, pole ka võimalik valida tegevuste aega või meelepäraseid tegevusi. Päevaplaani tegevused on enamasti ülekoollised: tegevused on ühised ja kõik poisid viibivad koos. Rühmategevusteks on aega vahemikus 15:30–18:00 ja õppimistunni arvel 19:00–20:00. Poisid sisustavad seda telerivaatamise, arvutimängude ja suhtlemisega. Reeglite kohaselt võivad poisid oma toas viibida vaid öösel ja enne magamaminekut, tegelikult lubatakse seda pisteliselt ka vabal ajal.

Igapäevased tegevused (ärkamine, pesemine, söömine) toimuvad sõjavälise korra järgi. Sööklaste lähivad kõik rühmad koos, pärast rivistumist söökla ukse taga. Sööklaste on poiste liikumine väga kontrollitud, vestlemine ei ole lubatud. Töötajad seisavad poiste laudade kõrval ja juures. Kolm korda päevas toimub võimlas rivistus, kus klassid joonduvad ja kannavad ette kohaloleku raporti.

Režiimi täitmisele pööratakse suurt tähelepanu. Tegevuste puhul hinnatakse õigeaegset sooritust ja tähelepanu pööratakse vormi täitmisele, kuid sisulist külge ei tähtsustata. See peegeldub ka igapäevaelu tahkudes: näiteks sai rivistusel noomida poiss, kes seisis käed taskus, kuid tähelepanu ei pööratud poisile, kes teist kiusas; sööklaste ei mindud enne, kui ukse taga rivistuvad poisid olid jäänud vaikseks ja püsisid paigal, kuid vägivald teiste suhtes jäi märkamata.

Töötajad on enamasti režiimi täitja ja järelevalvaja rollis, kuid järelevalve on kohati näiline ning osale poistele on režiimi suhtes rohkem lubatud kui teistele.

Poisid saavad vaadata televiisorit ja mängida arvutimänge tegevuste ajal rühmaruumis, samuti on päevakavas aeg ühiseks telerivaatamiseks.

Tapa erikool

Päevaplaan on täpselt paigas ja sellest peetakse kinni. Kohustuslike tegevuste kõrval (õppimistund, söömine, kasvatustegevused) pole võimalik tegevusi valida. Vaba aja sisustamisel lähtutakse põhimõttest, et rühmaruumi kedagi üksi ei jäeta ning tegutsetakse ühiselt: kui üks poiss keeldub, siis jäävad võimalusest ilma ka kõik teised poisid. Kasvatajate meelest saavad nii

tihtipeale kannatada aktiivsemad ja tublimad lapsed, kes heameelega võtaksid tegevustest osa, aga teiste huvipuuduse tõttu seda teha ei saa.

Omaette olemiseks aega ja kohta pole. Magamistoas saavad poisid olla vaid öörahu ajal.

Õpilasi toitlustatakse peahoones, sööma minnakse kasvatusrühmade kaupa. Söömist püütakse hoolikalt jälgida: iga laua juures on kas režiimitöötaja, õpetaja või personali esindaja. Lõunat söövad kõik poisid koos, õhtuoodet ja õhtusööki sööb III kasvatusrühm eraldi.

Juurdepääs raamatukogule (lubatud külastada pärast kella 17:00), arvutile ja telerile on piiratud.

1.4. Õppetegevuse korraldus

Kaagvere erikool

Õpperühmas on 7–12 õpilast, üks rühm on venekeelne. Õpperühmad on komplekteeritud klasside kaupa. Koolitunni pikkuseks on 60 minutit, selle sees ka vaheaeg. Vaheaja pikkuse ja aja otsustab õpetaja, kes kindlustab ka 60 minuti jooksul tüdrukute järelevalve.

Õppetundide ülesehitus on enamasti samalaadne ja meetodid varieeruvad vähe. Küll aga kasutatakse lisaks traditsioonilistele õppemeetoditele ka muid võimalusi, nt õppefilmi vaatamine, õppepäev. Õppetegevuses arvestatakse vähesel määral individuaalseid huvisid ja võimeid.

Probleemiks on pedagoogilise personali puudus, mistõttu tunniplaan on muutuv, õpetajatel tuleb läbi viia muu valdkonnaga tunde või on tunniplaanis rohkelt sama aine tunde. Tunniplaan on ebaselge ja mitu samalaadset tundi ühel päeval ärritavad tüdrukuid.

Õppimistegevus väljaspool koolitunde toimub kasvatusrühmas individuaalselt. Tüdrukud õpivad oma toas, kusjuures teatud piirides saavad nad selleks ise aega valida. Kasvataja on abistaja ja juhendaja rollis, kuid kodutöö tegemist nad enamasti ei suuna ega kontrolli. Tüdrukute igapäevast õppimist oli harva märgata.

Õppematerjalid ja õppimisasjad on enamasti klassides, vahel viiakse neid ka kasvatusrühma.

Tüdrukute käitumine tundides on erinev, varieerudes aine ja õpetaja järgi. Praktilise tegevusega tundides (käsitöö, kunstõpetus, karjäärinõustamine) on märgatavalt rahulikum ja rõõmsam õhkkond. Osa õpilasi on aga pidevalt rahutud, närvilised ja rikuvad distsipliini. Õpetajad sellisele käitumisele enamasti tähelepanu ei pööra, sest korrale kutsumine ärritab õpilasi veelgi.

Õpilased nõuavad individuaalset juhendamist ja tähelepanu, seda saamata nad ärrituvad ning kaotavad õpimotivatsiooni.

Puiatu erikool

Õpperühmas on 5–10 õpilast, kellega tegeleb ja kelle eest vastutab üks õpetaja.

Koolitunde on kõikidel klassidel 7 tundi päevas. Koolitund kestab 45 minutit, tundi alustab ja lõpetab tunnikell.

Õppetöös ei arvestata õpilaste individuaalsete vajadustega: kõikidel poistel olenemata arengutasemest on samalaadsed õppeülesanded.

Koolitöödeks on ette nähtud õppimistund kell 18–20 õppekorrusel, kus iga rühm viibib oma klassis. Sisuliselt kestab õppetükkide tegemine 15 minutit või ei tegelda sellega üldse.

Õppimistundi viib läbi kasvataja, kelle ülesandeks on kontrollida tööde tegemist.

Nooremad poisid on tundides rahutumad, neil puudub huvi õppimise vastu, tähelepanu hajub pidevalt ja esineb keskendumisraskusi. Tihtipeale kulub õpetajate tähelepanu ja energia terve tunni vältel distsipliiniprobleemidele. Vanemad õpilased on distsiplineeritumad, kuid ka nende seas on korrarikkujaid.

Vähesel määral poisse innustatakse, motiveeritakse ja tunnustatakse, kuid üldiselt eeldatakse, et poisid on motiveeritud ja tulevad õppeülesannetega ise toime. Töötajate tähelepanu ja juhendamist ei jätku poistele, kes ise ei ole õppetööst huvitatud või ei oska seda teha.

Õppematerjalid on terve päeva vältel klassis.

Tapa erikool

Õpperühmas on 4–9 õpilast (põgenemiste tõttu viibis tundides mõnikord vaid paar õpilast). Koolis on neli õpperühma: kolmes käib õppetöö liitklassi põhimõttel, üks on abiklass (9 õpilast).

Kõikidel klassidel on 7 tundi, tund kestab 45 minutit. Koolipäev ja -tunnid on poistele, eelkõige abiklassis õppijatele, liiga pikad ja käivad üle jõu: poisid väsivad kiiresti ega suuda nii pikalt järjest keskenduda. Õpetajad püüavad õpilaste püsimatusega arvestada ja lühendavad tunde: nt lõpetatakse tunnid 10–15 minutit varem või korraldatakse tunni lõpus mängu ja viktoriine.

Õppimist raskendab õpilaste erinev haridustase ja vanus. Ka tunni atmosfäär ei soosi õppimist: õpilased lärmavad lakkamatult, käivad mööda klassi ringi, jalutavad uksest sisse ja välja, mõned magavad. Õpetajatel kulub enamik tunniajast korrarikkumiste lahendamisele režiimitöötajate abil. Õpilaste individuaalseid vajadusi arvestatakse tundides vähesel määral.

Koolipäeva iseloomustab organiseerimatus. Õpilased ei tea sageli, mis tund järgmisena algab. Režiimitöötaja kogub lapsed koridoris kokku ja viib tundi. Ilmnes, et õpilased on harjunud režiimitöötaja käsku ootama. Õpilastel pole tundides sageli õppimisvahendeid (õpikuid, kirjatarbeid, vihikuid). Need on kaduma läinud (mõnel puudus terve koolikott) või rikutud ja õpetaja peab tunni jätkamiseks neid pidevalt asendama. Kirjutatakse ka väljarebitud lehtedele. Võimalik, et vahetunnist ei piisa kooliasjade seadmiseks, sest laste tähelepanu on tualettides toimuval suitsetamisel ning nad ei ole sageli teadlikud tunniplaanist.

Koduste ülesannete lahendamine ja aineõpetajate konsultatsioonid toimuvad peahoones. Koduseid ülesandeid lahendatakse kollektiivselt kindlaks määratud ajal kasvataja järelevalve all. Kord nädalas annavad aineõpetajad õpilastele lisatunde/konsultatsioone ainehinde parandamiseks ja koduste ülesannete tegemiseks. See pole poiste seas eriti aktiivselt kasutusel ega populaarne.

Olukordi, kus on vaja teisi õpetajaid asendada (nt õpetajat polegi või on haiguslehel, supervisioonil), iseloomustab kaootilisus. Sageli asendavad õpetajad, kel puuduvad vastav kvalifikatsioon ja oskused.

1.5. Kasvatustegevuste korraldus

Kaagvere erikool

Tüdrukuid on kasvatusrühmas 5–8. Kasvatusrühmad on komplekteeritud suuremalt osalt õpperühmade järgi, kuid lähtutakse ka järelevalve vajadusest ja tüdrukute vastastikest mõjudest. Kasvatusrühmade koosseisu muudetakse uute õpilaste lisandudes, kuid ruumipuuduse tõttu ei ole alati võimalik arvestada turvalisuse ja järelevalve vajadustega.

Päeva teises pooles toimuvad tegevused kasvatusrühmas või ülekoolilised üritused, väljasõidud ja huvitegevused vastavalt nädala- ja kuuplaanile. Tegevused on mitmekesised ja varieeruvad päevade ja nädalate kaupa. Päeva teises pooles on võimalik valida aega olemiseks või meelepäraste toimingute tegemiseks. Teisest küljest jätab selline kasvatustöö korraldus ruumi manipuleerimiseks, seda nii tüdrukute kui ka töötajate poolt. Tüdrukud tajuvad, et neil on võimalus tingimuste üle läbi rääkida ning kasvatajad üritavad kokkulepete abil panna tüdrukuid sooritama soovitud tegevusi.

Kasvataja on grupijuhi rollis, kes koostöös rühmaga kavandab tegevusi, juhendab igapäevategevusi, räägib läbi ja innustab.

Kasvatusrühmas on üks kasvataja, öösel on korrusel kahe rühma peale üks öökasvataja. Öökasvatajad juhendavad tüdrukute õhtuseid protseduure: pesemine, magamaminemine, ravimite võtmine. Kõik kasvatajad on naised. Kooli töötajatele toimub igal nädalal supervisioon: professionaalse nõustajaga arutatakse kasvatustöö küsimuste üle.

Igal tüdrukul on oma tugiisik, kes koordineerib sotsiaalpedagoogilist tööd tüdrukuga, nõustab teda, korraldab temaga seonduvaid asju, suhtleb perega ja koordineerib tugivõrgustiku tööd.

Tugiisiku töökohti on kolm, neist üks täidetud. Tugiisiku töökoormus on liiga suur, töö õpilasega ei ole optimaalne. Tugiisiku arvamus on määrava tähtsusega mõjutusvahendite kohaldamisel.

Info tüdrukute käitumise ja meelolude ning temaga tehtava individuaalse töö kohta kajastatakse B-toimikus. B-toimik on tugiisiku töövahendiks ja sealne info on konfidentsiaalne, seda ei edastata kasvatajatele ega õpetajatele. B-toimikusse kogutakse kokku tüdruku vastuvõtuleht, arengukaart ja arenguvestluse protokoll, tegevuspäevikud (eesmärgid, tagasiside, kokkuvõtte tugiisikutelt ja õpetajatelt-kasvatajalt), seletuskirjad ja ettekanded, vastuvõetud otsuste põhjendused ja rakendatud programmid.

Puiatu erikool

Kasvatusrühmas on 5–10 õpilast, rühmaga tegeleb ja nende eest vastutab üks kasvataja. Kasvatusrühmad on komplekteeritud õpperühmade ehk klasside järgi. Poiste suhteid ja vastastikuseid mõjusid ei arvestata.

Kasvatusrühmas tegeleb poistega korraga üks kasvataja, rühma peale on üks meeskasvataja ja üks naiskasvataja. Kasvataja on enamasti järelevaataja rollis, kes jälgib päevakava täitmist ja igapäevaste tegevuste sooritamist.

Kasvatajad ei saa planeerida õhtuks ühistegevusi seetõttu, et energia kulub poiste koos hoidmisele, mida on väga raske teha, sest 8–10 õpilasega rühm on juba kontrollimatu. Samuti ei ole kõik poisid korraldatud tegevustest huvitatud, vaid soovivad tegeleda oma asjadega.

Päeva teine osa sisustatakse kasvatusrühmas, spordi ja huvitegevusega, viimasega kahel korral nädalas. Tegevused on iga päev samad, valikuvõimalust tegevuste ja aja osas pole.

Kasvatajad peavad kord nädalas töö nõupidamisi, et vahetada infot ning arutada rühmaga seotud tegevusi ja probleeme.

Puiatus töötab üks sotsiaalpedagoog, kes tegeleb peamiselt poiste ja töötajate nõustamisega ning probleemide ja konfliktide selgitamise ja lahendamise. Sotsiaalpedagoogilise töö lehed (töölehed, testid, kokkulepete lehed) koondatakse poiste individuaalsetesse kaustadesse. Kuna sotsiaalpedagoog on koolis töötanud vähe aega, on sellealane töö alles algusjärgus. Psühholoog oli koolis töötanud vähem kui kuu aega, temaga vestlemisse suhtuti vastumeelselt.

Tapa erikool

Koolis on kolm kasvatusrühma, kuhu õpilased on jagatud vanuse järgi. Ühes rühmas oli poiste vanusevahe kuus aastat. Töötajate sõnul üritatakse arvestada ka poiste iseloomu ja toimetulekut konkreetses rühmas.

Kasvatusrühmas on korraga tööl üks kasvataja, kasvatajad on kõik naissoost. Kasvataja roll on tagada järelevalve kasvatustegevuste ja õppimistunni ajal. Õpilasi tuleb pidevalt saata hoonetes ja hoonete vahel liikumisel.

Enamik vaba aja tegevusi on passiivsed: poisid istuvad rühmaruumis ja vaatavad telerit. Tegevused on iga päev samalaadsed, individuaalselt tegelemiseks on vähe võimalusi.

Koolis töötab üks sotsiaalpedagoog ja psühholoog, kes aga viimased paar kuud oli olnud haiguslehel. Sotsiaalpedagoog asendas psühholoogi, tegeles poiste nõustamisega, probleemide korral vestles poistega, ent pidas ka arvestust õpilasele määratud mõjutusvahendite üle. Poisid suhtusid sotsiaalpedagoogiga vestlemisse tõrksalt.

Tapa erikoolis käib koos juhtumikomisjon, mis on loodud poiste käitumise arengu jälgimiseks ning tugimeetmete kasutamiseks.

2. Reeglid ja nende täitmine

- Reeglid on fikseeritud kooli sisekorraeeskirjas, mis on Kaagvere ja Tapa erikoolis kättesaadavad ka õpilastele, Puiatus mitte.
- Õpilastele on formaalsetest tähtsamad omaenda reeglid. Tapa ja Puiatu erikoolis on subkultuur tugev, Kaagveres nõrk.
- Puiatus ja Tapal on õpilastele tutvustatud kooli reegleid juhuslikult, Kaagveres kavakindlalt. Seetõttu teavad tüdrukud kooli reegleid paremini ja ka suhtuvad neisse neutraalsemalt kui poisid. Poiste meelest on neid vaja eelkõige töötajatele. Tüdrukud tunnistavad ka reeglite vajalikkust omaenda arengu seisukohalt.
- Kuna õpilased on erikoolis vastumeelselt ja reeglid pealesunnitid, siis seistakse neile vastu. Teisalt ei ole õpilastel ka motivatsiooni reegleid täita.
- Kaagveres kaasatakse õpilasi reeglite väljatöötamisse, poisid ei saa reeglite loomisel osaleda, see aga tekitab neis reeglite suhtes veelgi enam vastumeelsust.
- Puiatu ja Tapa erikoolis oodatakse õpilastelt korra täitmist, distsipliini ja õppetöös osalemist. Kaagveres on oodatud käitumine enam arengule suunatud, mistõttu reeglite mittetäitmise korral tegeletakse käitumisprobleemi tinginud põhjustega.

2.1. Reeglid erikoolides

Reeglite fikseeritus ja kättesaadavus

Õpilaste käitumist puudutavad koolisisesed reeglid on Puiatu ja Tapa erikoolis fikseeritud sisekorraeeskirjas, Kaagveres kodukorras. Poiste erikoolide sisekorraeeskirjad on sarnased nii sisult kui ülesehituselt, reeglid kajastavad õpilaste käitumisnorme, õigusi ja kohustusi peamiselt seoses õppe- ja kasvatusöö osalemise ning õpilaskodus elamisega, samuti loetletakse neis õpilastele keelatud tegevusi. Kaagvere erikooli kodukord on reeglite avamisel detailsem, hõlmates muu hulgas ka perekondlike sidemetega seonduvat.

Vaatluse ajal asusid sisekorraeeskirjad erikoolide kodulehel ning Kaagvere ja Tapa erikoolis olid välja pandud ka õpilastele nähtavas kohas. Tapa erikoolis on üldstendil väljas õpilase käitumisreeglid, õpilaskodus kasvatusrühmade seintel reeglid õpilase käitumise hindamiseks, keelatud tegevuste loetelu ja neile järgnev karistus. Kaagvere erikooli kodukord on esimese korruse stendil, samuti kõikide kasvatusrühmade puhketubades. Puiatu erikoolis polnud vaatluse ajal reegleid avalikult väljas.

Kooli vs subkultuuri reeglid

Kooli reeglite ja oodatava käitumise kohta pärimisele vastasid õpilased subkultuuri reeglitest lähtuvalt. Eriti tugevalt avaldus see Puiatus ja Tapal, ent ka tüdrukud mainisid kooli reeglitest rääkides omaenda reeglite olemasolu. Õpilaste reeglid on selgepiirilised, nad arvestavad nendega rohkem ja suhtuvad tõsiselt ka oma reeglite rikkumise võimalikesse tagajärgedesse.

Töötaja: /.../ Ja selle vastu meie ei saa. Ta läheb kooli personalile vastu, kuid ei lähe vastu nendele reeglitele, mida poisid talle rääkisid. Ja kui kooli tuleb keegi uus, talle õpetatakse need reeglid selgeks. Ja väga raske on mõjutada seda. Ta niikuinii saab sellest kõigest teada, neil on oma keel, släng. Kuigi ma ei mõista seda keelt nii hästi, nad õpivad selle kiiresti ära.

Poiss: Noh see (poiste reeglid – autor) on tõsisem. Siin mängivad rolli ka omavahelised suhted. Sinusse suhtutakse teistmoodi ja see on rohkem mõjus minu jaoks. Siis kardetakse, ei räägita seda, mis on tegelikult /.../. Andeks võivad poisid anda, aga unustada mitte.

Õpilaste reeglid puudutavad nagu kooli reeglidki peamiselt õpilaste omavahelist suhtlemist ja käitumist. Õpilaste suhetes valitseb range hierarhia (liidrite olemasolu) ja kindel rollijaotus. Strömpli²¹ järgi võivad õpilaste võimusuhted sõltuda nii erikoolis veedetud ajast kui ka kohanemisest erikooli oludega (sotsialiseerumine) ja õpilaste oma reeglite aktsepteerimisest. Õpilaste

²¹ Strömpl, J. (2002). The K. School. Residential Management of Troublesome Girls in Transition-time Estonia. Academic Dissertation. University of Tampere.

reeglite kohaselt on taunitav töötajale omade peale kaevata. Nende reeglite rikkumine tähendab grupist eemaletõukamist, millele teised õpilased reageerivad sageli vägivallaga.

Töötaja: Praegu elavad nad teiste seaduste järgi. Neil on omad seadused. Vangla seadused. Saladuslikud seadused, mida meie veel lõpuni ei tea. Neil on oma liidrid koolis, oma alluvad. Neil on postimehed, need, kes toovad suitsu. Tähendab, et neil kõikidel on kohustused. Nad isegi laua taha istuvad ju hierarhia järgi. Kellele kellega on lubatud istuda, liidrid otsustab. Aga liidrit me ei tea alati, raske mõista. Tähendab, nad on nii kinnised, et isegi meie ei tea, kes. /.../

Subkultuuri reeglite tugevus erineb kooliti. Kaagvere tüdrukute reeglid on võrreldes poiste omadega hägusamad ja subkultuur viimasel ajal lagunemas. Kaagvere erikooli juhtkond väidab, et subkultuur on välja juuritud. Subkultuuri mõju vähendamise nimel on teadlikult tegeletud tüdrukute suhete korraldamisega. Näiteks paigutatakse õpilasi kasvatusrühmade vahel ümber ja valitakse rühmade koosseisu, töötajad hoiduvad tüdrukute eelistamisest ja koostööst nende positsiooni alusel. Ka tüdrukud mõnõnsid, et nende endi reeglite tähtsus on nõrgenemas ja uued õpilased ei taha neid enam lihtsalt omaks võtta.

Puiatu ja Tapa erikoolis on aga vastupidi: subkultuuri rolli peetakse endiselt tugevaks. Töötajad põhjendasid subkultuuri levikut sellega, et erikoolis õpib vanglakogemusega poisse. Väidetavalt viibis vaatluse ajal Kaagvere erikoolis kolm, Puiatus kaks ja Tapal kolm vanglakogemusega õpilast. Ka Kõiv räägib oma uuringus erikooli töötajate arvamusest, et vanglast vabanenud noorte suunamine erikooli soodustab seal kuritegeliku subkultuuri süvenemist.²² Kaagvere erikooli töötajate hinnangul ei ole probleemiks niivõrd vanglakultuuri levitamine, vaid tüdrukud, kes suhtlevad varem erikoolis olnud tüdrukutega – viimased korraldavad ja suunavad erikooli tüdrukute suhteid väljastpoolt.

Õpilaste subkultuuri soodustavaks asjaoluks võib pidada seda, et töötajad kasutavad õpilaste suhteid korra tagamiseks ja probleemide lahendamiseks. Erikoolides kohtab vangla subkultuuri elemente, nt Puiatus mängisid õpilased sotkadega, mis on vanglale omased mänguasjad. Oli ka juhused, kus Tapa erikooli töötaja soovitas õpilasel mängida „Murka” viisi, mida peetakse klassikaliseks vanglalauluks.

Suhtumine reeglitesse ja nende vajalikkus

Nii poisid kui tüdrukud mainisid, et erikooli saabumisel tutvustatakse formaalseid reegleid. Tüdrukute jutust selgub, et kooli sisseelamise korraldus on läbimõeldum ja kavakindlam ning kooli ametlike reeglite ja eluolu tutvustamine on olnud kooli teadlik ja planeeritud tegevus. Poistele on kooli sisseelamisel ametlikke reegleid tutvustatud ebaregulaarselt ja juhuslikult.

Tüdrukutel on erikooli reeglitest konkreetne arusaam: nad teavad, mida reeglid endast kujutavad ja millele need aluseks on. Kaagvere tüdrukud tutvusid ja lugesid ametlikke reegleid kooli sisseelamise faasis, ent loevad neid korduvalt ja kasutavad aktiivselt ka hiljem. Aktiivset kasutamist toetab reeglite hea kättesaadavus, näiteks kasvatusrühma eksemplari olid tüdrukud sageli viinud lugemiseks oma tuppa.

Vaatlus: Kasvatusrühmas tekib tüdrukutel arutelu selle üle, millised karistused ja piirangud on omavolilise lahkumise eest ette nähtud. Tüdrukud teavad täpselt, mitu päeva pärast põgenemist ei ole võimalik kodukülastusele minna ja nad viitavad korduvalt kodukorrale. Ühel hetkel läheb vaidluseks, kas iseseisvalt tagasitulumisele on kergemad karistused. Seejärel toovad tüdrukud rühmaruumist kodukorra ja vaatavad sealt järele.

Tüdrukud kasutavad fikseeritud reegleid oma õiguste ja kohustuste täpsustamiseks, nt vaidlustes töötajatega selle üle, milline tegevus on lubatud ja milline mitte ning millised on korrarikkumiste võimalikud tagajärjed.

Tüdruk: Siis vahetevahel selle kodukorra järgi püütakse oma õigust ka nõuda, et kui öeldakse, et see ja see on keelatud, siis lähed selle paberiga ja ütled, et siin ei ole seda kirjas. Tavaliselt on vabanduseks see, et see ei ole lubatud ka, siin ei ole seda kirjas, et see on lubatud.

Tüdruk: Jah, mul on isegi see toas. **Miks nii?** Mul on kogu aeg ta toas olnud. Mõnikord kui tuleb vaidlus, siis ma võtan kodukorra lahti ja siis näitan seda punkti kasvatajale. Siis on hea, kui on kodukord kohe käepärast.

²² Kõiv, K. (2006). Eesti kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste koolid 2005/2006. Uurimisprojekti aruanne EV Haridus- ja Teadusministeeriumile.

Poiste huvi ametlike reeglite vastu on pealiskaudsem, reeglite suhtes väljendati ükskõiksust ja leiti, et need on elukauged ega puuduta poisse iga päev. Poiste ettekujutus kooli reeglistikust on ähmane. Reegleid tutvustatakse sisseelamise etapis – ehkki mitte kõigile – ning hiljem pole poisid erikooli ametliku reeglistikuga enamasti kokku puutunud.

Küll aga mainisid nii Puiatu kui ka Kaagvere õpilased, et mõningal juhul on töötajad neile kodukorda lugeda andnud pärast mõnd korrarikumist.

Puiatu töötajate sõnul suhtuvad poisid koolireeglitesse ja sisekorraeeskirja üleolevalt kui vaid paberisse. Nad iseloomustasid seda näitega, kus kasvatusrühma viidud sisekorraeeskiri soditi roppusi täis ja võeti seetõttu poistelt ära. Siiski märkisid töötajad, et poisid otsivad õigust ja õigustust fikseeritud reeglitest, eriti juhul, kui poistelt nõutakse midagi nende vastumeelset.

Töötaja: Kui kutsud õpetajate tuppa, siis ta ütleb sulle, et mine sinna ja tänna, et ma ei pea tulema. Näita mulle, kus see kirjas on, et ma pean tulema?

Nii töötajate kui õpilaste jutust selgus, et õpilased suhtuvad erikooli vastumeelset ning on seetõttu erikooli reeglite ja tegevuste suhtes negatiivselt häälestatud. Kuna õpilased ei ole erikoolis vabatahtlikult ning erikooli kord on peale sunnitud, siis ei taheta ka reegleid täita ega distsipliinile alluda. Enamasti õpilased ei taju erikooli ja seal olemise vajalikkust enda jaoks.

Poiss: Kedagi ei huvita need kooli reeglid. Sest keegi ei ole siia vabatahtlikult tulnud. Seepärast ei huvitagi kedagi.

Töötaja: Tulevad maruvihaselt, et neid pandi /.../ erikooli. /.../ siis ütlen poistele, tuleta meelde, palju sind komisjonis (alaealiste komisjonis – autor) noomiti, hoiatati. Sa tulid sealt välja ja mõtlesid, et ahh /.../ ajavad rumalat juttu. Ja siis, kui sulle öeldi, vot nüüd sa lähed, ega sa siis ka ei uskunud seda.

Töötaja: See (pögenemised – autor) ei muutu niikaua, kui nad hakkavad tulema siia omal soovil. Kui seda rakendatakse, siis on ka suurem osa probleeme lahendatud.

Õpilased ei pea vajalikuks reegleid, mis keelustavad õpilastele normiks kujunenud tegevusi (nt suitsetamine, ropendamise). Neist nõuetest nagunii kinni ei peeta ja selles suhtes ei võeta ka töötajate reaktsioone tõsiselt.

Puiatu ja Tapa õpilased ei osanud reeglite vajalikkuse üle kuigivõrd arutleda. Räägiti, et reegleid on vaja töötajatele, et korda hoida õpilased hästi käitüksid. Poisid lisasid, et reegleid on vaja täita, vältimaks karistusi ja saamaks hüvesid. Reegleid on vaja ka nõrgemate poiste kaitseks.

Poiss: /.../ nendele nagu kergemaks, et kes on siin koolis nagu nõrgemad, kes nagu hakkama ei saa. Nendel on nagu kergem, kui see kord on siuke. Selles mõttes nagu, et kui see kord on nagu rangem. Selles mõttes, et režiimid valvavad rohkem, siis näiteks nõrgematele ei saa nagu keegi liiga teha.

Mõnel puhul peeti reeglite eesmärgiks ka poisi käitumist paremaks muuta ja haridus omandada.

Poiss: Et poiss ennast erikoolis muudaks. Päril kindlasti, et ta väljas enam samasugune ei oleks, kes ta enne siia tulekut oli. **Milline peab olema?** Vähe korralikum, et ta pahandust enam ei teeks. Et haridust kätte saada.

Tüdrukute arusaam reeglite vajalikkusest on mitmekülgsem: need ei pruugi tüdrukutele meeldida, ent nad mõistavad teatud reeglite vajalikkust erikoolis. Tüdrukud seostasid reeglite vajalikkust korra hoidmisega ja käitumise kontrollimisega, hüvede saamise ja käitumise parandamisega.

Tüdrukute ja poiste erinevat suhtumist kooli ja kooliga kohanemist esineb ka tavakoolis. Uuringutes²³ on leitud, et poiste näitajad nii õppetöö tulemustes kui rahulolus kooli kliimaga on tüdrukutega võrreldes halvemad, poisid on kehvemad kooliga kohanejad ning ka poiste toimetulekustrateegiad koolikeskkonnas on oluliselt ebakonstruktiivsemad. Siinkohal tuleb kindlasti arvestada ka soolise arengu eripäraga (tüdrukute areng on kiirem).

²³ Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek. 2007. / Kallas, R., Kuurme, T., Leino, M., Lukk, K., Ots, L., Pallas, L., Ruus, V-R., Sarv, E-S., Veisson, A., Veisson, M. Tallinna Ülikool. TLÜ Kirjastus.

Reeglitest kinnipidamine

Ühelt poolt peavad õpilased kooli reeglite täitmist võimalikuks ja isegi lihtsaks, ent tegelikult reegleid siiski ei järgita. Poistel puudub huvi reegleid järgida eriti siis, kui korra on nendest juba üle astunud.

Poiss: Tegelt on kerge. Lihtsalt mõned ei taha. Tahavad koju näiteks, siis jooksevad minema. Nagu mina. Siis hakkab kõik allamäge minema, ja siis ei viitsi midagi enam teha.

Poiss: Mul on peaasi, et ma saaks koju. Kui ma näiteks vaheajal koju ei saa, siis ma lähen ise, jooksen ära. Nagu eile.

Õpilaste ja töötajate sõnul mõni lihtsalt ei taha reeglitest kinni pidada ja läheb n-ö kergema vastupanu teed. Hea käitumine nõuab pingutust, õpilased ei näe vajadust pingutada, kui saavad ka ilma selleta soovitud hüvesid. See näitab, et õpilastel pole vajadust ega ka tahet erikooli reegleid täita.

Töötaja: Kuid ma tahan öelda seda, et hinded praegu on kaotanud oma mõtte, seetõttu neil seda ka pole vaja. Väiksemad poisid veel kuidagi, a suuremad üldse ei vaja. On inimesi, kellega nad saavad kokku leppida, neil pole vaja teenida hindeid, et koolivaheajale pääseda, neid niigi lastakse.

Teisest küljest ilmneb, et õpilastel on erikooli reeglitest raske kinni pidada. Kuigi käesoleva uuringu raames ei selgunud põhjusi, miks erikoolide õpilased kooli reegleid ei suuda või ei taha täita, võib oletada, et õpilaste käitumist mõjutavad nii keskkonnast tingitud ja psühholoogilised (nt impulsiivsus, väsimus, suutmatus end vaos hoida, püsimatus, vähene ettemõtlemisvõime) kui ka vanusest tulenevad tegurid.

Keskkonnast tingitud tegurite puhul võib esile tuua erikooli kui totaalse institutsiooni mõju õpilaste käitumisele. Sellele on omane range režiim, kollektiivsus, individuaalsuse eiramine, formaalsed eeskirjad ja pidev kontroll, mis kokku mõjub isiksusele laastavalt. Sellisele institutsioonile iseloomulikuks reaktsiooniks peetakse ka oma sotsiaalse süsteemi (subkultuuri) loomist, mis võimaldab mingil määral totaalsusest vabaneda.²⁴ Ka erikoolides on õpilased pidevalt allutatud režiimile, kontrollile ja sunnile ning järelevalvele. Totaalne institutsioon mõjub aga õpilastele rusuvalt ja ahistavalt ning pingeid elatakse välja häälekalt ja agressiivselt.

Poiss: Noh, lõbus ei ole. Kõik kinni, režiim. Linna ei saa. Vahest saab nendest keeldudest kõrini. Istud, kuskile välja ei saa, sellest saab kõrini. Karts ka.

Tüdruk: Eks vahest ei viitsi õppida ja. Kui tavakoolis ei viitsi õppida, lähed lihtsalt koju, viskad koti selga ja tõmbad minema. Aga siin ei saa niimoodi teha. Siis jooksed koridori, niisama pirtsutad, lõugad või midagi sellist. Ja selle pärast närvid lähevadki. Pole ime, et paljud käivad näiteks närviarsti juures või kuskil.

Õpilastel on kooli reeglitest raske kinni pidada ka seetõttu, et enne erikooli on harjutud teistmoodi käituma.

Tüdruk: Tegelikult on suht raske, sest kui sa oled enne väljaspool kooli niimoodi käitunud, et siis nüüd üks hetk sa tuled siia ja sa ei tohi midagi öelda ja niimoodi ja vastu hakata, siis on väga raske, jah.

Reeglite rikkumisele järgnevad karistused, millest tulenevad negatiivsed tunded võivad omakorda kaasa tuua uusi korrarikkumisi. See on aluseks uutele karistustele, mis vähendab veelgi lootust ning pingutusi, et hüvesid saada ja seeläbi hästi käituda. Tekib negatiivne ring, millest õpilasel on keeruline välja saada.

Kas nendest reeglitest on kerge kinni pidada? Poiss: Ma ei tea. Arvata võib, et on. Vahest arvad, et on, aga kui sa hakkad seda proovima, siis see on juba poole raskem. Pooled asjad tõmbavad siin endaga pahanduse kaela, siis on juba raskem mõelda, mida teha – kas teha pahandust või käituda korralikult. Ja tihti peale valitakse, et pahandust teha.

Samal ajal suurendab positiivne tsükkel – hea käitumine toob pidevalt kaasa hüvesid – motivatsiooni erikoolis oodatult käituda.

Tüdruk: Kui sa käid normaalselt, näiteks üle kahe nädala kodus, siis see kaks nädalat siin istuda ja uuesti koju minna, see aeg ei ole üldse nii pikk. Ja siis ei ole eriti raske siin. Siin on ainult teatud üksikud reeglid, millest peab kinni pidama. Näiteks jooksu ei lähe ja siuksed rangemad reeglid. Kui nende järgi elada, siis siin ei ole üldse raske.

²⁴ Laine, M. (1997). Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Eesti Riigikaitse Akadeemia, Tallinn.

Reeglite täitmisel ilmnes suur erinevus uute ja koolis kauem viibinud õpilaste suhtumises ja käitumises (osalt ka nooremate ja vanemate õpilaste vahel). Tegelikult elavad kõik õpilased selle nimel, et erikoolist välja pääseda ja lahkuda. Alles kooli tulnutel on raske erikooli nõudmistele ja erikoolis olemisega harjuda ning suhtumine erikooli on pigem süüdistav. Koolis kauem viibinud, üldjuhul vanemad õpilased, suudavad koolielu ja reeglitega paremini kohaneda, nad on püsivamad ja leiavad, et reeglitest ei ole raske kinni pidada, tähtis on vaid suuri rikkumisi vältida.

Tüdruk: Näiteks need, kes siia alguses tulevad, päris uued, neil võib olla on raske kohaneda sellega. Ja siis nad käivadki ja jooksevad, ja tulevad tagasi ja siis nad ei ole ikka sellega harjunud.

Vanemad õpilased on motiveeritumad ja suudavad erikoolis olemisel näha ka kasutegureid (võimalus klass lõpetada) ning arutleda selle üle, millised hüved hea käitumisega kaasnevad (kodukülastused, erikooli määratud aja lõppemine).

Poiss: Siis saab klassi lõpetatud vähemalt /.../. Kui ma saan klassi lõpetatud, siis ma saan välja ja siis ma saan järgmisesse klassi minna väljas.

Tüdruk: Et kiiremini siit välja saada. Või mõni pingutab isegi hariduse pärast. Kuid selliseid isegi, vähe leidub siin, kes tahavad haridust kätte saada. Rohkem tahavad minema saada.

Tüdruk: Selles mõttes küll, vaat, kui ma tavakooli läheksin, siis ma teaks, et ma ei käiks koolis. Sest mu sisetunne ütleb, et ma ei käiks koolis. Ma ei saaks hakkama. Aga siin ma lõpetaks klassi ära ja, siin mul oleks kõik õppimine korras ja, kõik oleks normaalne.

Kooli reeglitest ja lubatud/lubamatust käitumisest rääkides mainisid õpilased ka seda, et erikoolis olles õpiti kohatut käitumist. Siin võetakse teiste eeskujul omaks käitumisviisid, mida enne peeti lubamatuks, kuid erikooli keskkonnas on need tavapärased (töötajate sõimamine, solvamine, karjumine, ropendamine, suitsetamine). See on ka üks sagedasti mainitud erikoolide ja teiste kinniste institutsioonide negatiivseid mõjusid: homogeenses grupis võetakse kiiremini omaks kaaslaste negatiivne, kriminaalne käitumine ja subkultuur²⁵.

Tüdruk: ... siis ma nägin ühte tüdrukut, kes oli kauem olnud siin. Ja kuidas ta õpetajaga rääkis? Näiteks minu koolis ei olnud see nagu /.../ normaalne. /.../ Ja see on minu jaoks üldse võõras, et õpetajatega niimoodi räägitakse. No nüüd, kui ma olen kaua olnud, siis ma olen ise ka sisse harjunud sellesse. See jääb nagu külge, et vaatad, oh, teine on niimoodi.

Samuti avaldasid õpilased arvamust, et erikoolis lubatakse endale vabamat käitumist kui väljaspool erikooli. Erikoolis käitatakse teadlikult provotseerivalt, näidates nii oma põlgust ja üleolekut süsteemi suhtes.

Tüdruk: /.../ Minul küll eelmises koolis nii ei olnud. Isegi siis, kui ma siit koolist väljas olen, siis ma ka niimoodi ei räägi, nagu ma siin koolis räägin. /.../ võibolla mõni tunnebki siin ennast vabana ja ütleb, mida ta arvab ja nii. Väljaspool võibolla ei ole kõik nagu nii, et enda vanematele sa ei lähe nii halvasti ütlema, kui sa siin mõnele töötajale ütled.

Suhtumist reeglite täitmisesse mõjutab positiivselt õpilasele oluliste inimeste, eelkõige vanemate toetus ja mõistev suhtumine ning võib oletada, et teatud mõju võib olla ka õppimist väärtustaval sotsiaalsel surveel.

Tüdruk: Kindlasti ma olin ise ka eelmine aasta selline, kes selliste asjade peale ei mõelnud. Kui õigel ajal mõistus pähe tuleb, siis annab päästa ehk midagi. **Mis sul mõistuse pähe pani?** Kindlasti üks neist asjadest oli minu isa. Ja mu sotsiaaltöötaja ja direktor ja. Ja siis mu kodukohas see sotsiaaltöötaja ka kindlasti. Kui kogu aeg kõik korrutavad ühte ja sama juttu, siis lõpuks jõuab kohale ka.

Õpilaste suhtumist reeglitesse mõjutab töötajate käitumine ja erinevad nõudmised seoses reeglite täitmisega (vt ka ptk 5). Töötajad ei reageeri kõikidele õpilaste rikkumistele üheselt. See on viinud selleni, et õpilased oskavad töötajate nõudmistele vahel laveerida; teatakse, kes teeb järeleandmisi ja kellega on võimalik manipuleerida. Seega on kinnistunud suhtumine, et osa töötajatega võib reegleid rikkuda ja osaga ei või.

Poiss: /.../ kui on siuksed, nagu öeldakse lebod (leebed töötajad – autor), siis on ükskõik. Sa võid voodi peal istuda ja suitsu teha, ei pea akna peale minema. Aga kui on karmimad /.../, siis ootad, kuni nad magama jäävad, siis öösel teed akna peal suitsu ...

Tüdruk: Kes (töötajad – autor) jälgib rohkem /.../ ja kes ei jälgi nii väga. Ja kes usaldab rohkem väljapoole jalutama. Nende juurest on kindlasti lihtsam minna (põgeneda – autor). /.../ Valitakse kindlasti.

²⁵ Report of Expert Meeting and Knowledge Seminar: Assistance to Children at Risk of Committing Crimes and Reintegration of Children with a Criminal Life Style. November 2007. Kättesaadav: <http://www.childcentre.info/projects/perpetrators/dbaFile15528.pdf>

Õpilaste kaasamine reeglite väljatöötamisse

Erikoolide praktika õpilaste kaasamisel reeglite loomisse ja muutmisse on erinev. Kaagvere õpilased rääkisid, et nad saavad teha ettepanekuid kooli reeglite kohta ning neid kaasatakse reeglite muutmisesse ja väljatöötamisse.

Kas tüdrukud saavad ise ka kooli reeglite osas kaasa rääkida? Tüdruk: Kindlasti saavad jah. Et meil alles paar kuud tagasi oli niimoodi, et anti kodukord kätte ja siis sai arutlusele võtta, et mis on sobiv ja mis ei ole ja mida võiks muuta.

Puiatu ja Tapa poisid ei rääkinud võimalusest osaleda kooli reeglite täiendamisel. Puiatu poisid tunnevad end sellest otseselt puudutatuna ja neid häirib, et kooli töötajatel on oma tahtmise järgi õigus ja voli keelata ära tegevusi, mis poistele ei tundu põhjendatud. Poisse ärritab, kui töötajad ise reeglitest kinni ei pea, kuid poisid samalaadse asja eest karistada saavad. Sellisele käitumisele reageerivad poisid valuliselt, muutudes agressiivseks.

Poiss: Nad teevad mingeid siukseid uusi reegleid, niiöelda noh. Oli jutt, et teisel korrusel ei tohi magusat olla. Noh, nänn jääb kolmandale mängude tuppa. Noh aga, iga kord anti teisel korrusel, olid need spordivärgid, siis anti teisel korrusel sellel esmaspäeval, mis on, koosolekul, seal andis see (töötaja – autor) /.../ need kõik, magusa ja kommikotid, andis kõik kätte. Ja pärast jälle õiendati, et teisel korrusel on nänn või midagi taolist.

Puiatu ja Tapa õpilasi solvab, kui töötajad teevad uusi reegleid, mis enamjaolt on seotud keeldudega kasutada isiklikke asju, mis pakuvad poistele tegevust. Poisid ei saa aru, miks selliseid keelde on vaja ja nurisesid, et keelatud tegevustele alternatiive ei pakuta.

Poiss: Ta ei meeldi mulle, ta teeb siin lihtsalt mingi mõttetuid reegleid. **Mis tähendab, et teeb kogu aeg reegleid?** No mis ta siin teeb, onju?! Siis ei ole lihtsalt tegevust. See sotka, mis sa klõbistad käes, räägitakse, et võetakse teiselt korruselt ära, onju. No andke siis mingi parem tegevus meile.

Poiss: Nüüd need sotka-asjad on teisel korrusel keelatud ja mp3-d on teisel korrusel keelatud. Aga mille pärast? Selle pärast, et. Nad panid selle muusikakeskuse ülesse. Te olete kuulnud, et seal muusikat tuleks?

Töötajad on sotkade keelamisel lähtunud seisukohast, et nendega klõbistamine tekitab lärmi ja segab distsipliini. Poiste jaoks on sel ka aja sisustamise ja rahustamise eesmärk

Vaatlus: Poiste sõnul õpetas neid sotkasid valmistama üks töötaja. Hetkel on sotkadega mängimine poiste seas väga populaarne, peaaegu kõikidel on sotka olemas ja sellega mängitakse igal võimalikul juhul. Õpetajaid häirib sotkadega mängimine koolitundides ja seetõttu on need tundides keelatud. Ka muu personal püüab sotkadega mängimist piirata, sest need teevad mängitades iseäralikku klõbinat, lisaks peetakse seda tegevust iseloomulikuks vanglale.

Töötaja: Siin on praegu need värgid, päevas käi mitu korda lahutamas. Nii kui sotka ära võetakse, nii kaklus läheb lahti, toolid lendavad. Mis ette jääb, sellega viskab.

Kokkuvõttes võib järeldada, et Kaagvere erikoolis kaasatakse tüdrukuid reeglite loomisse, neile on reegleid enam tutvustatud ja selgitatud. Seetõttu on nende suhtumine reeglitesse mõistvam ja nad tajuvad nende vajalikkust. Poisid on meelestatud reeglite vastu, nad tunnevad, et need on peale surutud ning nad ei pea neid endale vajalikuks. Poistele selgitatakse ja põhjendatakse reegleid juhuslikumalt, samuti ei arvestata reeglite väljatöötamisel nende arvamusega.

2.2. Oodatud käitumine

Õpilaste arusaam oodatud käitumisest

Õpilased tõlgendavad oodatava käitumisena õppimist, hästi käitumist ja korralt allumist.

Poiss: Head ikka, et ei põgeneks. Et õpiks ja käituks normaalselt /.../ Režiimi järgi pean kõike täitma.

Poiss: Ei tohi ära joosta, tunnis pead korralikult käituma, õppima pead. Ei tohi sisse tuua näiteks keelatud esemeid ega aineid. Õpetajaid ei tohi sõimata. Käitumine peab olema, ma ei tea, vähemalt rahuldav. Õppimine peab olema korras.

Õppimise all peavad õpilased silmas vormiliselt osalemist õppetöös, näilist tööd tunnis ja korralikult käitumist; sisulise õppimise vajalikkusest ei räägita. Siinkohal eristuvad vanemate klasside (8. ja 9. klasside) õpilased, kel on eesmärgiks ka lõpetada klass ja saada põhiharidus – selles nähakse võimalust koolist välja saada. Õpilased mõistavad hea käitumise all seda, et ei rikuta kooli reegleid, täpsemalt: ei jääda reeglite rikkumisega vahele.

Poiss: Suitsetan näiteks siukstel aegadel, kui näiteks. Oleneb, millised (töötajad – autor) /.../ tööl on. Need, kes ainult nuhivad kogu aeg, et oo, kus suitsu tehtud on, nende ajal ma näiteks ei tee suitsu. Ja teisel ma ei tee suitsu ja. Üritan vältida seda vahelejäämist lihtsalt.

Poiss: Öeldi küll, et suitsu võib teha, aga vahele ei tohi jääda (muigab).

Korrale allumise tõid välja eelkõige poisid. Tapa erikooli poisid rääkisid korrale allumisest kui personali sõna kuulamisest ja käskude täitmisest, töötajate korraldusi tõlgendati reeglitena.

Puiatu poistele tähendab oodatud käitumine rahuldavalt käitumist. See haakub ka kehtiva hindamissüsteemiga, kus kõik hüved on seotud käitumishindega „rahuldav“, mis eeldab reeglite mitterikkumist.

Millist käitumist sinult oodatakse? Poiss: Rahuldavat. See tähendab, et ei ole nagu siukene keskmine, kolm noh!

Õpilased rääkisid, et lubamatu on halvasti käituda töötajate suhtes. Kaagvere erikoolis rõhutatakse seda ka kaasõpilaste suhtes.

Poiss: Noh kui oled karjunud personali peale. Kui poiste peale karjud, siis kõik on korras. Ma arvan, et ei tohi karjuda personali peale.

Millist käitumist sinult siin oodatakse? Tüdruk: Head käitumist. Ma arvan, et väga head käitumist. Et suhtutakse hästi õppimisse ja nagu täiskasvanutega suheldakse hästi ja kaasõpilastega.

Õpilased pidasid lubamatuks käitumiseks karistatavat käitumist ehk suuremaid korrarikkumisi (suitsetamine, ropendamine, sõimamine, põgenemine, keelatud esemete sissetoomine, vastuhakkamine).

Poiss: Kui jooksed mööda kooli ringi, sõimad kõike, ei kuula sõna, see on hullem korrarikkumine. Siis võivad kohe /.../ sind kartsa panna, kohe 21.30-ni õhtul, siis pesed end puhtaks ja öörahu.

Poiss: Suitsetamine, jooks, õpetajale vastuvaidlemine, tunnis mitte kaasategemine. Siukseid põhimõtteliselt pahandused, lollused, mida võid siin korda saata.

Puiatu ja Tapa erikoolis leiab tunnustamist ja esiletoomist korralik tunnitöö ja kaasatöötamine, rõhuasetus on õppetegevusel. Poiste meelest saab kiita peamiselt õppetundides.

Poiss: Kui sa töötad tunnis hästi kaasa näiteks või, tööõpetuses näiteks oled tubli noh, klassi korrapidamise eest, töö tegemise eest. Kui sa käid näiteks, kui /.../ (see töötaja-autor) palub sul appi näiteks tulla, selle eest saad kiituse, kui sa käid abis. Muud siuksed asjad.

Poiste meelest peetakse hinnatud käitumiseks ka abivalmidust ja tähelepanelikkust töötajate suhtes.

Poiss: ... kui oled aidanud kedagi õpetajatest. Põhiliselt siuksed asjad on.

Kaagvere tüdrukud rääkisid, et lisaks õppetegevusele ja teiste abistamisele väärib tunnustust ka aktiivsus vabaaja tegevustes, käitumishinnoormidest kinnipidamine ning enesega toimetulek.

Tüdruk: Kes oskab viisakalt käituda, kes ei tee rumalusi. Kes oskab endaga hästi hakkama saada, õppimine on korras ja. Kes võtab ja osaleb igas ürituses, mis koolis on.

Seega leiab Puiatus ja Tapal tunnustust peamiselt õppetegevuse ja töötajate abistamisega seotud käitumine, Kaagvere erikoolis ka aktiivsusega, käitumishinnoormidest kinnipidamise ja enesega toimetulemisega seotud käitumine.

Õpilaste peegeldustes on lubatud ja lubamatu käitumine seotud eelkõige korrarikkumiste ehk karistatava käitumisega, mis sisuliselt tähendab, et oodatud käitumine erikoolis on reeglite mitterikkumine. Õpilaste meelest tähendab reeglite rikkumine eelkõige sellega vahelejäämist. Teistest eristub Kaagvere erikool, kus oodatud käitumine toetab ka õpilase toimetulekuoskusi ja isiksuse arengut.

Töötajate arusaam oodatud käitumisest

Töötajate seisukohtades eristus Kaagvere erikool, kus õpilastelt eeldatakse arengule suunatust. Tüdrukutelt oodatakse, et nad tuleksid toime probleemidega, mis nende korrarikkumisi põhjustavad, eelkõige rõhutavad töötajad sotsiaalsete oskuste olulisust. Oodatud käitumise puhul väljendati kaugemaid sihte: et tüdrukud tuleksid endaga ise toime ja saaksid isiksusena hakkama.

Töötaja: Nad oleks lihtsalt, lihtsalt sellised mõnusad noored inimesed, kes oskaksid oma probleemidega toime tulla. Nendel ongi põhiline see, et nad hakkaksid oskama endaga toime tulla. Abi küsida, mida nad muidu ei tee, eriti. Selles suhtes, abi küsida, et see oleks mõistlik, mitte nõudmine: tee mulle seda, tee mulle toda, tee mulle kolmandat. Et nad hakkaksid nagu ise elama.

Kui tüdruk käitub koolitunnis halvasti – närviliselt, tigidalt, tõrksalt –, siis Kaagvere töötajad võtavad seda kui märki, et tüdrukul on probleem. Kui töötajal ei ole võimalik sellega kohe tegeleda, siis lubatakse tüdrukul segamatult olla ega rakendata sunnimeetmeid ega karistusi.

Puiatu ja Tapa erikooli töötajad on oodatava käitumise osas tugevalt orienteeritud korralikule käitumisele, õppimisele ja kooli reeglite täitmisele.

Töötaja: Ideaalis oleks nii, et ütled ja ta kohe teeb seda. Kuid see pole nii.

Töötaja: Kõik käitumisprobleemid tulenevad korrale mitte allumisest.

Töötaja: Siin vaadatakse täpselt samamoodi nende üldist käitumist, kui nad ikka rikuvad, siis nad ei ole mitte keegi. Koolis käivad korralikult, käituvad korralikult, vaheajalt tulevad normaalselt tagasi, kõik siuksed asjad loevad ka siin sees.

Puiatus oodatakse õpilastelt tahtmist reegleid mitte rikkuda ja väärkäitumise korral selle kahetsemist. Tapa erikoolis on eesmärgiks poiste aktiivsus tegevustes kaasalöömisel ja valmisolek seada endale kindlaid sihte oma käitumise muutmiseks.

Töötaja: Eelkõige muidugi tahaks, et neil oleks aktiivne eluviis. /.../ et rohkem tegeleksid spordiga, huvituksid millestki, et neil oleksid mingid eesmärgid. Eelkõige, et neil oleks huvi mingi tegevuse vastu.

Puiatu ja Tapa töötajate suhtumist väljendab ka nende praktika. Kui õpilane käitub koolitunnis lubamatult ega allu distsipliinile, tõlgendatakse seda viisil, et poisiga on probleem, mille lahendamiseks surutakse õpilase käitumine maha sunnimeetmetega.

2.3. Käitumise hindamine

Käitumise hindamise poolest sarnanevad üksteisega Puiatu ja Tapa erikool, kus käitumise eest pannakse hindeid. Kaagveres on õpilaste käitumise hindamise aluseks hinnangud.

Puiatus ja Tapal hindavad töötajad iga nädal õpilaste käitumist 5-palli skaalas. Nädala koondhinne on aluseks positiivsetele mõjutusvahenditele ehk preemiatele.

Töötaja: Eelkõige meil pannakse hindeid. Nädala eest paneme välja keskmise hinde. Siis on hinne öö eest, mille paneb režiim välja. Ka õpetajad panevad hinded välja. Kasvataja annab kaks hinnet, hinde käitumise ees õpilaskodus ja hinde koduste ülesannete tegemise eest. Kokku 4 hinnet. Nende põhjal tehakse keskmine hinne ja selle alusel võivad poisid minna linna, helistada. Sellest hindest palju sõltub.

Õpilaste korrarikkumiste puhul hindeid alandatakse ning madala nädalahindega kaasneb keeld teatud hüvesid kasutada. Seega püütakse õpilaste käitumist mõjutada läbi hinnete: kõrgema hinde korral saab preemiaid, madala hinde korral karistusi.

Töötaja: Mis tähendab hinde alandamine? Poiss hakkab meelde tuletama, mida ta päeva jooksul tegi, palub, ka tohin kuidagi ära klaarida, parandada. Ei tohi. Sa lihtsalt pead homme käituma teistmoodi, hästi. Karistusest tagasi astumist ei ole, pead talle ära näitama, mille eest see on.

Töötaja: Esmane reaktsioon ebasobivale käitumisele on hinnete alandamine, millega kaasneb suuline seletus, miks selline käitumine ei sobi ning hoiatus, mis järgneb, kui õpilane veelkord eksib. Üldjuhul hoiatatakse sellega, et õpilast ei võeta järgmine kord kuhugi kaasa või et hinded mõjutavad vaheajaks koju pääsemist.

Õpilastele nädala käitumishinne eriti korda ei lähe, sest nende arvates see ei mõjuta midagi. Poiss on kogenud, et kui tal on nädala käitumishinne „rahuldav“ või „mitterahuldav“, siis ei ole midagi juhtunud, see ei ole midagi mõjutanud.

On sul olnud nädal mitterahuldav? Poiss: Jah. **Mis siis on saanud?** Midagi. **On sul nädal olnud rahuldav?** Jah. **Mis siis on saanud?** Midagi (turtsatab).

Kiitused poiste sõnul midagi oluliselt ei mõjuta, samuti on kiitusi võimalik teenida ainult vähestes olukordades. Pingutust hea käitumise nimel pärsib ka see, et preemiad on enamasti seotud korrarikkumiste puudumisega, mitte hea või eeskujuliku käitumisega.

Poiss: Pole vahet, kas see on kiitus või märkus, ikka on samamoodi. No ega siis selle pärast midagi ei muutu, kui ma mingi märkuse saan. Ei muutu ju midagi. Vahet pole, kas on kiitus või märkus.

Teatud korrarikumiste puhul (nt suitsetamine) muutub käitumishinne madalaks, ja oma hinnete seisu ei ole õpilasel võimalik paremaks muuta. Kui aga oma seisu parandada ei saa ja karistus on teada, siis haarab poisse minnalaskmise meeleolu.

Poiss: Siis mul on ükskõik. Siis ma võin sellesamuse nädalaga, ma võin suitsuga vahele jääda kasvõi kolm korda. Ja mul ikkagi ei tule mitte midagi sellest. Sest mul on nädal nagunii mitterahuldav. Mul võib neid märkusi ka tulla niipalju, kui vähegi võimalus.

Puiatu erikooli hindamissüsteemi nõrkuseks on lähtekoht, et hinne „rahuldav“ on seotud kõikide hüvede saamisega. See aga ei motiveeri pürgima kõrgemate hinnete ehk parema käitumise poole. Poiste korrarikumisi selline hindamissüsteem küll piirab, kuid ei toeta neid prosotsiaalseid käitumisviise omaks võtma.

Poiss: Rahuldav on see, kui sul ei ole suitsetamisi, ei ole konflikte teistega ja niimoodi. Siis on kõik, siis sul tuleb lihtsalt rahuldav. Aga kui sa tahad juba head saada, siis sul peab kiitusi olema palju.

Tapa erikooli hindamissüsteemi kitsaskohaks on see, et teatud korrarikumised viivad nädala hinde nulli, mis ei võimalda hüvesid saada. Kui poiss teab kindlalt, et ta jääb hüvedest ilma, siis see ei motiveeri teda enam hästi käituma. Mitteformaalselt on välja kujunenud võimalus teenida lisapunkte, et poistes veidigi positiivsust süstida, ent selle korraldus on ebaselge ja sõltub töötajast. Mõni töötaja laseb hindeid parandada lisatööde (koristamine jms) või töötaja abistamise kaudu. Ilmnes ka, et lisapunktide teenimine on pigem õpilaste algatatud ja neid kaubeldakse siis, kui on oht millestki ilma jääda. Töötajate sõnul hoogustub lisapunktide kauplemine enne koolivaheaega.

Töötaja: Kui poiss palub pallide (lisahinnete – autor) teenimist. Näiteks kui asi läheneb koolivaheajale. Ma loomulikult luban seda. Siis muidugi hakkab kauplemine, kui ma teen seda, palju ma saan. Ma seletan, et kui teed seda ja seda, siis saad niipalju. Laps ise mõistab, et on vaja. Varasem kogemus oli väga hea, kui lapsed teenisid tööga....

Töötaja: Ja plusspunkte saab teenida ka. Kui käisime Kesa matkadel, siis mõtle, pead end liigutama, seal ei tohi suitsu teha ... Siis kui matkale lähed, siis saad mingisuguseid plusspunkte. Või talvel lund koristamas. Lapsed tulevad ise selle peale.

Kui Puiatus ja Tapal on ühetaoline hindamissüsteem aluseks edasisele tunnustusele, siis Kaagvere erikoolis on õpilaste hindamisel kasutusel individuaalne lähenemine, mis põhineb töötajate hinnangutel. Töötajad koguvad kokku info tüdruku probleemi kohta ja see arutatakse läbi. Kaagveres töid nii õpilased kui töötajad nimetatud süsteemi nõrga küljena välja, et seda tajutakse ebaõiglasena. Erinevalt hinnetesüsteemist on individuaalse lähenemise puhul tegudel erinevad tagajärjed, kuna lähtutakse konkreetsest tegijast ja selle põhjustest.

Tüdruk: See on erinevates olukordades nii erinev, kuidas keegi selle vastu võtab. Mõni läheb närvi, et on leebem karistus ühel ja teisel on jälle rangem. Kui minnakse koos jooksu ja tullakse ühel ajal tagasi, siis on ka vahetevahel karistused erinevad.

Töötajad töid välja, et ühetaoliste hindamiskriteeriumide puudus toob kaasa õpilaste ebavõrdse kohtlemise (vt ka ptk 5). Samuti tajutakse sellist süsteemi ebaõiglasena, seda just teiste õpilaste jaoks. Kuna kõrvaltvaatajad näevad vaid tegu ja tagajärge, pole neile arusaadav ja selge see, kuidas lõpplahenduseni jõuti.

Ebaõiglustunne toob tüdrukutele kaasa pingeid, mis kõige drastilisema tagajärjena väljenduvad enesevigastustes. Vaatluse ajal toimus intsident, kus ebaõiglasena tundunud karistus tõi kaasa ühe tüdruku eneselõikumise.

Töötajad nentisid, et otsuste põhjendamine õpilasele ei ole alati võimalik ja vajalik.

Töötaja: /.../ See ongi selline konfidentsiaalne info, mida me ei saa õpilasega kõike arutada ju, et miks on, et sinu puhul selline karistus ja teise puhul hoopis teine. /.../ Nad tahakski võtta kõike must-valgelt, et kõik on nagu üks, aga elus paraku ei ole üldse mitte nii.

Hoolimata teatud puudustest individuaalse lähenemise puhul leidsid töötajad, et see on tüdrukutele kõige parem. Küll aga nõuab individuaalsete standardite järgi hindamine enam nii tüdruku kui kõrvalseisjatega tegelemist.

Käitumise hindamine on erikoolides nii positiivsete kui negatiivsete mõjutusvahendite määramise aluseks. Sellist süsteemi õõnestab aga tähelepanu fookus õpilaste negatiivse käitumise suhtes. Erikoolides ollakse enam keskendunud lubamatule käitumisele ja reeglite rikkumisele.

Kuna nõudmised õpilaste käitumisele on kõrged ja tihtipeale neid täita ei suudeta, kuid kontroll käitumise üle on intensiivne, siis saavad õpilased rohkelt negatiivset tähelepanu. Märatakse ja reageeritakse halvale käitumisele, kuid igapäevane reeglitekohane käitumine jääb tunnustuseta. Mõnevõrra eristub siin Kaagvere erikool, kus tüdrukute tavapärasest oodatud käitumist mingil määral kinnitatakse. Poiste erikoolides on negatiivset tähelepanu positiivsega võrreldes ebaproportsionaalselt palju. Sisuliselt tähendab peamiselt lubamatule käitumisele keskendumine seda, et ei soodustata isiksuse arengut.

3. Korrarikumine

- Korrarikumist esineb erikoolides palju. Korrarikumistes väljenduvad komplitseeritud probleemid, millega õpilased hakkama ei saa.
- Peamised korrarikumised erikoolides on vägivald, omavoliline lahkumine koolist, suitsetamine, ropendamine, varastamine, õpilaste vastuhakk ja keelatud ainete omamine ning tunnidistsipliini rikkumine.
- Vägivald on seotud subkultuuriga. Puiatu ja Tapa erikoolis peetakse vägivalda normiks, Kaagveres aga probleemiks, millega peab tegelema politsei.
- Õpilaste põgenemise taga on mitmesugused pinged: koduigatsus, vastumeelsus kooli suhtes, sõltuvusprobleemid, vägivald. Õpilased kontrollivad ise põgenemisi ja manipuleerivad ka süsteemiga – põgenemisega ei taheta rikkuda suhteid töötajatega.
- Suitsetamise suhtutakse kui paratamatusesse. Nii õpilased kui töötajad on võimetud probleemi lahendama.
- Õpilaste vastuhakk ja allumatus väljendavad protesti korra ja sunni suhtes, aga ka meeldivust/ebameeldivust töötajate suhtes. Vastuhakk takistab igapäevaseid õppe- ja kasvatustegevusi.

Peamised korrarikumised, millega erikoolid iga päev kokku puutuvad ning millega töötajate sõnul on raske toime tulla, on suitsetamine, vägivald, omavoliline lahkumine koolist, vargused ja ropendamine. Lisaks mainiti korrarikumistena õpilaste vastuhakku ja keelatud ainete omamist.

Kaagvere erikooli töötajad näevad korrarikumiste taga tüdrukute käitumisprobleeme. Tüdrukuid tõukab probleemset käituma: sotsiaalsete oskuste puudujäägid, sõltuvusprobleemid ning psüühikahäired ja -probleemid. Pingeolukorras haaravad tüdrukuid tugevad emotsioonid, mida väljendatakse lärmakalt ja agressiivselt, sest puuduvad oskused ja suutlikkus olukorraga teistmoodi toime tulla.

Puiatus ja Tapal on enam tähelepanu suunatud reeglitekohasele käitumisele ning seetõttu lähtutakse põhimõttest, et korrarikumiste lahendamiseks tuleb õpilase käitumine asjaolusid arvestamata raamidesse suruda.

Korrarikumisi korraldatakse ka töötajate tähelepanu võitmiseks: Puiatu poisid lõhkusid ja laamendasid, Tapal rikuti tunnidistsipliini. Korrarikumisi pandi toime ka tegevusetusest, eesmärgiga nalja teha ja kaasõpilasi löbustada, samuti töötajate õrritamiseks. Korrarikumisi, nt kooli vara kahjustamist, on poisid kasutanud ka töötajatega manipuleerimiseks, privileegide väljapressimiseks ning hüvede saamiseks.

Õpilased korraldavad korrarikumisi ka organiseeritult n-ö söödana, et juhtida töötajate tähelepanu kõrvale, võimaldamaks teistel nt suitsetada või koolist omavoliliselt lahkuda. Töötajate tähelepanu hõivamiseks kasutavad õpilased ka vestlemise taktikat.

Töötaja: Üks (õpilane – autor) tuleb /.../ juurde, et ta tähelepanu haarata, kutsub kaasa, teised müravad ... täiskasvanu läheb ära ja nad kiiresti teevad seda, mis vaja. Kuid alati ei näe seda, sellises rühmas veel, kui lapsi palju. Nad oskavad seda nii kiiresti ja ilusti teha, et ei pane tähele.

Poiss: Ja siis oli siuke asi, et oli vaja jooksu minna, lääne poolt oli vaja jooksu minna, ja siis ida poolt lasin korraldada siukse asja, et väiksemad hakkavad nagu lollitama. Ja siis, kui nad lollitama hakkasid, tulid mõlemad /.../ (töötajad – autor) ära ida poole vaatama, mis asi toimub. Ja selle ajaga /.../ läks lääne pool tuli kustu ja mindi /.../ jooksu.

3.1. Vägivald

Vägivalla leviku ja sellesse suhtumise asjus on poisid ja tüdrukud väga erinevad. Puiatus ja Tapal on vägivald väga levinud. Vaatlusandmete põhjal iseloomustab õpilaste suhtlemist pidev togimine, rüselus, teineteisele haiget tegemine.

Vaatlus: Aegajalt kaob paar-kolm poissi koridori nurga taha. Seal, täiskasvanute pilkude alt väljas, toimub suurem rüselmine või maadlemine. Üks suurem poiss lööb väiksemale tugevalt jõuga rusikaga pähe. Märgata on veel löömist, nügimist, müksamist, vastu seina surumist, riietest rebimist, juustest ja kõrvadest tirimist, teisele pealesurumist. Osaliselt on selline füüsiline agressiivsus mänguline ja jõuvahekorrad kahe osapoole vahel on tasakaalus, kuid väga paljudel juhtudel kiusatakse siiski endast nõrgemaid/väiksemaid ja tehakse teisele tahtlikult haiget.

Seda, mida tavamõistes peetakse vägivaldseks käitumiseks, ei tõlgenda erikooli õpilased vägivallana. Poisid tajuvad erikoolis vägivalda normina (agressiivsus kui müramine ja nali, ent ka pingete ja viha maandamise viis) ning omavahelise lubatud käitumise piirid on laiemad.

Poiss: Tavakoolis vaadatakse, et see on julm kätš. Aga siin on, ma ei tea, siukene jalaga virutamine ja siuke asi. Need väiksed, kes nii õelda, see on nende jaoks nagu müramine.

Ka töötajad peegeldavad õpilastega sarnast suhtumist ning peavad vägivaldset käitumist erikooli õpilaste puhul normaalseks. Töötajad sageli õpilaste omavahelistesse suhetesse ei sekku, korra tagamiseks manipuleeritakse poiste suhetega.

Erikoolides esineb juhtumeid, kus vägivallale reageeritakse läbi ohvri mittemärkamise või hoopis ohvri süüdistamise. Erikoolides on olukordi, kus õpilasi kiusatakse (väänatakse käsi, surutakse põrandale), aga töötajad selle ei reageeri – vahel ka põhjendusega nõrgemaid õpilasi tugevamate poolt kontrolli all hoida ning nii korrarikkumisi vältida. Kahjuks kõnelevad ohvri süüdistamisest kui üldlevinud reaktsioonist vägivallaga seotud isikutega tegelemisel ka teised uuringud²⁶. See kõik aga mõjutab vägivalla normiks kujunemist. Ohvri kaitsmine võib töötajate sõnul talle sootuks halvasti lõppeda, sattudes niiviisi veelgi enam teiste poiste põlguse ja vägivalla alla.

Töötaja: Ega mina ei saa ju päevast päeva kogu aeg käia tema (teiste peksupoisi – autor) kõrval! Ma ei saa ju, siin on teisi poisse ka. Ja teine asi, kui ma seda teeksin, **seda hullemini** ta saaks. Sest mõtteviis on siin poistel hoopis teissugune – kui ta on minu läheduses, see tähendab, ta kitsetab (kaebab – autor) midagi.

Vägivald erikoolis on varjatud, eriti suuremad intsidendid, ning töötajateni jõuavad vähesed juhtumid. Vägivallajuhtumeid on raske lahendada, sest õpilased vägivallatseja peale ei kaeba.

Töötaja: Ja nad ei ütle, ei tunnista. Nad kardavad, ju siis neid ähvardavad. Aga nad ei ütle ka seda, et neid ähvardatakse. Mõni ütleb, et mul on pärast palju hullem. A mõned probleemid oleme nii lahendanud, et ma ei ütle, et sina oled seda rääkinud. Hakkan seda probleemi teisest otsast arutama. Ja saame sellele lahenduse.

Vägivaldse käitumise taga on õpilaste isiklikud probleemid ja omavahelised keerulised suhted. Õpilaste ja töötajate tõlgendustes on vägivallaintsidentide peamiseks põhjuseks subkultuuri reeglite rikkumine või võimuküsimused. Karmid tagajärjed on teiste peale kaebamisel, liidritele vastu hakkamises. Kiustatakse ka neid, kes subkultuuris kehtivatele normidele ei vasta, põlatud ja tõrjutud on eelkõige „teistsugused“. Vaatlusandmed näitavad, et kõige suurem kiusamisoht puudutab nn erivajadustega õpilasi, kelle arengutase on madalam ja kelle mõtlematu käitumine tekitab suhetes teistega probleeme ning kelle kaasamise ja korrale kutsumisega on ka töötajatel pidevalt probleeme.

Töötajad rääkisid, et kardavad sattuda õpilaste vägivalla ohvriks. Näiteks toodi juhtumeid, kus õpilaste tülile vahele minnes saadi ise viga. Õpetajad kannatavad tundides pidevalt vaimse vägivalla all: on tavaline, et õpilased neid sõimavad ja mõnitavad. Õpetajad ignoreerivad seda või püüavad võtta naljana, eelkõige põhjusel, et nad ei suuda õpilasi mõjutada teisiti käituma (vt ka ptk 3.4).

Kaagvere erikoolis rõhutasid nii töötajad kui tüdrukud, et vägivaldsele käitumisele pööratakse tähelepanu ja seda erikoolis ei aktsepteerita. Vägivallajuhtumitega tegeleb politsei. Õpilased arvestavad selle kui võimaliku tagajärgena ning püüavad vägivallaintsidentidest hoiduda. Töötajad ja õpilased ei märka koolis vägivallaprobleemi olemasolu, nenditakse, et võrreldes varasemaga on vägivalda oluliselt vähem ning see seostub pigem vaimse vägivallaga.

²⁶ Strömpl, J., Selg, M., Soo, K., Šahverdov-Žarkovski, B. (2007). Eesti teismeliste vägivallatõlgendused. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 3/2007.

3.2. Põgenemine

Põgenemise viisid ja kavandamine

Põgenemisena arvestatakse erikoolis omavolilist lahkumist koolimajast ja kooli territooriumilt, kodukülastuselt, koolivälistelt tegevustelt ja üritustelt (nt veekeskuse külastus, eelkutsesõppe osalemine) hilisemat või üldse mitte tagasitulemist. Ebaõnnestunud põgenemine loetakse põgenemiskatseks.

Õpilased peavad põgenemist suhteliselt lihtsaks. Tapa erikooli poiste arvates on lihtne põgeneda kasvatusrühmast koolimajja minnes. Tüdrukute arvates on majast raske põgeneda, aga see-eest on põgenemisvõimalusi leida kerge, sest koolimajast käiakse tihti väljas. Põgenemise viisid kätkevad endas sageli suurt riski õpilaste turvalisusele. Õpilaste soov välja saada on sedavõrd tugev, et ei kohkuta isegi kõige pöörasemate ronimistrikkide ees. Legendaarne on lugu poisist, kes proovis põgeneda teise korruse aknast täiskipsis jalaga. Tema üritus päädis küll ainult õue jõudmisega, sest ta oli võimetu ära jooksmas. Traagilisem põgenemislugu on poisist, kelle paari aasta tagune põgenemiskatse ebaõnnestus allakukkumise tõttu, mille tagajärjel poiss hukkus. Ka Puiatu erikooli andmed 2008. a esimese kolme ja poole kuu põgenemiste kohta näitavad, et enamik õpilasi on põgenenud II ja III korruse aknast välja ronides ja alla hüpates.

Üldjuhul on põgenemine planeeritud ja õpilased on varem sobiva aja ja koha välja vaadanud. Põgenemiseks jälgitakse sobivat hetke, arvestatakse töötajate liikumist aj järelevalve tugevust. Põgenemine sõltub töötajast: valitakse aeg, mil vahetuses on töötajad, kelle juurest on kerge põgeneda.

Poiss: Kui sa tahad /.../ jooksu minna ja see /.../ (töötaja – autor) on natuke uimasem, ei saa eriti aru ja niimoodi, niimoodi, siis selle ajal lähed. Kes on siuksed valksamad ja vaatavad ringi, et sa ei läheks, siis selle ajal ei saa minna.

Tüdruk: /.../ kes siin kauem on olnud, need teavad, kelle juurest tasub minna ja kelle juurest mitte. Ja kelle juurest üldse saab minna, sest paljudel /.../ (töötajatel – autor) on mingid pojad ja mehed, kes kohe otsima tulevad. Siis jätab selle mõtte parem ära.

Õpilased mainisid mitmekesi põgenemist: nii on julgem minna ja lihtsam teekonda planeerida ning ohte kalkuleerida. Puiatu erikooli andmed näitavad, et ligi kolmandik põgenemistest toimub üksinda, ligi kolmandik kahekesi ning ülejäänud põgenemised pannakse toime 3–9-liikmelise õpilasarühmas. Kogenenud põgenejad (kes ise ei pruugi enam põgenedagi) juhendavad teisi, aitavad põgenemist planeerida. Põgenemiste heast organiseerimisest annab märku ka see, et kooli juurde kutsutakse vastu tuttavad autoga.

Põgenemistele avaldab tugevat mõju õpilaste reeglistik. Põgenemisel peab olema liidri heakskiit ehk liidri tulerubade küsida luba koolist põgenemiseks. Selline reeglistik on kasutusel seetõttu, et on kokku lepitud, milliste töötajate juurest võib põgeneda ja milliste juurest mitte. Õpilased hoiavad ja kaitsevad nii viisi häid töötajaid ja neile ei taheta probleeme tekitada, teatud töötajate juurest hoidutakse põgenemast heade suhete hoidmise nimel (nn käsi peseb kätt teema). Õpilased peavad põgenemise kontrollimist vajalikuks ka seetõttu, et vältida põgenemise eest määratavaid grupikaristusi. Töötajad soodustavad õpilaste omavahelist kontrolli.

Poiss: Jah. Mõnesid personalist ei tahaks alt vedada. Neid, kes on normaalsed. Mõnedega üldse ei ole võimalik olla, siis kättemaksuks neile.

Tüdruk: Kui sul töötajaga head suhted ei ole, siis sul on ükskõik tema juurest ära minna /.../ Keda kõige rohkem hoitakse, nende juurest ei või minna, kes on nagu sellised ... rohkem tüütud või nii, keda ei sallita, nende juurest võib minna.

Kaagvere erikool eristub selle poolest, et tüdrukud üritavad üksteist tagasi hoida. Põgenemist tuleb liidri pühjendada ning põgeneda lubatakse, kui selleks on tungiv vajadus. Tüdrukud üritavad teatud ulatuses üksteist toetada ja abistada, julgustatakse kannatama ja hetkesoovile mitte järgi andma (nt suitsu antakse vajaduse korral oma varudest).

Tüdruk: Kindlasti tuletatakse üksteisele meelde, et ärge minge ja. Aga enam ei kuula neid reegleid keegi. /.../ Et öeldakse ikka, et ärge minge jooksu. Et toetakse, et nii vähe on veel jäänud. Et siis ei ole nagu mõtet minna.

Tüdruk: Nad vaatavad, kas sul on väga vaja jooksu minna või ei ole. Kui ei ole väga vaja minna, mingi suitsetamise probleem või midagi, siis nad kindlasti ei luba. **Miks?** Siis võib ära kannatada. Kui keegi kodust tuleb, siis ta võib suitsu tuua ja siis võid temalt võtta. Siis nad annavad.

Tüdrukute käitumist võib põhjendada sellega, et nad tajuvad rohkem probleeme, mida põgenemine võib kaasa tuua, aga ka erikoolis viibimise vajalikkust ja sellest tulenevat kasu (võimalus saada hüvesid, erikoolis viibimise aega ei pikendata).

Põgenemise põhjused

Õpilaste põgenemise tingivad pinged, millega õpilased koolis hakkama ei saa. Koolis pole ka võimalusi pingetega toime tulla ning õpilasi selles osas enamasti ei abistata. Kui need pinged kuhjuvad ja ametlikke kanaleid pidi maandatud ei saa, siis võtavad õpilased endale õiguse ise koolist lahkuda ja leiavad ka võimaluse põgenemiseks. Suur osa erikoolist omavoliliselt lahkunud õpilastest teeb seda korduvalt. Näiteks Puiatus toimus 2008. aasta 3 kuu jooksul 41 põgenemist, mille panid toime 19 erinevat õpilast (7 poissi põgenes 1 korral, 8 kolmel korral, ülejäänud 2 korral).

Töötaja: Väga sageli on neil lastel olnud alati lahendus ära jooksmine. Nad on ju ära jooksnud koolist, nad on jooksnud tegelikult, praktiliselt kogu oma elu on nad mingi probleemi eest põgenenud. Ja nüüd kui tal ongi jälle probleem, ta jälle põgeneb.

Poiss: Ei, vaata, /.../ oled näiteks kuskil vanglas ja sul tuleb koduigatsus peale. Siis sa surud selle alla lihtsalt, sest sa tead, et sealt ei saa sa põgeneda. Siit sa tead, et sa saad põgeneda. Siis tekib nagu suurem koduigatsus, et koju minna. Siin sa vaatad, et sa saad põgeneda.

Peamiste pingete tekitajatena erikoolis nähti järgmisi tegureid.

Kodu. Poisid ja tüdrukud rõhutasid kõige enam koduigatsust. Töötajate meelest ja nende kogemustele tuginedes pole kodu alati see koht, kuhu aga jõutakse ja tahetakse minna. Töötajate arvates seostub kodu õpilaste jaoks pigem laiema keskkonnaga väljaspool kooli.

Töötaja: See kodu on neil kõik, mis väljaspool meie maja on. Kui täpsemalt rääkida, siis nad ütlevad seda ka. Aga siis kohe ununeb. Sest /.../ väljas oligi nende häda, et nad olid pidevalt kodust ära. Aga see kodu on nendel see, mis on väljaspool meie maja. See on nende jaoks kodu – tavakeskkond.

Poiss: ... Koju tahtsin, lähedasi näha tahtsin. /.../ Probleemid kodus olid.

Soov koolist välja saada. Uute õpilaste puhul väljendub see kohanemise probleemides, ei harjuta kooli rütmiga ega suudeta vastata kooli nõudmistele: käia tundides, osaleda kasvatustegevustes, elada koos rühmaga, alluda käitumisreeglitele. Õpilased väsivad ka pidevast järelevalvest ja režiimist, sellega ei tulda toime ja protest kooli korra vastu väljendub soovis põgeneda. Õpilased mainisid põgenemisi ka konfliktide tõttu töötajatega, ent selle taga võib samuti näha protesti kooli korra vastu.

Töötaja: Väiksematel poistel on see nagu haigus, ta harjus põgenema ja põgeneb. Tihti poisid igatsevad kodu järele, neil on raske adapteeruda. Tõepoolest ju teine võõras keskkond, võõrad seinad ja inimesed. Siis ta leiab endale lahenduse, et ära joosta. Ta ei mõtle tagajärgedele, tuleb see, mis tuleb ...

Poiss: ... kõrini saab sellest kõigest. /.../ Lihtsalt tahavad jalutada. Kui nad laseks kasvõi paariks tunniks linna. Muidu istud siin, isegi aknasse vaadata, hingata ei saa.

Õpilastest eristuvad veel need, kes naljaviluks või adrenaliini pärast põgenevad. Kaagvere puhul lisandub nn staatuse teema: põgenemise kogemust peetakse auasjaks, millega pälvida teiste imetlust.

Töötaja: See on nagu massipsühhoos või /.../ et keegi tuleb /.../ ja räägib, utsitab teisi, ja siis nad lähevad ka, sest nad, nad noored, kes tulevad, nad on nii mõjutatavad teiste poolt. Ja nendel ei olegi nagu millestki muust rääkida kui ainult see üks teema. Nad räägivad, vanemad siis räägivad teistele, kuidas nemad on jooksnud käinud, kus nad on käinud, mis nad on teinud. Teised kuulavad, suud lahti.

Vajadus ja soov meelemürkide järele. Sõltuvusprobleemide (narkootikumid, alkohol, tubakas) tõttu põgenemist rõhutavad enamasti kõik osapooled, ent teatud erisustega. Puiatus ja Tapal toob selle põhjusena välja pigem töötajaskond, poisid eitavad ja/või peavad seda ebatõenäoliseks. Kaagvere töötajad peavad sõltuvusprobleemi üheks peamiseks põgenemise põhjuseks, kuid ei seosta seda tubakasõltuvusega, sest seda saavad õpilased rahuldada ka koolis. Lisaks eristub teatud hulk õpilasi, kel pole küll sõltuvusprobleemi, ent kes soovivad lõbutseda ja sel eesmärgil meelemürke tarbida.

Tüdruk: Mõni tahab lihtsalt seksida. Mõni tahab viina. Mõnel on narkosõltuvus, tahab narkot. Mõni tahab oma poisiga koos olla. Põhjusi on olemas. Iga igatsus on. Näiteks süstla igatsus.

Poiss: Ma ei viitsinud tulla (kooli – autor), mul oli, panin nii palju pidu, siis ma ei viitsinud tulla enam. Siis ma olin nii hoos.

Töötaja: Noh jah, nt mille pärast ta põgeneb on see, et tal hakkab olema vajadus narkootikumide järele. Siin ta seda ei saa. Tal on vaja siis põgeneda, et doosi kätte saada. Kui ta on juba sõltuvuses, siis ta igal juhul põgeneb. Ainult otsib sobivat hetke.

Töötaja: Kodus võivad nad olla näljas, aga keegi ei käi nende seal kuklale, nad võivad viina võtta, suitsu teha, mõnuainet tarvitada. Nende eesmärgid pole need, mis meil ja mida me püüame nende suhtes rakendada. Sellepärast jooksevad nad siit minema.

Vägivald. Vägivalda pingeallikana mainisid põhiliselt Puiatu poisid ja rääkisid konkreetsetest kiusamisjuhtumitest. Poiste osas oli põgenemisel määravaks ka vägivallahirm. Kuna omavahelisi probleeme ja reeglite rikkumisi (nt kaebamine ja info edastamine töötajatele) lahendatakse vägivallaga, siis põgenetakse ka vägivalla kartuses. Kaagveres räägiti, et vägivald võis varem põhjuseks olla, ent praegu seda põgenemise põhjusena ei tajuta.

Töötaja: Ka uued, kes kardavad siin olla, siis ka põgenevad. Nad tihti ei ütle põhjust /.../, eriti kui põhjuseks on omavaheline konflikt, siis ta peab välja ütleva, kelle poolt on see, aga nad kardavad. Seetõttu ei ütle.

Poiss: Inimene lihtsalt ei suuda siin olla. Ta ei kannata seda õpilaste peksmist, siukest värki. Mis tal ikka muud teha, kui jooksu minna.

Poiss: Näiteks need, kes kitsed (kaebajad-autor) on, kui nad ühel korral selleks hakkavad, siis enam nende elu siin korda ei saa. Neil ei ole enam mitte mingit väljapääsu. Kas nad lähevad jooksu, siis on neil endal parem.

Äritsemisest tulenevad **võlad**. Liidrite käsu korras toimunud põgenemisi suitsude toomiseks nimetasid põhjusena Puiatu ja Tapa poisid ja töötajad.

Poiss: Eelmine aasta vist niimoodi oli, minu arust ühe korra oli, öeldi, et sa nüüd mine jooksu onju, ja sa tood need suitsud ära, sa tuled peidad need lähemale, et me saaks need kätte nüüd järgmine päev.

Töötaja: Aga suuremalt jaolt on niimoodi, et keegi käseb minna. Kuna suitsud võivad otsas olla, siis ta peab lihtsalt suitsu tooma, selle pärast tahetakse minna. Tavaliselt, kes jooksu lähevad, on need, on niuksed, on tõugata-lükata siin poistel.

3.3. Suitsetamine

Suitsetamine on erikooli õpilaste seas levinud ning seda tajuvad suure probleemina nii õpilased kui töötajad (vt ka Strömpl, Kõiv). Erikoolis võis tunda suitsulõhna ja näha, kuidas kasvatusrühmas keerati avalikult „pläru“. Suitsetamine on õpilaste vahel üheks aktiivseks jututeemaks ning mõjutab seoses subkultuuri teemaga märkimisväärselt ka kooli teisi probleeme (peamiselt vägivalda, omavolilist koolist lahkumist, äritsemist).

Vaatlus: Tüdrukud tunnevad ennast suitsu tegema minnes üpris vabalt ja hetke ei valita hoolikalt. Viimane järeldeb sellest, et kui töötajat ei ole korrusel (ja selliseid hetki on päeva jooksul mitmeid), siis ei kasutata seda koheselt võimalusena. Samuti ei tehta teineteisele katet ja ei valvata, kas keegi töötajatest on tulemas või olemas. Tundub, et tüdrukud on kindlad, et nad saavad oma suitsu tehtud siis, kui nad tahavad ja keegi neid selles ei takista.

Vaatlus: Poisid on kasvatusrühma ruumides ning räägivad slängis suitsetamisest. Töötaja läheb korraks ruumist välja. Poisid jäävad järelevalveta ja tormavad tualettruumidesse. Töötaja kasvatusgruppi tagasi tules tunneb suitsulõhna ja kommenteerib, et jõudsidki suitsu teha.

Õpilased on olnud pikemat aega suitsetajad ja peavad sellest harjumusest vabanemist raskeks. Nad on suitsu nimel valmis paljuks, kohati lausa meeleheitlikeks ja alandavateks tegudeks: näiteks korjasid õues konisid, keerasid ajalehepaberisse märga tubakat, mida hiljem radiaatoritel kuivatasiid.

Erikooli tulek on õpilaste arvates suitsetamist isegi hoogustanud. Siin on suitsetamist maha jätta keerulisem, sest ümberringi on rohkem suitsetajaid ning erikooli elu on niigi närviline, tubakas aga rahustab. Õpilased on enda sõnul proovinud suitsetamist maha jätta, ent edutult.

Poiss: Mitte suitsetada ... ei saa. Mis mul teha siis. Ma vabaduses pole nii palju suitsu teinud kui siin. Siin võib minna kaks pakki suitsu rühma peale.

Tüdruk: Sest kui ma läheks siit koolist välja, ma usun, et mul oleks poole kergem jätta see suitsetamine maha kui praegu. Siin on pinget ja probleeme ja nii edasi. Ja siin krutid ennast ise ülesse iga asja peale.

Ka töötajad tajuvad tugevalt, kuidas tubaka puudumine mõjutab õpilaste meeleolude muutumist, käitumist ja omavahelisi suhteid.

Töötaja: Täpselt on tunda, kui kogused lõpevad. Siis väiksed tulevad paluma ja suured agressiivselt vastavad, et mine ära siit. Ja tunned, et nagu oleks lõpp, et rohkem suitsu ei ole.

Töötajate arvates on suitsetamine komplitseeritud probleem. Kool on kohustatud suitsetamist kontrollima ja piirama, sest tegemist on seaduserikkumisega – alaealiste suitsetamine ja tubakatoodete omamine on keelatud²⁷.

Töötaja: Ma arvan, et see tegelikult ikkagi on, sest nad on alaealised ja tubakaseaduse järgi nad suitsetada ei tohi ju. Ja siis me koolis ju ikkagi vastutame selle eest. See on nende tervis.

Töötajad näevad suitsetamises ka sõltuvusprobleemi ning suitsetamist võetakse kui paratamatust. Sõltuvusprobleemi tõsidus varieerub õpilaste lõikes, töötajad eristasid siinkohal kahte kontingenti. Esiteks tõsisel sõltuvusel õpilased, kel ilmnevad tüüpilised võõrutusnähud, nagu enesekontrolli kaotus ja ärrituvus, mis omakorda toovad kaasa järgmisi käitumisprobleeme. Selline suhtumine oli levinud rohkem Kaagvere erikoolis, kus suitsetamisse suhtutakse mõistvamalt ning sõltuvuses nähakse ühte algpõhjust võimalikele korrarikkumistele. Teiseks õpilased, kes arvavad endal olevat sõltuvusprobleemi ning siinkohal nägid töötajad suitsetamisest loobumist pelgalt õpilaste tahtejõu küsimusena. Õpilased ei taha ega suudagi suitsetamist maha jätta ning see tuleneb nende olemusest ja võimetusest iseendaga hakkama saada. Selline suhtumine oli omasem poistekoolides.

Töötajad seostavad suitsetamise probleemi ka järelevalve teemaga ehk suitsetamine on võimaluste küsimus. Kui õnnestuks murda õpilaste suhtumist, et erikoolis saab suitsetada, ning piirata suitsude sissetoomist, siis õpilased suitsetaksid vähem.

Töötaja: Aga see on järelevalve küsimus, et lihtsalt see tuleb siit enne kõik kokku korjata, kui sellega sisse saavad majja. Ja kui nendel jõuab see teadmine, et see on nagu teadvustamise küsimus, et siinamaani on nagu teadmine, et saab suitsu teha, et siin saabki!

Sealsamas erikoolid süsteemselt suitsetamise piiramise ja õpilaste suhtumise muutmisega ei tegele. Töötajad peavad ebareaalseks koguaeg suitsetamist jälgida ning põhjendavad sedasi oma ebakorrapärast ja juhuslikku reageerimist. Vaatluse ajal esines korduvalt intsidente, kus töötaja reageerimine piirdus konstateerimisega, et juba jõudsidki suitsu teha ja mõnel juhul tuulutati ruume, vahel kontrolliti ka tualettruume avastamiseks võimalikke suitsetajaid.

Õpilased peavad suitsu ja tubaka sissetoomist lihtsaks. Õpilased on leidlikud ja järjekindlad nii suitsude sissetoomise kui ka peitmise osas, neil on oma varud ja peidukohad, kuhu kogutud kraam hoiule pannakse. Iga koolist väljaskäigu ja sõprade/tuttavate külastuse korral on võimalus midagi sisse tuua. Kuna õpilased ei tunne, et kool reaalselt suudaks nende suitsetamist takistada või sellele reageerida, siis ollakse seda meelt, et suitsetamine on erikoolis loomulik ning tubaka sissetoomine oleks võimalik ka karmimate turvameetmete puhul.

Tüdruk: Seda ei saa eriti ära keelata, sest kui ma teha tahame, siis me teeme ikkagi. Eelmisel aastal pandi meile WCdesse suitsuandurid ja siis lõpuks me suitsetasime juba koridoris. Sest see hakkas iga kord pinisema. Ja siis lõpuks me, alguses suitsetati koridoris ja siis see suitsuandur peksti lõpuks sealt ülevalt katki. Et neid karistusi, mis välja mõeldakse ja erinevaid võimalusi, need vist eriti ei aita.

Kas midagi üldse paneb loobuma? Turvamees seisaks vetsus? Tüdruk: Vist ei pane. Meil seisis eelmine aasta. Aga see ei aita, suitsetatakse turvamehe selja taga ka, kedagi vist eriti ei huvita see.

Poiss: /.../ Ikka on siin suitsu, ikka tõmmatakse teisel korrusel, tõmmatakse siniseks kõik. No mida nad teevad, nad ei tee mitte midagi. /.../ (töötaja-autor) kõnnib mööda, okei, koridor on sinine, ei tee teist nägugi, kõnnib alla minema. Ta ei saa mitte midagi teha. Ta on juba aru saanud, kui hakkad siin läbiotsimisi või siukseid asju tegema, siis poisid lähevad aina hullemaks, hakkavad klaase lõhkuma /.../. Hakatakse siis teist korrust siniseks tõmbama, klaase loopima, lõhkuma seda kooli vara siin kõik, pannakse jooksu või ma ei tea.

Paratamatu ja lootusetu suhtumine suitsetamise vastu võitlemisse ilmestab ka töötajaid. Isegi kui on tegeletud suitsetamise ennetamise ja mõnel juhul ka ravimisega, nenditakse selle vähest mõju.

²⁷ Tubakaseadus, § 27, § 28.

Õpilaste intervjuudest aga selgus, et nad on võimelised oma käitumist kontrollima ja vähem suitsetama, kui sellega kaasnev tagajärg on neile oluline. Nii poisid kui tüdrukud rääkisid, et kui tahetakse väga koju saada, siis piiratakse suitsetamist ja tehakse seda ettevaatlikumalt.

Tüdrukud: Aga nüüd /.../ (üks klass-autor) õpib all korrusel ja me leppisime omavahel kokku, et meie seal koolis enam ei suitseta. /.../ (töötajad – autor) lubasid muidu meid siia ülesse korrusele väikeste juurde tuua. Aga siin on hullumaja, siin me küll olla ei taha. Siis koolis ei suitseta.

3.4. Ropendamine ja karjumine

Õpilased suhtlevad nii omavahel kui õpetajatega sõimates ja karjudes, kasutades selleks ähvardusi ja ebatsensuurseid väljendeid (nt hüütakse õpetajat vanaks lehmaks jms).

Vaatlus: K ja T sõimavad õpetajat ja röögivad tema peale, kahel korral teevad löömist imiteeriva liigutuse õpetaja suunas. T karjub õpetajale: „Küll ole ori siin koolis, küll pese ma-ei-tea-mida, /.../ küll. Me tulime siia õppima, mitte ma-ei-tea-mida...“.

Tüdruk ütleb õpetajale, et „mida rohkem sa meid käsutad, seda vähem me õpime!“

Õpilaste verbaalne agressiivsus väljendus töötajate suhtes ja ka reaktsioonina konfliktidele. Kaagvere töötajad nägid verbaalses agressiivsuses märki sellest, et tüdrukutel on puudujäake enesekontrollis ja nii elatakse välja pingeid. Töötajad püüdsid solvanguid enese pihta võtta mitte isiklikult ja huumoriga ning põhjendasid, et see on õpilaste viis endale tähelepanu tõmmata ja võib oletada, et ka üheks enesekehtestamise viisiks.

Töötaja: Nad ei oska ennast kontrollida, et õigel ajal pidama saada. Kuidagi hästi impulsiivsed ja sellised, lähevad kergesti endast välja. /.../ Esimene reaktsioon on kindlasti ropendamine.

Tapa i õpilased kasutavad omavahel suhtlemiseks slängi, mida töötajad seostavad eelkõige subkultuuriga. Slängi kasutamist võib pidada ka nn rituaaliks, mis hõlbustab teatud sotsiaalsesse gruppi paremini sisse elada ning seetõttu oli omasem just noorematele, alles kooli tulnud õpilastele.

Õpilaste sõnul on ropendades ja sõimates enese verbaalselt väljendamine kujunenud erikoolis normiks ning selline väljendusviis hakkab kiiresti külge. Mõningatel juhtudel suudavad õpilased end ka vaos hoida, ent see sõltub konkreetsest töötajast: kui suhted on head ja töötajat austatakse, siis suudetakse end valitseda.

Poiss: Kuidas, kuidas see töötaja ütleb sulle, et ära ropenda?! Ma ei tea, siin on sidesõna mõni ropp sõna. /.../ Kõik ropendavad ju nii kui nii edasi.

Töötajad rääkisid ropendamistest kui ühest peamisest käitumisprobleemist ning rõhutasid, et selline käitumine on vastuolus kooli reeglitega. Õpilaste pidevat ropendamist põhjendasid töötajad õpilaste kuulumisega endise maailma juurde ning sellele kui reeglitevastasele käitumisele alati tähelepanu ei juhitud.

Töötaja: Nende kultuur on juba niisugune, et peale nende sõnade nad ei tunnegi teisi sõnu, need on nagu sidesõnad nende jaoks. Mis tolku see märkus annab? Ma näiteks panen väga vähe märkusi siis nüüd.

Töötaja: Sellist rõvedat sõnakasutust me kuuleme igal pool, ka kõige leebemates väljaannetes, televisioonis. Aegajalt ikkagi fuck you käib igale poole, see laps arvab, et nii käib. Ja kui nendega rääkida, siis ta ei mõtlegi tegelikult. „Aga mis ma teile halvasti ütlesin?“ Sest see on nendel omavaheline suhtlemiskeel ja see on nii tavapärane, et ta ei saagi aru, et see võib täiskasvanut solvata. See on nendel nii omane, et see ei olegi midagi erilist.

Töötaja: Arvan, et sõimamine on juba tõsine korrarikumine. Sõltumata keda ja mille eest. Eriti siis, kui ta elab välja end mitte täiskasvanu peal, vaid lapse peal. Sest kõik algab sõnadest, pärast kasutab käsi. Seda tuleb peatada.

Ropendamist võeti kui paratamatust, mille vastu õpilased ei saa, samas kool ise vastupidist käitumist ei hinda. Ropendamise puhul kool küll karistab õpilasi, ent need, kes ei ropenda, ei pälvi ka erilist tunnustust.

3.5. Äritsemine

Õpilastevaheline äritsemine seondub subkultuurist tulenevate suhete ja liidrite käsuteemaga ning toimub peamiselt mõjuvõimu ja suhete hoidmise ning vastastikuste teenete eesmärgil.

Õpilased äritsesid valdavalt suitsuga (suits on erikooli valuuta), aga vahetuskaupa tehti ka riiete ja muude isiklike asjadega, samuti ravimite ja toiduga.

Töötajad märgivad üles õpilaste isiklikud asjad ning neid hoitakse eraldi lukustatud ruumis. Sellest hoolimata on õpilastele isiklikud asjad kättesaadavad ning nad leiavad võimalusi asju vahetada ja nendega äritseda. Töötajad ei suuda reaalselt jälgida, mida kooli sisse tuuakse ja kuidas vahetatakse. Kuigi esineb ka näiteid, kus töötajad püüavad äritsemist takistada (nt piiratakse sööklas toidu vahetamist, suitsude andmist vanematelt õpilastelt väiksematele), siis üldiselt ei jõua äritsemisjuhtumid enne töötajateni, kui teod on juba tehtud. Äritsemise korral tegelevad töötajad peamiselt tagajärgedega, mitte äritsemise põhjustanud probleemidega.

Äritsemise probleem haakub teravalt õpilaste omavahelise nn võlateemaga. Kui töötajad ka asjad õigele omanikule tagastavad, siis võlaprobleem jääb alles – õpilasel on vaja võlg kuidagi tasuda. Kui õpilasel on võlg suitsu eest ja kui ta selle eest tasuda ei suuda, siis lahendavad poisid probleemi vägivallaga. Seega on ka äritsemise puhul tegemist kompleksse probleemiga, mida ilma teiste probleemidega (sh suitsetamisega) tegelemata lahendada ei saa.

Töötaja: Aga siin on täpselt samamoodi nagu panga kord – sa laenutasid koni, aga tagasi pead viima kolm. Järgmisel nädalal pead juba 12 viima. Ja nii edasi, võlg kasvab, siis sul ei jäägi muud üle, kui saad tappa või lähed jooksu.

3.6. Varastamine

Vargusi esineb koolisiselt õpilaste vahel ja õpilased on pannud vargusi toime ka väljaspool kooli põgenemiste ja ekskursioonide ajal. Esinenud on juhtumeid, kus õpilane varastas kooli töötajalt.

Kaagvere erikoolis on õpilastel piiratult isiklike asju nende endi käes. Tüdrukud kurtsid, et varastatakse omade tagant – tüdruk põgenes ja sel ajal võeti temalt ära isiklikud asjad. Poistel pole isiklike asju enda käes, sestap varastatakse sissetoodud asju nagu tätoveerimismasinad, aga ka õppevahendeid, nt kirjutusvahendid (pliiatsid, pastakad). Seega mõjutab võimalust varastada ka õpilaste isiklike asjade hoidmise korraldamine koolisiselt.

Tüdruk: Näiteks ma olen kahel korral läinud jooksu ja mul ei ole toa ust kinni keeratud. Ja mul on varastatud sealt asju. Ega ma miljonär pole! On plaate varastatud, sokke varastatud, mida iganes, šampooni, puudrit, palsamit, igast pahna. Aga ikkagi.

Tüdrukud rääkisid ka suitsu või tubaka varastamisest, mis viitab suitsuvajadusele. Ka poistele seostub vargus sooviga suitsu saada. Samuti arutlesid poisid, et kui suitsu ei saa, siis tuleks selle saamiseks varastada.

Tüdruk: Eks juhtub nii, et vahele keegi varastab suitsu või tubakat või ... No üks selliseid rotte ikka on, aga selliseid on vähe. Mul endalgi on varastatud, mul on palju asju varastatud.

Õpilased rääkisid, et omade tagant varastamine on õpilaste reeglitega vastuolus, selle eest vahele jäämisel karistatakse karmilt – järgneb omakohus. Just seetõttu on oluline, et töötajad õpilaste vaheliste varguste ennetamise ja lahendamise tegeleksid.

Töötajad rääkisid ka vargustest väljaspool kooli.

Töötaja: Kuskile väljasõidud on, on täpselt samamoodi, et mõni käitub korralikult, mõni üksik on ikka seesugune, et rikub ära kogu väljasõidu. Läheb sinna kuskile konisid korjama või siis ütleme, veel hullem on see, et poest varastatakse vahepeal ja.

3.7. Lõhkumine ja laamendamine

Töötajad nimetasid õpilaste korrarikumistena veel kooli vara, eelkõige aknaklaaside lõhkumist. Olukorda laamendamise ja kooli vara rikkumise suhtes peetakse siiski rahulikumaks kui varasematel aastatel.

Õpilaste agressiivses väljaelamises võib eristada järgmiseid näiteid.

- Õpilased elavad välja enda emotsioone seoses muude pingete või probleemidega. Sõltuvusprobleemide puhul tekitab agressiivsust aine mittesaamine.
- Pahatahtlik lõhkumine, mis väljendub töötajatega manipuleerimises ja hüvede nõudmises. Vanemad poisid kasutavad selleks nooremate õpilaste teeneid.
- Lõhkumine eesmärgiga kohustustest kõrvale hiilida, nt õppevahendite lõhkumine, siis ei pea tegema tunnis kaasa.
Vaatlus: Õpetaja alustab tundi. Seejärel jagab poistele vihikud ning küsib, kas kõikidel on pastapliiatsid. Kolm poissi: „Ei ole“. Õpetaja ei kommenteeri, võtab oma lauashtlist kirjutusvahendid ja jagab pliiaatsid poistele. Õpetaja ei jäta vihikuid õpilaste kätte, vaid iga tunni lõpus korjab need tagasi, kuna muul viisil nad lihtsalt kaovad.
Töötaja: See ajab iga õpetaja kurjaks, kui nad tõesti lõhuvad neid õppevahendeid. /.../ Nad eelmise nädala jooksul terve suure karbitäie pastakaid lihtsalt lõhkusid ära. Et kui sa pastaka ära lõhud, et siis „ma ei saa tunnis tööd kaasa teha, mul ei ole pastakat“.
- Lõhkumine eesmärgiga kasutada kooliasju muudel otstarvetel: tindi vajadus tätoveeringute tegemiseks, pastakate lõhkumine tatipüstolite tegemiseks.

3.8. Vastuhakk ja allumatus

Õpilaste vastuhakk töötajatele on erikoolis sageli esinev nähtus, mis võib töötajate sõnul varieeruda ignoreerimisest kuni kollektiivse mässuni.

Erikooli õpilased on töötajate sõnul üpris tõrksad ning neid on vaja pidevalt tagant utsitada ja sundida. Erikooli tüdrukutele on töötajate sõnul omane reageerida asjadele protestimeelselt. Esmane tüdrukute hinnang olukorrale on alati protest, mida töötajad põhjendavad nende ealiste iseärasustega. Töötajate sõnul käitatakse allumatult ka tähelepanupuuduse tõttu.

Töötaja: Mina olen vaadanud seda, see on see, et nad tahavad õudselt tähelepanu tõmmata endale. Mina olen eriti, on öösel või õhtul, mõni tüdruk ei suuda kuidagi oma tuppa minna ja magama, siis ma ei vaatagi teda, ma ei pööra talle mingit tähelepanu. Siis pikapeale väsis ära seal oma toa ukse peal. Siis läheb ära.

Õpilased väljendavad allumatusega protesti korra ja sunni suhtes. Sellised situatsioonid ilmnesid kõige enam koolitundides ja liikumise piiramisel kooli erinevate ruumide vahel.

Vaatlus: Tunni alguses tormavad tüdrukud koridoris ringi, nad ei taha klassiruumi minna ja õppetööga tegeleda. Õpetaja ootab, kuni kõik tüdrukud on viimaks klassi kogunenud ja alustab siis tundi. T väljendab häälekalt pahameelt kooli ja õpetaja suhtes. Tal puudub tahtmine tunnis olla ja keskenduda. K ja T ronivad aknalauale, teevad akna lahti, kallutavad end õue ja teevad haukumise häält. Õpetaja palub neil alla tulla. K ütleb vinguvalt: „Ma ei teinud ju midagi, ma ainult vaatasin, palju õues lund on,“ ja naerab vaikselt. Tüdrukud ronivad akna pealt maha ja istuvad oma pinkidesse. T ütleb õpetajale: „Nüüd ma ei tee üldse midagi, sa ajad mu nii närvi!“

Poiste puhul on allumatus seotud ka reageerimisega töötajate ebaõiglasele ja ülekohtusele käitumisele. Siinkohal on tegu eneseväarikuse hoidmisega, teatud töötajate suhtlemisviis paneb poisid seisu, kus tuntakse ennast alandatuna ning seega peavad nad enese eest seisma.

Poiss: No ma hakkam nendele, meesõpetajatele, hakkam nii palju vastu. /.../ Ma ei tea, mul on ema õpetanud niimoodi, et endale ei tohi lasta kunagi pähe istuda.

Poiss: Muidugi tahaks koju saada, aga ma ei tea, ma pigem nagu ütlen, ütlen teistele vastu. Ma ei lase ennast nagu häbistada või niioelda. Siis mul on nagu, no ma ei lase ennast alandada, et ma nagu koju peaks saama või niimoodi.

Nii poiste kui tüdrukute puhul mõjutab allumatust ja vastuhakku töötajate sümpaatsus või ebasympaatsus. Ebameeldiva töötaja elu ja toimetulemise erikoolis teevad õpilased

mitteallumise, vastuaktsioonidega ning tahtlike korrarikkumistega võimalikult raskeks, mistõttu võib töötaja olla sunnitud töölt lahkuma.

Õpilaste allumatus ja vastuhakk teeb erikoolis igapäevase õppe- ja kasvatustegevuse läbiviimise sageli võimatuks. Kollektiivsete tegevuste puhul ei ole mõeldav, et üks õpilane grupist ei ole nõus kaasa tegema või tulema. Vastasel juhul võidakse tegevus terve rühma jaoks ära jätta, mis aga mõjub ülejäänud õpilastesse muserdavalt.

Vaatlus: Üks töötaja kutsus poisse spordisaali, kuid ütles, et kui lähivad, siis kõik. Keegi ei tohi rühma üksi jääda. Poisid vaidlevad, kes tahab, kes ei taha minna. Loetakse hääled kokku ja otsustatakse, et ei minda. Seepeale läheb osa poisse omavahel konflikti ning on tigidad nende peale, kes ei soovinud spordisaali minna. Töötaja kommenteerib, et tihtipeale saavad nii kannatada aktiivsemad ja tublimad lapsed, kes heameelega tegeleksid huvialaga, aga teiste tõttu ei saa.

3.9. Tunnidistsipliini rikkumine

Koolitunde iseloomustas enamasti madal tunnidistsipliin: õpilased kisasid, lärmasid ja ropendasid pidevalt ning rahulikku, keskendumist võimaldavat õpikeskkonda tunni jooksul sisuliselt ei tekkinud. Ebarahuldavat tunnidistsipliini peetakse kitsaskohaks ka tavakoolides²⁸.

Vaatlusandmed näitasid, et üks õpilane võib rikkuda terve tunni ning õpetaja kogu energia kulub tema vaoshoidmisele või maharahustamisele, mis enamasti ei anna aga soovitud tulemust. Näiteks enamus õpetaja ajast tunnis kulub õpilaste korralekutsumise peale, mis õpilaste käitumises muutust kaasa ei too. Tagajärjeks on see, et ei saavutata korda ega tehta õppetööd.

Erikoolide madalat tunnidistsipliini võib osaliselt põhjendada erikooli kontingendi eripäraga. Õpilased ei suuda keskenduda, nad on motoorselt rahutud ning jäädes tähelepanuta, reageerivad sellele korda rikkuva käitumisega. Õpilased väsivad ja tüdinevad kiiresti, neil puudub soov ja huvi õppida, kuid enamasti õpetaja selle tõstmiseks ka midagi ette ei võta. Initsiatiiv ja aktiivsus on puudu mõlemal poolel. Poiste tase ja huvid on niivõrd erinevad, mistõttu tunni tegevused ja tempo ei vasta nende võimetele ning see omakorda pärsib motivatsiooni. Tegevusetuses või huvipakkuvate tegevuste puuduses tegeletakse kõrvaliste asjadega (nt jutustatakse omavahel, soditakse vihikusse, mängitakse sotkadega) ning uuesti õpilaste tähelepanu haarata on enamasti võimatu. Ka Kõrgesaar²⁹ ja Kõiv³⁰ on esile toonud, et tavapärasel viisil akadeemilise hariduse pakkumine erikooli lastele on problemaatiline.

Puiatu ja Tapa erikooli tundides on kõige olulisem kaasa töötada ja mitte korda rikkuda, peamisteks selle saavutamise vahenditeks on nõudmine ja keelamine, kiitust ja motiveerimist kasutatakse harva. Kaagvere õpetajad püüavad õpilasi innustada ja motiveerida, kuid tüdrukud nõuavad rohkem tähelepanu, kui üks õpetaja suudab neile pakkuda.

Madala tunnidistsipliini põhjused võivad peituda ka kooli keskkonnast tulenevates probleemides. Õpilane tuleb tundi koos oma muude erikoolis esinevate probleemidega, mistõttu on ta tunnis hajeval ja tema tähelepanu on mujal. Probleemideks võivad olla keerulised suhted kaasõpilastega, vägivald, arveteklaarimised, käsuteemad. Samuti ka muud mured, nagu kojusaamise lubamine ja probleemid väljaspool kooli (kodu ja perega seotud probleemid).

Tunnidistsipliin sõltub sageli õpetajast ja tema meeldivusest õpilasele. Tüdrukute puhul on nende hea käitumine tunnis otseses seoses õpetaja autoriteetsuse ja sümpaatsusega. Poiste käitumine on tihtipeale reaktsioon õpetaja käitumisele. Õpetaja noriv ja üleolev suhtumine ning ebameeldiv kõnepruuk ärritab õpilasi, mistõttu poisid provotseerivad või boikoteerivad õpetajat ning hakkavad neile vastu. Õpetajad ei tule õpilaste käitumisega tunnis toime, aegajalt

²⁸ Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek. 2007. / Kallas, R., Kuurme, T., Leino, M., Lukk, K., Ots, L., Pallas, L., Ruus, V-R., Sarv, E-S., Veisson, A., Veisson, M. Tallinna Ülikool. TLÜ Kirjastus.

²⁹ Markina, A., Saar, J. (2001). Ülevaade 1985–2000 Eestis läbiviidud noorte hälbekäitumist käsitlevatest uuringutest. Uurimisprojekti aruanne Integratsiooni Sihtasutusele; J. Kõrgesaar (1999). Eesti käitumishälvikute erikoolid 1998/99. Uurimisprojekti aruanne Haridusministeeriumile.

³⁰ Kõiv, K. (2006). Eesti kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste koolid 2005/2006. Uurimisprojekti aruanne EV Haridus- ja Teadusministeeriumile.

lähevad õpetajad endast välja ja kaotavad enesevalitsuse, mida iseloomustab püüe formaalsete vahenditega korda tagada, nt märkuste tegemine sinatamisel, õpilase lärmakuse korral klassist välja saatmine.

Vaatlus: Õpetaja tuleb paar minutit pärast kella helisemist. Poisid istuvad oma kohale. B istub samuti oma pinki, kuid väljendab kõvahäälselt ja ebatsensuursete sõnadega pahameelt kooli ja temale osaks saanud karistuse vastu. Õpetaja sätib end oma laua taga sisse ja käsib B-I klassist lahkuda. Poiss küsib, mida ta tegi ja miks ta välja saadetakse. Õpetaja olemine on karm ja kategooriline ning ta ütleb, et poiss segab tunni alustamist, mis niigi on viibinud ja käsib veelkord lahkuda. Poiss õigustab ennast, et ta ei ole ju kedagi seganud, ta ei ole klassikaaslaste ega õpetaja pihta midagi öelnud, ja üleüldse jäi õpetaja hiljaks. Õpetaja tõstab häält ja karjab: "Klassist välja!". Poiss ütleb õpetajale paar krõbedat ja ähvardavat sõna, tõuseb väga vihasena oma pingist, väriseb üle keha, käed tõmbuvad rusikasse. Klassi ukseni jõudes lööb selle suure jõuga jalaga lahti. Poiss väljub klassist, kostub mõni vihane sõna.

Poisid tüdinevad väga kiiresti, peale tundide iseloomustab see ka vaba aja tegevusi. Vaatluse ajal oli märgata, et õpilasi tüütab pikalt ühe koha peal istumine, nt pärast esimest paarikümnet minutit ei vaadata enam televiisorit suure huviga, hakatakse omavahel juttu rääkima, ruumis ringi liikuma, teineteist togima.

Huvipuuduse põhjused võivad osalt peituda ka füüsilises keskkonnas: ruumid ja sisustus ei võimalda mugavalt ja häirimatult tegevusele keskenduda. Vaatluse käigus ilmnes, et nt televiisori vaatamiseks ei jätkunud kõikidele toole, mistõttu seisis mõned poisid televiisori vaatamiseks püsti, ent seetõttu ei näinud filmi tagumised poisid.

4. Mõjutusvahendid

- Puiatu ja Tapa erikoolis on mõjutusvahenditeks hea ja halva käitumise korral preemiad ja karistused, Kaagveres on lisaks mõjutusvahendid õpilase sotsiaalse toimetuleku ja õpitulemuste parandamiseks ning vanemate tunnustamiseks.
- Puiatus ja Tapal on mõjutusvahendid suunatud koolireeglite allutamisele, mitte uute käitumisviiside omaksvõtule. Kaagveres pole oluline ainult formaalsete reeglite täitmine, vaid soodustatakse ka õpilase arengut.
- Kaagvere töötajad tunnevad, et neil on piisavalt võimalusi õpilasi mõjutada ja tähtsustatakse ka positiivsete mõjutusvahendite rolli. Puiatu ja Tapa töötajad tunnevad rohkem vajadust karistusmeetmete järele.
- Õpilased alluvad reeglitele karistuse hirmust ja hüvede saamise nimel. Tüdrukute meelest on oluline ka nende tunnustamine, poisid räägivad peamiselt konkreetsetest hüvedest.
- Kiitused ja märkused on aluseks mõjutusvahendite määramisel, kuid otseselt need mingisuguseid hüvesid ja karistusi kaasa ei too. Õpilased tunnevad, et neil reaalseid tagajärgi pole ning need ei ole mõjusad. Töötajad ei kasuta kiitusi ja märkusi järjepidevalt, kinnistades õpilaste ükskõikset suhtumist.
- Väljasõidud kannavad kasvatuslikku eesmärki ja neid kasutatakse ka mõjutusvahendina. Kaagveres korraldatakse väljasõite aktiivselt, Puiatus ja Tapal pole need nii tavapärased. Õpilased suhtuvad väljasõitidesse vastuoluliselt: ühed peavad neid motiveerivaks ja näevad selles koolist väljapääsemise võimalust, teiste arvates on need igavad. Väljasõitude kasutamist mõjutusvahendina raskendavad korraldamise puudujäägid ja õpilaste huvipuudus, seetõttu ei tööta see alati kui preemia.
- Kodukülastus on peamine motivaator nii õpilaste kui töötajate arvates ning on oluline sotsiaalsete sidemete hoidmisel. Kodukülastuse kasutamist mõjutusvahendina takistavad aga järgmised tegurid: selle saamine ei sõltu alati lapse käitumisest koolis, vaid ka kodu valmisolekust ja võimalustest; selle mittesaamine ei takista õpilastel koolist tahtmise korral välja pääseda.
- Erikoolis viibimise aja pikendamist kui võimalikku mõjutusvahendit hindavad kõrgelt nii töötajad kui õpilased. Kuna seda aga kasutatakse vähe, ei võta õpilased seda kui reaalselt võimalust.
- Erikoolis kasutatakse ka ebakohaseid meetmeid, et ennetada ja ära hoida õpilaste edasisi korrarikumisi: ähvardamine, füüsiline vägivald, vägivalda eest kaitseks ja üksiolemiseks eraldusruumi minek, õpilaste suhetega manipuleerimine. See näitab erikooli töötajate võimetust õpilaste korrarikumistega muud moodi toime tulla.

4.1. Mõjutusvahendite süsteemi eesmärgid

Käitumisprobleemide ennetamiseks ja positiivse käitumise rõhutamiseks on eelkõige haridusasutustes, aga ka kinnipidamisasutustes üle maailma kasutusel preemiatest ja karistustest koosnevad mõjutusvahendite süsteemid. Tulenevalt biheivioristlikest (käitumuslikest) käsitlustest on võimalik käitumist muuta, kui on kehtestatud selged käitumisreeglid ning preemiad nende täitmise ja karistused rikkumise korral. Sellise käsitluse kohaselt lähtutakse eeldusest, et hea käitumise premeerimine ja halva käitumise karistamine aitab kaasa positiivse käitumise kujundamisele ja kinnitamisele³¹.

Kõikide erikoolide sisekorraeskirjade kohaselt on mõjutusvahendite eesmärgiks ennetada edaspidiseid korrarikumisi ning aidata kaasa õpilase ühiskonda sotsialiseerumisele. Erikoolide mõjutusvahendite süsteem koosneb preemiatest/kiitustest õpilaste käitumise ja tegevuse tunnustamiseks ning karistustest/laitustest, mida kasutatakse korrarikumiste korral. Kaagvere erikooli kodukorras on lisaks ette nähtud mõjutusvahendid, mis on suunatud õpilaste toetamisele ja vanematele.

Tapal nähakse õpilaste tunnustamiseks ette 6 võimalust: individuaalne kiitus, avalik kiitus, käskkiri premeerimisega väljasõidule, kooli tänukiri ja kingitus, kevadine väljasõit, kodukülastus³². Puiatu erikoolis on võimalik lisaks tunnustada eraldi direktori käskkirjaga ning

³¹ Lashway, L. (2001). The New Standards and Accountability. Will Rewards and Sanctions Motivate America's Schools to Peak Performance. ERIC Clearinghouse on Educational Management College of Education. University of Oregon.

³² Tapa Erikooli sisekorraeskiri, 7. peatüki punkt 1. Õppenõukogu protokoll nr 2, 22.10.2007.a.

märkida kirjalik kiitus käitumisžurnaali või klassi õpilaspäevikusse³³. Tapal ja Puiatus on tulenevalt kodukorrast võimalik preemiaid pälvida eduka ja tubli õppimise, käitumise, klassi-välises töös osalemise ning esindamise eest väljaspool kooli. Kaagvere erikooli kodukorras on tunnustamiseks ette nähtud 11 võimalust: lisaks Tapa ja Puiatu erikoolis kasutatavatele tunnustusviisidele ka kuu tegija nimetus, lisa-internetiaeg, huvitegevusega seotud sotsiaal-programmi algatamine. Kaagveres kasutatakse preemiaid eduka õppimise ja eeskujuliku käitumise, saavutuste eest õpe- ja kasvatustöös ning igapäevases elus³⁴.

Õpilaste karistamiseks on Tapal võimalik määrata 12³⁵, Puiatus 13³⁶ ja Kaagveres 15 mõjutusvahendit³⁷. Tapa ja Puiatu erikoolis on need täpselt samad: suuline ja kirjalik märkus, õpilase käitumise arutamine direktoriga ja õppenõukogus, direktori käskkirjaline laitus, lapsevanema teavitamine, käitumishinde alandamine, päevakavas ettenähtud meelelahutuslikust üritusest osavõtu keeld, suunamine psühholoogi vm spetsialisti juurde, politsei poole pöördumine, tekitatud kahju hüvitamine ja erikoolis viibimise aja pikendamine. Kaagvere erikooli kodukorras nähakse lisaks ette üldkasulikule tööle rakendamine, käitumiskontrollile allutamine, sotsiaalprogrammi katkestamine või ennetähtaegne lõpetamine. Karistused määratakse kõikides erikoolides üldtunnustatud käitumis- ja kõlblusnormide ning kooli kodukorra rikkumise eest.

Kui Puiatus ja Tapal piirdub mõjutusvahendite süsteem õpilastele hea ja halva käitumise korral kasutatavate preemiade ja karistustega, siis Kaagvere erikooli kodukorras on lisaks ette nähtud mõjutusvahendid, mis toetavad õpilase sotsiaalset toimetulekut, aitavad parandada õpitulemust ning on suunatud ka vanemate tunnustamisele. Sotsialiseerumisele kaasaaitamiseks peetakse oluliseks tegeleda ka tüdrukute negatiivse käitumise tinginud põhjustega ning abistada ja toetada õpilasi probleemidest üle saama.

Mõjutusvahendite määramise eesmärgid erikoolides on seotud oodatava käitumisega. Tapa ja Puiatu erikoolis oodatakse poistelt käitumist, mille aluseks on distsipliin ja eesmärgiks kooli režiimi järgimine, ning mõjutusvahendid on suunatud pigem reeglitele allutamisele, mitte niivõrd uute käitumisviiside tegelikule omaksvõtule. Kaagveres ei oodata tüdrukutel ainult formaalsete reeglite järgmist, vaid ka muutusi käitumise aluseks olevates normides. Kaagvere erikoolis on mõjutusvahendeid, mis toetavad oodatud käitumist ja aitavad selle tekkimisele kaasa, mitte ei järgne ainuüksi reaktsioonina juba toimunud.

4.2. Töötajate ja õpilaste arusaam mõjutusvahenditest

Töötajate suhtumist mõjutusvahenditesse peegeldab kolm aspekti: üldine mõjutusvahendite puudus, karistusvõimaluste vähesus ning mõjutusvahendite nõrk mõju õpilastele. Kui vaadata hiljutisi haridusuuringuid³⁸ ja koolitöötajate meedias³⁹ väljaõeldud seisukohti, siis sarnast suhtumist mõjutusvahenditesse õpilaste korrarikkumistega hakkamasaamiseks väljendatakse ka tavakoolide kontekstis.

Esiteks, erikoolide töötajad tunnevad, et erikoolides puuduvad vahendid õpilaste mõjutamiseks ja motiveerimiseks. Eriti tugevalt tajuti seda Puiatus ja Tapal. Kaagvere erikoolis mõjutus-

³³ Puiatu Erikooli sisekorraeskiri. 7. peatüki punkt 1. Kättesaadav:

http://www.puiatu.vil.ee/Puiatu%20Erikool_files/Puiatu%20Erikooli%20sisekorraeeskirjad.par.pdf

³⁴ Kaagvere Erikooli kodukord, punkt 144. Kaagvere Erikooli direktori 09.11.2007. a käskkirja nr 1-4/57. Kättesaadav: <http://kaagvere.edu.ee/index.php?page=kodukord>

³⁵ Tapa Erikooli sisekorraeskiri, 7. peatüki punkt 7. Õppenõukogu protokoll nr 2, 22.10.2007.a.

³⁶ Puiatu Erikooli sisekorraeskiri. 7. peatüki punkt 7. Kättesaadav:

http://www.puiatu.vil.ee/Puiatu%20Erikool_files/Puiatu%20Erikooli%20sisekorraeeskirjad.par.pdf

³⁷ Kaagvere Erikooli kodukord. Kaagvere Erikooli direktori 09.11.2007. a käskkirja nr 1-4/57. Kättesaadav: <http://kaagvere.edu.ee/index.php?page=kodukord>

³⁸ Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek. 2007. / Kallas, R., Kuurme, T., Leino, M., Lukk, K., Ots, L., Pallas, L., Ruus, V-R., Sarv, E-S., Veisson, A., Veisson, M. Tallinna Ülikool. TLÜ Kirjastus.

³⁹ Üleliigsed lapsed, Helina Mändmets. Eesti Päevaleht, 23. oktoober 2008; Vallik, A. Kuidas karistada? Postimees, 31. oktoober 2008.

vahenditest otseselt puudust ei tundud, nii tunnustamise kui karistamise võimalusi on piisavalt ning neid peeti ka mõjusateks.

Töötaja: Minu arust ei olegi enam mõjutusvahendeid.

Töötaja: See, mis praegu meie erikoolis toimub, see on jooks kohapeal. /.../ Meie töö on siin valetada ühiskonnale. Et lapsed tulevad paremad, tegelikult ei tule.

Erikoolide töötajad mainisid intervjuude käigus järgmisi mõjutusvahendeid: vestlused, märkused, väljasõidud, huviringid, kodukülastused, eraldusruum. Töötajad, kes igapäevaselt laste õppe- ja kasvatustööga tegelevad, rääkisid, et neil pole oma ametikohast lähtuvalt võimalik peale vestluste ja märkuste koheselt muid mõjutusvahendeid määrata, mõjusamate vahendite määramiseks neil õigused puuduvad. Probleem puudutab nii õpetajaid kui kasvatajaid, eelkõige rõhutasid seda aga turvatöötajad, kes igapäevaselt õpilaste probleemkäitumisest tingitud olukordi lahendavad.

Töötaja: Aga nüüd, tööle enam ei tohi panna, kartsa panna ei tohi. Ja nüüd ongi niimoodi, et sina võid ühe poisi rahulikuks rääkida, aga kui on siin juba ütlemele üle 40, siis seda on võimatu teha praktiliselt.

Töötaja: Kuid ma ei tea, mida ma veel mõtleks välja. Midagi mõtleks, kuid meil ei ole eriti õigusi. Seetõttu ei saagi midagi välja mõelda. Sest me pole juba erikooli tasemel, oleme internaatkooli tasemel. Seetõttu peale vestluste ja ühiskondlikult kasuliku töö paremat ei saa välja mõelda.

Töötajatel on õpilaste probleemidega toimetulemiseks välja kujunenud omad viisid, mida võib käsitleda ka kui mitteformaalseid mõjutusvahendeid. Mitmed töötajad kasutasid õpilastega toimetulemiseks nt kommid ja ümbrike jagamist (ümbrikud koju kirjade saatmiseks).

Erinevaid asju antakse nii õpilaste motiveerimiseks (õpilaste tuju tõstmine ja tegevusse haaramine), kuid eelkõige selleks, et hoida õpilasi kontrolli all. Samalaadsel eesmärgil tehakse ka järeleandmisi nõudmistes ning lubatakse kergemaid rikkumisi reeglites (vt ka ptk 5). Selline praktika iseloomustab töötajate võimetust olukordadega toime tulla ja lootusetut suhtumist praegustesse mõjutusvahenditesse.

Töötaja: Et neid lapsi ohjata, selleks peab /.../ välja mõtlema 101 nippi, ja et üldse hakkama saada, mõned on sellised ebapedagoogilised. Näiteks öelda teisele lapsele, et vaata tema järgi, me läheme nüüd rattaga sõitma, vaat sina nüüd vastutad või kontrollid. Kui sa teed nii, siis ma toon sulle kommi. Väiksed sellised. Ma luban siin kohvitassiga kasvõi ülesse, sa oled mind aidanud. Ma ei pea neid üldse pedagoogilisteks, aga et toime tulla, paraku on meil neid 101. Igalühel on.

Töötaja: No ega siin jõuga ei tee neile midagi. Ainult nõuga. Veenad teda nõnda palju, et lubad midagi ja pärast täidad selle ära kah. Muidugi midagi sellist, mida võid lubada. Neil on muidugi esimene asi, et suitsu saaks ...

Erinevalt töötajatest tunnevad õpilased, et erikoolis on päris palju mõjutusvahendeid, mis hea või halva käitumise korral järgnevad. Õpilased rääkisid peamiselt märkustest, kiitustest, kodukülastustest, vestlustest, töötegemisest, koolis viibimise aja pikendamisest, käskkirjadest, koolist lahkumise keelust, politseisse avalduse esitamisest, sh trahvidest. Lisaks rääkisid poisid karistusena eraldusruumist, füüsilisest vägivallast, Puiatu õpilased ka füüsilisest treeningust ja seismisest turvatöötajate valve all.

Poiss: Vägivald, karts. Piiratakse külaskäigud ära, väljahelistamised. Ei saa koju. Mõnikord pannakse isegi, et välja ei saa. Ei lasta ekskursioonidele kaasa ja.

Poiss: Märkused, pannakse seisma või teed näiteks saalis trenni. Vahest peab tegema, kui ei tee tunnis kaasa ja lollitad.

Poiss: Saad vaheajale, saad linnaloale. Igale poole saad. Võetakse ekskursioonidele kaasa. Ja on võimalik isegi, kui kaks aastat oled, on võimalik isegi, kui korralik oled, taotleda lühendust. Niipalju, kui ma sellest kuulnud olen.

Teiseks, Puiatu ja Tapa töötajad leiavad, et õpilaste tunnustamise võimalusi on piisavalt, puudu on eelkõige karistamise võimalustest, mis on nende hinnangul viinud õpilastes karistamatuse tunde tekkimiseni. Töötajate sõnul näevad õpilased, et neile on kõik lubatud, aga enda kohustusi nad ei taju ega täida. Siinkohal võrdlesid töötajad olukorda varasemate aegadega, mil erikoolide karistused õpilaste korrarikkumiste eest olid karmimad ning õpilased tundsid nende ees hirmu.

Töötaja: Põhimõtteliselt me ei tohi mitte midagi teha. Mitte midagi. Karistust kui sellist ei ole.

Töötaja: Kõige hullem on see, kui nad teevad midagi ja ei tule karistust. Siis on jama, siis jääb tegu karistamata ehk lubatud! Aga meie koolis jäävad kõik teod karistamata ehk lu-ba-tud.

Töötaja: Varem oli nagu, kord oli rangem, siis poisid teadsid, et nad saavad karistada. Kuna nüüd praktiliselt enam karistust ei olegi, siis nad lähevad nii üle käte ära, nemad teavad, et ainult nendel on õigused, aga mitte kohustused.

Ka Kaagveres tajutakse, et võrreldes varasemate aegadega on tüdrukute suhtumine reeglitesse muutunud halvemuse poole ning käitumisprobleemid süvenenud, kuid vajadust rangemate mõjutusvahendite järele ei tunta. Töötajad mõnsid, et karistused on mingil määral vajalikud, ent olulisemaks peetakse positiivset lähenemist, seletamist ja selgitamist ning probleemide põhjustega tegelemist, mille jaoks on vaja eelkõige enam inimesi laste ümber.

Töötaja: Mis, meie ainuke relv ongi ju sõna! Meil ei ole eraldusruumi, meil ei ole kumminuiasid ja käeraudasid ja kõike seda, mis on nagu selline ... mis on. Aga ei tea, ma leian, et ei olegi otseselt vaja.

Töötaja: /.../ sest ega see karmus tõmbab endasse ja nad lähevad okkaliseks. Karmus ei ole, enne püüda neid mõista ja neile asju lahti seletada.

Töötaja: Noh, kurjaga ei tohi läheneda. Peab heaga lähenema, siis lõpuks tuleb midagi välja. // Kui ta endast väljas on, siis see kuri ei aita enam. Siis peab hakkama lähenema headusega, sest ta juba ise on kuri. Pikapeale ikkagi annab tulemust.

Kuigi õpilased leiavad, et erikoolis on palju rohkem karistusi kui preemiaid, on nad seda meelt, et karistused on mingil määral vajalikud: kui hirmu karistuse ees ei ole või kui teole karistust ei järgneks, ei oleks õpilased motiveeritud reegleid täitma. Õpilased peegeldasid, et karistuse hirm pole praegu erikoolis suur ning nentisid, et see võiks olla suurem.

Poiss: Enamasti arvatakse niimoodi, et tuleb, siis tuleb. Las tuleb noh, mis vahet seal on. Saan karistada, siis saan, ega see nagunii midagi ei muuda. Niimoodi on umbes see mõtteviis.

Poiss: See kartsa hirm on siuke hirm, või üldse siiatuleku hirm – see peaks nagu suurem olema. Aga siin ei ole siukest hirmu. Sa tead, et sa tuled Puiatusse, sa tuled ongi kõik. Sul ei ole niimoodi. Hirm peaks suurem olema. Sa käituks juba väljaspool korralikult. Ja siin mingid karistused, ma arvan, et hirm peaks ka suurem olema ja niimoodi.

Kuigi õpilaste meelest on karistuse hirm tugev käitumise mõjutaja, ei tohiks nende meelest reeglid liiga ranged ning karistused karmid olla. Viimased tekitavad õpilastes trotsi, mis tõukab protestiks ja kättemaksuks veel halvemini käituma.

Poiss: Tegelt, kui just keelatakse, siis minu arust läheb asi just kõik aina hullemaks. Tehakse mingi märkus, suuline märkus, keelatakse jälle midagi, ähvardatakse. Ja selle asjaga just tehaksegi kõik hullemaks. Hakatakse lollitama ja niimoodi. Tehakse niimoodi, et teised lihtsalt ei kannata ära.

Poiss: Ma arvan, et need suuremad karistused, need ajavad rohkem närvi, ei paranda. /.../ Need ajaksid inimese veel rohkem närvi, veel rohkem vihasemaks teeks teda. Siis hakkaks jälle söimamine pihta, läheks uuesti kartsa või kuhugi. Saaks uue karistuse. Nii see lähekski edasi. Ja nii need karistused aina suuremaks lähevadki.

Vastukaaluks karistustele rääkisid Kaagvere töötajad, aga ka mõni Tapa töötaja vajadusest rohkem rõhuda õpilaste positiivsele tunnustamisele ning leidsid, et kiitumise kaudu saab õpilastele paremini seletada positiivse käitumise olulisust ning motiveerida neid paremini käituma.

Töötaja: /.../ peame õppima tegema poisist isiksuse. Selleks ei ole vaja rangemaid reegleid. Lihtsalt rääkida ja õpetada teda kasvama isiksusena, leida temas see anne ja arendada. Igas lapsel on ju midagi, mida me üles pole leidnud. Seal ei leidnud, koolis ei leidnud. Kõige lihtsam on panna staatus külge, et oled paha. Aga tõestada talle vastupidist, aidata teda. Õpetada teda elama, kasutades ta enda ressursse ja kiita teda. Poisid hindavad seda.

Töötaja: Väga mõjus on see, kui aktustel antakse välja mingisugust tunnustust, kõige eest, kiidetakse. Kahjaks teeme seda väga vähe. Võiks tunnustada rohkem. Neid tuleb nii viisi suunata, kiita, et tal tekiks mingi eesmärk, huvi näiteks söögitegemise vastu, saab kokaks võib olla. See võiks olla iga nädal. Kiita neid iga hea käitumise eest.

Töötaja: Ühe õpilase puhul ma nägin, kuidas ta oli kõik oma need kiituskirjad ja tänukirjad kogunud mappi ja siis ta soovis neid ka näidata ja ta arvas, et ta viib need koju emale näidata. Et kiitus on ka meie laste puhul väga oluline.

Töötaja: Noh, sellepärast et see (kiitus – autor) on edasiiviiv jõud. Laitust on nad saanud oma elus, ma arvan, nii palju, et ... ja eks nad saavad seda siin ka. Et seda nagu rohkem vaja ei ole.

Tunnustamise vahendeid on Kaagvere erikooli töötajate sõnul erikoolis piisavalt ning paljuski on nende võimaluste kasutamine töötaja enda aktiivsuse ja soovi küsimus. Tunnustamise eesmärgil võib töötajate initsiatiivil korraldada tüdrukutele väljasõite, tegevusõhtuid koolimajas (nt ühist söögitegemist, koogiküpsetamist, filmivaatamist) ning ka teha pisikesi positiivseid märkeid nagu kasvataja kirjutatud tunnustusedelid.

Ka õpilaste hinnangul mõjuksid karistuse hirmust neisse enam tunnustamine, eelkõige atraktiivsed preemiad. Poiste sõnul kiitmine iseenesest neid paremini käituma ei motiveeri, oluline on mingi konkreetse hüve saamine.

Poiss: Ma ei viitsi otsida neid kiitusi, mis ma neid ikka otsin. „Rahuldav“ on täpselt samamoodi, mis „hea“. Kui kontrolltöö hinne on, siis on jah midagi muud, aga kui käitumine on, siis on praktiliselt sama, kas on hea või on rahuldav. Minu arust see vahet ei tee.

Ka tüdrukutele on ennekõike oluline hüvede saamine, kuid erinevalt poistest nentisid nad, et kiitmine on meeldiv, tõstab eneseusku ja -hinnangut ja seeläbi ka soovi hästi käituda.

Tüdruk: Kindlasti enesekindlust annab juurde. Meil on siin koolis üks tüdruk, kes ei tee kunagi midagi hästi. Ja siis ta on siuke hästi lohakas, et kui tema ruumist välja läheb, siis kõik asjad on pikali, aknad ja ukсед on lahti ja. Siis ükskord ta koristas oma toa ära ja siis ta oli nii õnnelik, et kasvataja kirjutas talle kirjaliku kiituse. Ja siis ta ütles, et ta hakkab nüüd kogu aeg oma tuba koristama.

Tüdruk: Kui sa ise teed midagi hästi ja teised ka seda märkavad sinu ümber, siis endal on ka kindlasti parem enesetunne. **Paneb see tüdrukuid paremini käituma?** Jah, kindlasti paneb. Aga paljud, kes ei ole enne kiituskirja saanud, need ei oska seda isegi tahta. Ja nad lihtsalt ei teegi mitte midagi selleks, et seda kiitust saada.

Kolmandana tõid erikooli töötajad välja, et mõjutusvahendid ei lähe õpilasele korda: õpilasel on preemiatest või karistustest ükskõik. On teatud osa õpilasi, kes ei hooli sellest, millised meeldivad või ebameeldivad tagajärjed nende käitumisel on. Seda süvendab ka õpilaste teadmine, et teatud privileegide äravõtmisel võivad nad neid omavoliliselt endale lubada, nt koolist lahkumise mittelubamise korral on lihtne koolist põgeneda.

Töötaja: ... et oleks tunne, kui ta on oma teo teinud ja saab selle eest karistuse ja muidugi see karistus nende jaoks ei loe midagi. Kui loeks, et jätkaks nad nii, ei teeks ülehüppamisi. Nagu üks meil on, tal tuleb ühest kõrvast sisse, teisest välja.

Töötaja: Esmane reaktsioon, et ükskõik. Üldiselt on nii. Isegi koolivaheajale mineku puhul, ah mul on ükskõik. Umbes, et ma ei vaja seda. A siis kui kõik ära lähevad, siis hakkab peale närvi raiskamine. Vot, mind ei lastud kaasa ... Üldiselt on protest peamine.

Õpilane: Enamasti arvatakse niimoodi, et tuleb, siis tuleb. Las tuleb noh, mis vahet seal on. Saan karistada, siis saan, ega see nagunii midagi ei muuda. Niimoodi on umbes see mõtteviis.

Õpilane: /.../ Teised ei mõtle selle peale, nemad mõtlevad, et ükskõik „kui ma koju ei saa, panen jooksu“. Aga mõned mõtlevad selle peale, et tahavad ise koju saada, mitte et neid ei otsitaks taga lihtsalt.

4.3. Mõjutusvahendite kasutamine erikoolides

Enamasti pole erikoolides kehtestatud reegleid, millised mõjutusvahendid käitumisele järgnevad. Siiski on mõningaid mõjutusvahendeid, mille kohaldamine on täpsemalt kindlaks määratud. Puiatu ja Tapa erikoolis on nt kodukülastusele lubamine seotud käitumishindega. Puiatus alandab suitsetamisega vahelejäamine käitumishinnet „mitterahuldavaks,“ see aga ei võimalda kodukülastust saada. Kaagvere erikoolis ei ole eelnevalt põgenenud tüdrukul võimalust taotleda kodukülastust kahe kuu vältel. Õpilaste ja töötajate sõnul on siiski olukordi, kus neid reegleid rangelt ei järgita.

Suures osas määratakse mõjutusvahendid iga juhtumi puhul erinevalt, lähtudes korra-rikkumisest ja õpilase individuaalsusest. Konkreetse juhtumi ja õpilase eripära arvestamist peavad töötajad vajalikuks, õiglaseks ja mõjusaks, kuigi individuaalset lähenemist takistab tihti peale suutmatust õpilastele piisavalt tähelepanu pöörata ning nende probleemidega süvitsi tegeleda.

Töötaja: Igaleühele tuleb reageerida individuaalselt. Mõned põgenevad, ent sel ajal midagi ebaseaduslikku toime ei pane, teised põgenevad ja sooritavad õigusrikkumise. Reageerida tulebki erinevalt.

Töötaja: See peaks oleme niiviisi, aga tegelikult hästi paindlik ikkagi. Sest iga laps on erinev, olukord on erinev, põhjused on erinevad, miks ta võib ühte asja. Ees meil peaks midagi olema, aga ikkagi hästi paindlikult. /.../ Me peame hästi individuaalselt iga lapsega arutama.

Samas on välja kujunenud kindlad, teatud tegudele järgnevad karistused. Õpilased kirjeldasid üsna täpselt, millised mõjutusvahendid teatud korrarikkumistega kaasnevad.

Mille pärast kartsa pannakse? Poiss: Jooks kindlasti, kui on palju suitsetamisi ühel nädala sees, kui kakled, hakkad laamendama tunnis, enamus asjad ongi sellised. Või siis kui jääd suurema asjaga vahele, telefoni või suure paki suitsuga, suure koguse suitsuga.

Millise karistuse saab põgenemise eest? Poiss: /.../ Kartsa saab. Linna mineku keeld. Nädalavahetusel ei tohi arvutit mängida. Ja kõik. Nädala eest pannakse null palli. Ainult ühe nädala eest.

Samalaadsete tegude eest võidakse erikoolis määrata väga erinevaid karistusi või ka erinevate tegude eest samalaadseid karistusi. Kuigi selline süsteem võimaldab õpilasele ja juhtumile individuaalset lähenemist, toob see erikoolis kaasa mõjutusvahendite pealtnäha ebaoproportsionaalse ning põhjendamatu kohaldamise. Näiteks ilmnes, et suitsetamise puhul on poistel mõjutusvahendina kasutatud nii vestlust, märkust, kodukülastuse keeldu ja ka eraldusruumi paigutamist; poistevahelise vägivaldse juhtumi korral kasutati eraldusruumi paigutamist, füüsilist treeningut töötaja järelevalve all, füüsilist vägivalda.

Karistuste määramisel ei jälgita astmelisuse põhimõtet (kergemate rikkumiste korral kergemad karistused, korduvate ning raskemate tegude korral suuremad karistused) ning mõjutusvahendeid ei kasutata süsteemselt ega järjepidevalt.

Samuti selgus, et kui mõjutusvahend järgneb konkreetsele teole liiga pika aja pärast, siis pole see õpilase jaoks enam motiveeriv ja ta ei suuda end hea käitumise nimel kokku võtta. Näiteks ei suuda õpilased mitu nädalat järjest korralikult käituda, et vaheajale pääseda.

Järgnevalt keskendutakse mõjutusvahendite kasutamise, eesmärkide ning mõjususe analüüsimisele lähtudes peamistest mõjutusvahenditest, mis intervjuudes välja toodi.

Kiitused, märkused, ettekanded, käskkirjad

Kiitused on erikoolis tunnustused käitumise kohta, märkused väljendavad laitust ebasobiva käitumise kohta. Kiitused ja märkused võivad olla suulised või kirjalikud. Puiatu ja Tapa erikoolis märgitakse kiitused ja märkused käitumispäevikusse. Kaagveres tehakse sissekanne infosüsteemi. Kiitused ja märkused võivad olla üks-ühele väljendatud (töötaja märkus/kiitus õpilasele isiklikult) või avalikud grupi või kogu kooli ees (nt kogu kooli kogunemisel). Kiitusi ja märkusi teevad enamasti õpetajad, kasvatajad, turvatöötajad; käskkirju määrab juhtkond (vt ka mõjutusvahendite protsessi).

Käskkirjaga võib avaldada kiitust positiivse käitumise eest, aga ka laitust. Ettekanded juhtkonnale tehakse õpilaste raskete korrarikkumiste korral.

Kaagvere erikoolis täidab sissekanne infosüsteemis infovahetuse rolli. Tähelepanekud õpilaste käitumise kohta on suunatud teistele töötajatele ja juhtkonnale, et jälgida õpilaste toimetulekut. Tõsisemate juhtumite korral asub asja lahendama juhtkond. Puiatu ja Tapa erikoolis tähendavad märked käitumispäevikus sisuliselt samuti poiste käitumise fikseerimist.

Töötaja: Märkus tähendab, et ma fikseerin, mida see õpilane teinud on. Tegelikult on ju nii. Me ise oma keeles ütleme märkus, aga ta ei ole märkus. Me fikseerime, mida ta teinud on.

Kiitusi ja märkusi arvestatakse teiste mõjutusvahendite määramisel, Puiatus ja Tapal ka käitumise hindamisel ning iseloomustuste koostamisel. Suitsetamise puhul kogutakse märkused kokku ning nende alusel saab politsei hiljem koostada trahve.

Puiatu ja Tapa erikoolis saab poiste sõnul märkusi tunnidistsipliini rikkumise, suitsetamise ja ropendamise eest, samuti magala öörahu rikkumise eest. Kiitusi saab tunnitöös aktiivse osalemise, koristamise ja töötajate abistamise eest. Poiste meelest määratakse kiitusi ja märkusi peamiselt koolitundides.

Poiss: Tunnis jah. Üldse, kui mingi pahanduse teed, siis kohe pannakse märkus.

Poiss: Hea koristamise eest, hea käitumise eest, korraliku tunnitöö eest, kui oled aidanud kedagi õpetajatest. Põhiliselt siuksed asjad on. Aitamiste ja korralikult käitumise eest saab kiitusi.

Märkustest Kaagveres ei räägita, küll aga kiitustest. Tüdrukud saavad kiitusi õppetöös aktiivse osalemise, käitumise parandamise, aktiivse osaluse eest tunnivälises tegevustes ning üritustel, teiste tüdrukute ja töötajate abistamise eest. Kiita võib tüdrukute sõnul saada igal ajal, nii koolitunnis kui ka väljaspool seda.

Kirjalikke kiitusi ja märkusi peavad töötajad efektiivsemaks kui suuliselt tehtuid, sest esimesed on õpilastele selged ning üheselt arusaadavad, samuti jääb neist märk maha.

Töötaja: Senikaua, kui asi ei ole silmale nähtav, siis ei olegi mitte midagi. Aga kui see on silmale nähtav ja paberi peal, vat siis võtab õpilane ikka väga tõsiselt seda asja, ja tal on väga piinlik, et selline asi (kirjalik märkus-autor) on.

Teisest küljest pole kirjalike kiituste ja märkuste kasutamine töötajate sõnul väga levinud ning praktika selles suhtes on ebajärjepidev. Tihti peale kasutatakse märkusi alles siis, kui töötaja ei ole olukorraga ise toime tulnud ning probleem on võimendunud. Ühelt poolt on sissekannete tegemine töötajate jaoks lisatööd ja -aega nõudev tegevus (vt ka ettekannete koostamine), mis sõltub sageli sellest, kas juhtunu on päeva lõpuks meeles või on selle toimumise jaoks aega.

Märkuste ja kiituste kasutamine sõltub suuresti töötajast. Kuna töötajad näevad kiitustes ja märkustes peamiselt vahendit õpilase käitumise registreerimiseks, siis mõni tunnetab vajadust ja kohustust õpilaste käitumise kohta tagasisidet anda, teised ei näe sellel mõtet ega mõju.

Kuigi kiituste ja märkuste mõjusust hinnatakse erikoolides väga erinevalt, peavad nii töötajad kui ka õpilased tegelikku efekti väikseks seetõttu, et konkreetset kiitust või märkust ei ole õpilase jaoks otseselt tagajärge – ühest kiitusest ega märkusest ei sõltu teiste hüvede saamine.

Töötaja: Aga koolis on need mõjutusvahendid küll, kui laps ei tunnetata seda, et teda on sellega mõjutatud. Näiteks kui seina peal on käskkiri halva õppeedukuse eest või käitumishinne alandatud, see on tema jaoks üks paber. Ta ei saa sellest aru, et see on tema jaoks karistus.

Ka õpilased peegeldasid, et üksikud märkused ei mõjuta mitte midagi ja üksikud kiitused veelgi vähem.

Poiss: Pole vahet, kas see on kiitus või märkus, ikka on samamoodi. /.../ No ega siis selle pärast midagi ei muutu, kui ma mingi märkuse saan. /.../ Ei muutu ju midagi. /.../ Vahet pole, kas on kiitus või märkus.

Samas selgus kirjalike laitude mõju veelgi kahandav asjaolu. Nimelt, pahatihti ei öelda õpilasele, et nende käitumise kohta sissekanne tehakse. Seega ei oma kirjalikud märked õpilase jaoks ka tagasisidestamisest tulenevat mõju.

Kuna töötajad koostavad ettekandeid enamasti tõsiste korrarikkumiste kohta, siis järgnevad nendele ka rangemad mõjutusvahendid. Küll aga ei kasutata alati sedagi võimalust, kuigi antud tegu oleks põhjendatud. Kaagvere töötajate jutust koorus välja, et nad püüavad ise olukorra lahendada ning tüdrukuga kokkuleppele jõuda, sest neil on kahju õpilasi karistada. Viimane tähendab raskete rikkumiste korral enamasti kodukülastusele mittelubamist ning kasvatajad ei soovi sedagi positiivset stiimulit tüdrukult ära võtta.

Töötaja: Lapsest kahju ka, et kui teha talle mingi ettekanne, see võib rikkuda ta kodukülastuse. Mõtlen, mis sellele lapsele siis jääb, kui võtta tal ära linnaskäimine, kodukülastus. Siis hakkab lapsest kahju ja siis jätkab selle tegemata.

Seega kiituste/märkuste/käskkirjade puhul on peamiseks probleemiks see, et õpilased ei taju nende tagajärge ja nendega ei kaasne õpilaste jaoks olulisi hüvesid ega piiranguid. Eriti väljendub see siis, kui õpilase käitumine on niigi mitterahuldav, siis pole lisamärkuse pärast enam midagi kaotada, sest preemia saamise võimalus on niigi kesine. Samuti ei näe kõik erikooli töötajad vajadust ja võimalust anda hinnang õpilaste käitumisele.

Vestlused

Vestlustest räägivad erikooli töötajad kui peamisest igapäevasest mõjutusvahendist. Vestlused toimuvad õpilase ja pedagoogiliste töötajate ja turvatöötajate vahel, õpilase ja sotsiaalpedagoogiliste töötajate vahel ning õpilase ja juhtkonna vahel. Lisaks leiavad aset arutelud ja juhtumi selgitamised kooli töötajate ja lastevanemate vahel.

Vestlused kasvatajate, õpetajate ja turvatöötajatega kannavad selgitamise, motiveerimise ja veenmise eesmärki. Sotsiaalpedagoogiliste töötajatega vestlemise eesmärgiks on arutada õpilase käitumise üle, jõuda probleemide põhjusteni ning suurendada motivatsiooni oodatult käituda. Sellised vestlused järgnevad nt peale omavoliliselt koolist lahkumist, omavahelisi vägivallajuhtumeid, enesevigastamisi.

Vestlused juhtkonnaga toimuvad eelkõige raskemate juhtumite korral. Vestlusi juhtkonnaga tajusid õpilased kui karistusi. Seda võib seletada asjaoluga, et juhtkonna käes on võimalused

rangemate mõjutusvahendite määramiseks. Kuna raskemate juhtumite selgitamine on keeruline ning õpilased ei jaga sel puhul infot meelsasti, tajusid õpilased vestlusi juhtkonnaga kui info väljapressimise vahendit.

Puiatus ja Tapal peavad poisid vestlusi töötajaga karistuseks ning sellist tüüpi suhtlust näägutamiseks. Õpilaste peegeldustes on vestlused ebameeldivad ja neisse suhtutakse kui tüütusse kohustusse. Poiste avameelset vestlust töötajatega taunivad ka subkultuuri reeglid.

Poiss: /.../ sest kui reegleid ei järgi, sinuga räägib administratsioon, psühholoog, sotsiaalpedagoog. See on vastik, kui kutsutakse välja, räägitakse, püütakse midagi selgeks teha.

Kas sinuga on räägitud? Mhmh (noogutab) /.../ Ma ei viitsi kuulata. **Miks?** Moraali lugemine, ma ei viitsi kuulata.

Tüdrukud vestluste suhtes vastumeelsust üles ei näita, pigem soovivad tüdrukud ise ka rääkida ning tahavad muresid ja probleeme jagada. Poiste ja tüdrukute erinev suhtumine võib olla ka peegeldus erikoolides valitsevast suhtumis- ja suhtlemisviisidest (vt ka ptk 5).

Vestlusi peetakse töötajate arvates üldiselt mõjusaks vahendiks, seda eriti Kaagveres, kus personali sõnul on kõik probleemid võimalik rääkimise teel lahendada. Kuigi iseenesest on sõnade võim suur, takistab selle kasutamist ajapuudus, kuid mis peamine – töötajate puudus. Kuna klassis või kasvatusrühmas on enamasti üks töötaja, siis realselt puudub võimalus individuaalselt õpilasega rääkida.

Vestluse mõjusust sõltub paljuski töötaja ja õpilase vahelistest suhetest, eelkõige sellest, kui võrdne töötaja õpilasele meeldib ning viimane teda usaldab ja respektierib. Austus töötaja vastu tuleneb ka nende positsioonist, mis on personali sõnul seotud hüvede jagamisega: töötajaid, kelle võimuses on preemiate ja karistuste üle otsustamine, respektieritakse enam.

Töötaja: ... see olenebki sellest, et kui usalduslik suhe sul selle lapsega parajasti on. Või kui usaldusliku suhte sa oled saanud temaga luua. Et võib olla nii, et ta tegelikult räägib sulle selle loo ära, kuidas tegelikult oli. Võib olla nii, et ta vassib, et ta ei usalda sind selle loo rääkimisel. See oleneb jälle palju sellest juhtumist ja ka palju lapsest.

Vestluse kui mõjutusvahendi efekti ei nähta ainuüksi positiivsena. Vestlused võimaldavad õpilastel oma positsiooniga manipuleerida ning realsust moonutada nii, et õpilaste väärkäitumisele leitakse hoopis õigustus ja ta vabaneb vastutusest.

Töötaja: Vestlused psühholoogi või sotsiaalpedagoogiga pole mõjutusvahendid – need annavad poiste käitumisele hoopis õigustust.

Töötaja: Esimene asi, et tunnist jooksevad välja ja lähevad psühholoogi juurde. Ta läheb sinna, seal on tal nõnda palju õigusi, ta läheb ikka sinna, kus ta saab endale õiguse. Selline asi pole õige.

Kuigi vestlused personaliga on kasvatus töö osaks, tajuvad poisid sel eesmärgil peetud vestlusi karistusliku mõjutusvahendina. Vestluse mõju sõltub olulisel määral õpilase ja töötaja vahelisest suhtest ning subkultuuri normidest. Kui õpilaste ja töötajate suhted pole usalduslikud ja vestluste vajalikkust töötajate seas ühtselt ei tajuta, siis sellel mõju pole.

Väljasõidud

Väljasõidud on väljaspool erikooli toimuvad üritused, nt teatri, ujula, muuseumi, spordivõistluste külastamine, matkadest/laagritest osavõtt.

Väljasõidud on kahte tüüpi. Kasvatus- ja õppetegevuse osana võib käsitleda väljasõite, milles osaleb üldjuhul terve klass või kasvatusrühm. Nendele mittelubamine on tõlgendatav karistusena. Puiatu ja Tapa erikoolis karistatakse õpilasi õpetajatele vastuhakkamise ja tunnidistsipliini rikkumise eest keeluga minna rühmaga ühisele üritusele.

Ühisele väljasõidule mittelubamine võib kanda ka käitumisprobleemi ennetavat eesmärki, nt kui on kahtlus lapse võimaliku põgenemissoovi kohta. See on omakorda seotud õpilase varasema käitumisega ning töötajate usaldustundega tema suhtes.

Töötaja: Väljasõitudele, kui on koolivälised üritused ja kui ta on ikka, vahetult enne seda õpilane, kui ta on jätnud oma kodukülastuse tulemata või kui ta on omavoliliselt lahkunud, siis ei saa ju teda kaasa võtta sellele üritusele.

Preemiana hea käitumise eest või tunnustamiseks saab liigitada väljasõite, mis on mõeldud vaid valitud õpilastele.

Töötaja: Eesmärk ongi, et ta on hästi tubli olnud, ta on pingutanud, ta on enda probleemidega ikkagi vaeva näinud, endale teadvustanud, et tal on need probleemid olnud. Ja et ta on välja teeninud selle, et minnakse siis õppesõidule või koolist välja õppereisile või preemiareisile.

Väljasõidud võivad seega kanda laiemat kasvatuslikku eesmärki või olla otseseks mõjutusvahendiks oodatud käitumisele. Kaagveres korraldatakse väljasõite tihti ning need on eelkõige õpilase arengu toetamiseks: sotsiaalsete oskuste arendamine, positiivsete emotsioonide tekitamine, pingete maandamine ja probleemikäitumise ennetamine.

Töötaja: Et näidata, et on teistsugune elu, et on teistsugused puhkamise võimalused, ilma suitsuta, alkoholita, ilma nii-öelda märatsevate sõpradeta, just nimelt, et see puhkus oleks noh ütleme kino külastused, teatri külastused, võimalik, et paadiga sõitmised, matkad.

Kaagvere töötajate sõnul sõltub paljuski nende endi aktiivsusest, sest väljasõite saavad töötajad projektipõhiselt kooli kasvatustöös ise organiseerida. Samuti kaasatakse tüdrukuid ja arvestatakse nende soove.

Töötaja: Me võime igal pool käia, kui me istume maha, lepime kokku, et te olete nüüd olnud nii tublid ja kõik on meil väga hästi selle teatud aja jooksul olnud. Et nüüd valige välja koht, kuhu te minna tahate. Ma võin iga kell kirjutada projekti ja minna nendega täpselt sinna, kuhu nemad soovivad. Et noh, see on ju väga hea tunnustus ju tegelikult. Nad saavad ise valida, nad saavad ise teha, nad võivad selle projekti ka ise kirjutada ja noh, mida iganes. Aga valikuid on hästi palju.

Tüdruk: Kui avaldus või projekte teha, siis tavaliselt ikka lastakse. Et mingeid keelde peal ei ole. Mõnel üksikul õpilasel on, kes on jooksus käinud või nii. Aga muidu küll eriti midagi ei keelata meile.

Puiatu ja Tapa erikoolis pole väljasõitudel käimine nii tavapärane ning töötajate sõnul see nende initsiatiivist niivõrd ei sõltu.

Puiatu ja Tapa poisid rääkisid väljasõitudele mittelubamisest ka kui karistusest ning nad tajusid, et halva käitumise korral jäävad üritustest ilma. Õpilased mainisid juhtumeid, kus karistuseks töötaja käsu eiramise ja töötajatele mitte allumise eest võeti neilt õigus väljasõidule minna.

Erikoolide õpilaste suhtumine väljasõitudesse oli vastuoluline. Osa arvab, et see ei motiveeri ja need on igavad, teised nägid selles võimalust koolist välja pääseda ja vahelduseks osa saada teist laadi tegevustest.

Poiss: Põhimõtteliselt, vahepeal nagu saab siit välja, mõnikord on huvitavad ekskursioonid. Päris nii ka ei viitsi, et iga päev on ainult märkus ja märkus, ma ei tea. Istud ainult siin, see on ka suht mõttetu.

Poiss: Mõni võibolla püüab niimoodi, et järgmine kord kaasa saada nagu, aga mõned üldse, neil on ükskõik, kas nad käivad kaasas või ei. **Mis neid siis huvitab?** Mina ei tea, istuvad siin ja ongi kõik. Neid ei huvitagi mingid väljasõidud või midagi siukest.

Tüdruk: Siis kui sa saad siit kasvõi tunnits ajaks välja, see tähendab meile endile tegelikult väga palju. Isegi kui mõni õpetaja jätab tunni ära ja läheb meiega õue jalutama, siis on ka palju vabam tunne ja saab enda pead selgeks vahepeal.

Erikooli töötajate sõnul väljasõitudel tahetakse käia ning enamasti see ka motiveerib hästi käituma. Koolis olemine ja vabaduse piiramine mõjub õpilastesse ahistavalt ning koolist välja saamine pakub sellistele pingetele leevendust.

Töötaja: Eks neil ikka meeldib iseseisvalt väljaspool maja ju liikuda, et siin majas on nad raamide sees ja see nagu häirib neid meeletult, aga kui neid lubatakse iseseisvalt linna mingile üritusele või kuhugi ringi käima, et huviringi käima, siis see on ikkagi selline privileeg nende jaoks.

Töötaja: Nad tahavad tegelikult igale poole minna. Need, kes on saanud selle, selle käimise võlu nagu endale juba sisse, või selle pisiku, need tahavad kohutavalt käia.

Töötaja: Aga kui siin osadele lastele ütled, et nad peaks kuskile minema, siis tuleb jube vastureaktsioon. Oi, nad ei taha minna, jube halb on! Kohutav aeg läheb selleks, et neid veenda kuskile minema. Kui nad juba kohal on ja teevad, siis meeldib küll. Aga suuremad, neid enam ei pea veenma.

Küll aga nägid töötajad probleemi selles, et osadel õpilastel on huvipuudus pakutavatest väljasõitudest osa võtta. Tapa erikoolis põhjendati sellist suhtumist vanglale omase subkultuuriga, kus aktiivsust peetakse häbiväärseks. Õpilaste huvipuuduse tõttu kaotab aga väljasõit oma eesmärgi nii preemiana kui kasvatustööd toetava vahendina. Töötajate sõnul jäävad nii aga väljasõitudest ilma õpilased, kes sellest saadavat efekti kõige enam vajaksid.

Preemiana korraldatava väljasõidu puhul on tihtipeale probleemiks see, et väljasõidu plaanimisel lähtutakse enamasti korralduslikest võimalustest, nt kohtade arv bussis on piiratud, mis määrab väljasõidule lubatavate – premeeritavate – õpilaste arvu. Seega ei lähtuta niivõrd õpilaste tegelikust käitumisest ja tunnustamise vajadusest, mistõttu võidakse mõningal juhul teha järelandmisi nõudmistes või preemiat väärivad õpilased kõrvale jätta.

Väljasõitude osas on probleeme seoses motiveerimisega – realselt on õpilastel vähe võimalusi neist osa saada (tehakse vähe, seega pole realselt kättesaadavad, aga ka korralduslikust poolest tulenevad piirangud). Arvestada ja tegeleda tuleks erikooli õpilaste huvipuuduse probleemiga, tõenäoliselt on sel kontingendil ka aktiivsest vaba aja veetmisest teistsugune arusaam (läheneda siis vastavalt nende huvidele). Väljasõidud ei tööta kui preemia, sest kuigi sinna minnakse, on siiski vähesed nõus selle nimel pingutama. Väljasõidud toimivad aga kasvatustöö elemendina.

Töö tegemine

Erikooli õpilased hoolitsevad ja korrastavad kooli ruume ning territooriumi ning seda võib pidada töökasvatusliku iseloomuga tegevuseks. Puiatu õpilased koristavad kooliklasse kaks korda päevas, seda tegevust hinnatakse ning usinamad teenivad sellega välja preemiad. Kaagvere tüdrukud osalevad köögitoimkonnas ning abistavad toiduvalmistamisel. Küll aga võib sellises tegevuses mitteosalemine kaasa tuua karistusi või hüvedest ilmajätmise.

Tüdruk: **Mis puhul te peate lehti riisuma?** Noh, vahepeal me riisume, et netti saada. Ja siis nagu öeldakse, et kui ei riisu, siis ei saa arvutisse.

Tapa õpilased nentisid samuti, et tööga on võimalik hüvesid välja teenida. Käitumishinde parandamiseks võimaldatakse neil teha teatud heakorratõid (seinte pesemine).

Töö tegemisest räägiti ka kui karistusest, mis järgneb korrarikkumistele. Karistusena on kasutatud ruumide koristamist ja heakorratõid õues ning seda peamiselt koolist põgenemiste eest. Tapa õpilased mainisid, et põgenemiste tõttu on õpilasi pandud tualette koristama. Kaagvere erikoolis on põgenenud õpilased teinud aiatõid, nagu nt riisumine ja peenarde rohimine.

Õpilaste sõnul ei ole töö tegemine mõjus karistus käitumise parandamiseks, sest on liiga lihtne ja seda ei tajuta ebameeldiva tagajärjena.

Tüdruk: Ma ei ütleks, et see midagi parandaks. Mõnes mõttes on see kindlasti hea, sest see ei ole eriti raske, kui sa pead üks või kaks tundi päevas mingit tööd tegema.

Erikooli töötajate meelest peaks töötegemine olema eelkõige kasvatus-, mitte karistusvahend. Kaagvere erikooli töötajad rõhutavad, et töö kasutamine karistusena muudab töötegemise õpilasele vastumeelseks.

Töötaja: Kui karistuseks on töö, siis see muutub niivõrd vastikuks ja niivõrd halvaks, et siis ei tule sellest midagi. Töö peaks olema nagu hoopis teine asi, et tööks ei tohi panna. /.../ Ei ole nagu olnud ka, me käime, kui on vaja mingi töö teha, siis me teemegi. Niimoodi, et töö on vaja töö pärast teha. Teeme kõik koos niimoodi, et see ei ole karistus.

Töö kui kasvatusvahend peaks õpetama poistele ja tüdrukutele iseseisvaks eluks vajalikke oskusi, mida neil napib. Ja erikooli õpilased on praegu mugavamas seisus kui tavakooli õpilased, kellelt kodudes nõutakse elementaarset enese eest hoolitsemist.

Töötaja: Ühiskondlik kasulik töö. Sellepärast, et meie lapsed ei tohi midagi teha. Kodulapsed peavad kõik tegema. Nad 80% on asotsiaalsest perest. See töö ei peaks olema võib-olla karistamise või mõjutamise eesmärgil, kui seda, et teda õpetetakse seda tööd tegema. Ja kui ta ütleb, et ma ei tule seda tegema. Ja ma ei saa mitte midagi teha. Kus siis see laps õpib. Kasvõi seda, et oma sokke pesta. Nad ei tahagi ega pese. Pesunaine on selle jaoks. Ta on kohustatud mulle neid sokke pesema. Nagu ka koristajaga. Olen mitu korda kuulnud, sa oled koristaja ja oled kohustatud koristama.

Hetkel piiravad töötajate sõnul seadused õpilaste kaasamist igapäevastesse tegevustesse: pesupesemine, enda järelt koristamine, söögitegemine. Siit tuleneb ka õpilaste suhtumine, et nad ei tohi tööd teha ning arusaam, et teised on kohustatud nende eest hoolitsema.

Tüdruk: Meie ei peaks koristama tegelt, kui loogiliselt. Ega me ei ole mingi vanglas! See on tavaline erikool ja me peame õppima, me ei pea töötama siin!

Lisaks töötegemise oskuse ja harjumuse arendamisele hoiaks igapäevane toimetamine õpilasi ka tegevuses. Tegevusetust peeti samuti probleeme käitumise põhjustajaks.

Töötaja: Neil on nii igav siin, et nad ainult lollusi mõtlevadki välja. Selles on asi. Rühmas on juba 13 õpilast, ühes väikses ruumis kinni. Mida nad teevad seal? Mitte midagi! Vot see ongi, tegevusetus on poistel, täielik tegevusetus.

Töötegemine on erikoolis praegu vähesel määral nii mõjutus- kui kasvatusvahend. Õpilased ei ole harjunud enese eest igapäevaselt hoolitsema ning sellise tegevuse suhtes tunnevad pigem trotsi. Seda oleks võimalik muuta, kui töökasvatus oleks kasvatustöö osa, mis on seotud iseseisvaks eluks oskuste õppimisega ning tööoskuste ja -harjumuste kujundamisega. Praegustes tingimustes ei ole võimalik seda rakendada.

Kodukülastus

Erikooli õpilasel on võimalus kodu külastamiseks koolist lahkuda ainult kooli loal ja määratud ajaks. Kodukülastusele on võimalik saada puhkepäevadeks ja koolivaheajaks. Kaagvere erikoolis on võimalik koju saada igal teisel nädalavahetusel ja koolivaheaegadel, Puiatus kaks korda õppeveerandis nädalavahetustel ning koolivaheaegadel.

Puiatu ja Tapa erikoolis on kodukülastusele saamine seotud õpilase õpitulemuste ja käitumishindudega ehk selle saamine on otseses seoses koolihinnete ja käitumishindudega. Kodukülastusele lubamine on tõlgendatav kui preemia oodatud käitumise eest.

Kaagveres nähakse kodukülastusel laiemat eesmärki, see pole ainult preemia, vaid täidab ka oodatud käitumist toetavat ja probleemkäitumist ennetavat eesmärki. Töötajad leiavad, et õpilane saab koolikeskkonnast väljaspool oma pinged välja elada ja kooli naastes on õpilane taas valmis erikooli rütmis elama. Kodukülastusele lubamisel lähtutakse õpilase individuaalsusest ning arvestatakse mitte ainult õpilase käitumist erikoolis, vaid ka usaldusväärst, valmidust võtta vastutust ning kodukülastuse arvatavat mõju. Kaagvere erikoolis rakendatakse mingil määral ka järkjärgulist iseseisva toimetuleku harjutamist: esmalt kohtumised vanemate ja sõpradega koolis, seejärel paaritunnised ajaveetmised väljaspool kooli, siis päevaks või paariks kodukülastus ning hiljem juba terveks vaheajaks koju lubamine.

Kodukülastus on kõige suurem motivaator õpilaste käitumisele nii õpilaste kui töötajate arvates. Kodukülastust peavad õpilased kõige olulisemaks mõjutajaks, ja see on ka vahend, mille nimel õpilased pingutavad ja hästi käituda soovivad.

Poiss: Mul on ükskõik, mul on peaasi, et koju saaks. Mul peaasi, et käitumine rahuldav on, ma saan koju vähemalt.

Poiss: Kodu saamine paneb mõndasi (hästi käituma – autor). Muidu ei pane ükski asi siin käituma normaalselt.

Kui aga õpilased tajuvad, et neil pole võimalust kodukülastusele saada või nad jäävad sellest ilma, kaob neil igasugune tahtmine reegleid täita.

Poiss: Mul on tegelt p..., sain ma selle käskkirja või ei saanud. Nagunii ma koju ei saanud, midagi muu mind rohkem mind ei huvitanud ka.

Poiss: Põhimõtteliselt ainult selle pärast, et välja saada siit. Muidu ma ei käitukski üldse.

Miks on ükskõik? Tüdruk: Sest nemad lihtsalt ei hooli sellest. Isegi proovivad pingutada, nad tahavad väga koju saada, siis selle pärast pingutavad. Aga need, kelle pole üldse kaotada midagi, need ei pinguta ka üldse.

Kodukülastus on õpilaste peamine eesmärk ja selle võimaluse luhtudes langeb mitte ainult motivatsioon, vaid ka soov koolis olla. Õpilased seostavad koolist põgenemist just kodukülastusele mittelubamistega: kui kooli poolt kojuminekuks lubata ei anta, siis minnakse omavoliliselt.

Ka töötajad peegeldavad samalaadset mehhanismi: kui õpilasel on soov või võimalus kodukülastusele saada, siis suudetakse ennast kokku võtta ja oma käitumist kontrollida. Töötajad räägivad, et õpilastel tekib motivatsioon hästi käituda vahetult kodukülastuse eel ja käitumine paraneb mõned päevad enne arvatavat kodukülastust. Kodust naastes õpilased ei mõtle, et peaks sel eesmärgil kohe hästi käituma. Seega kui hüve saamise võimalus on alles pika aja pärast, siis selle nimel end kokku võtta ei suudeta.

Töötaja: Tavaliselt see käitumine langeb, kui nad kodunt tulevad, siis nad enda arust võivad kõike teha. Kui kaks nädalat on vahet, siis üks nädal on nad pidurdamatud, siis järgmise nädal nad võtavad enda kokku, et siis saada nädalavahetus koju.

Kodukülastusele saamine ei sõltu ainult õpilase käitumisest, vaid ka tema kodu valmisolekust ning rahalistest võimalustest. Lapsevanem/hooldaja peab kirjalikult kinnitama valmisolekut lapse vaheajale või puhkepäevadeks vastuvõtmise kohta. Probleeme on seni olnud lastekodulastega, kelle osas lastekodud pole alati valmis lapsi vastu võtma, kuid ka lastevanematega, kellel pole soovi või võimalust last koju võtta.

Kodukülastus on õpilaste jaoks väga tähtis motivaator, ent praeguses süsteemis see mõjutusvahendina ei toimi. Kodukülastuse võimalust ei ole kõikidel õpilastel, kuid sellistelgi õpilastel on siiski võimalus koolist välja pääseda ning õpilased ka kasutavad seda võimalust ohtralt.

Kodukülastus on seoses sotsiaalsete sidemete soodustamisega suunatud ennekõike õpilase resotsialiseerumisele tavakeskkonda, mistõttu ei peaks see olema iseenesest premeerimis- või karistusvahend. Kodukülastusele lubamine peaks ennekõike olema seotud lapse arenguga: õpilane on valmis võtma vastutust ka iseseisvalt, ilma pideva kasvatusliku järelevalveta käituda seadusekuulekalt.

Füüsiline vägivald

Puiatu ja Tapa poistega vesteldes selgus, et aasta-paar tagasi oli töötajatel normiks kehtestada ennast jõumeetoditega. Nüüd on olukord muutunud, kuid poiste sõnul on töötajad ka praegu kasutanud nende karistamiseks füüsilist vägivalda. Füüsilise vägivallaga seoses mainitakse löömist lahtise käega või rusikaga, löömist mõne esemega, sakutamist, käte väänamist. Töötajate füüsilise vägivalla imiteerimist või otsest kasutamist võib erikoolides ka märgata.

Poisid rääkisid, et töötajad on füüsilist vägivalda kasutanud seoses tunnidistsipliini rikkumisega, info väljapressimiseks, suitsetamise eest, ka õpilaste omavaheliste vägivalla intsidentide korral.

Töötajate füüsiline agressiivsus tekitab poistes viha, trotsi ja soovi kätte maksta. Poistele sellised töötajad ei meeldi ning neid ei austata, vaid põlatakse. Sellised tunded panevad poisse konkreetse töötajaga veelgi halvemini käituma.

Poiss: Seda hullemini hakatakse tegema. Kui kasutatakse kellegi peal vägivald, siis seda hullemini hakatakse just lollitama ja niimoodi.

Töötajad, kes peavad sageli tegelema ja lahendama õpilaste füüsiliselt agressiivseid juhtumeid (nt vägivald, laamendamised), küll ei õigusta vägivald, kuid nad näevad, et on vaja teatud hetkel endakehtestamiseks õpilasi ka füüsiliselt ohjata (raputada, lüüa).

Töötajad nendivad vastukaaluks, et õpilased käituvad mingites olukordades provotseerivalt selleks, et töötajad ärrituksid ning enesevalitsuse kaotaksid. See annab õpilasele võimaluse olukorrast ohvrina ning konfliktist võidukalt väljuda. Seega kasutavad õpilased nimetatud teemat kohati ka teadlikult enda võimu demonstreerimiseks.

Vaatlused näitasid nii füüsilise vägivalla imiteerimist kui ka selle esinemist. See viitab eelkõige töötajate suutmatusle ja võimetusele õpilaste probleemidega erikoolis teisel viisil toime tulla. Õpilased tunnevad töötajate võimetust ning on seda omamoodi hakanud ära kasutama.

Ähvardamine

Ähvardamisena võib tõlgendada töötajatepoolset tagajärgedega hirmutamist, mis aga tegelikult tõeks ei osutu. Ähvardamine on verbaalselt agressiivne mõjutusvahend, et suunata õpilane soovitud käituma.

Õpilased ütlesid, et töötajad kasutavad nende ähvardamist tihti ning seda eelkõige seoses kodukülastusest ilmajätmisega, eraldusruumi paigutamisega ning ka erikoolis viibimise aja pikendamisega. Samalaadseid seikaseid võis erikoolis ka märgata.

Õpilasi ärritab ähvardamine väga, ja eelkõige seetõttu, et hirmutavaks tagajärjeks on neile oluline asi. Kodukülastus kui peamine ja enam soovitud preemia ning selle äravõtmine on ähvardamiseks väga mõjus.

Tüdruk: Eriti närvi ajab mind see, et ähvardatakse kodukülastusega. Et seal kui midagi ei tee, siis öeldakse, et sa ei saa koju! Ja hakatakse seal nii edasi. Ja sul ei jää muud üle, sa tahad hullult koju saada, sa hakkad tegema noh. See on juba täielik ähvardamine, see on juba üle piiri.

Poiss: Sest õpetajad ajavad kogu aeg ... vahepeal käituvad nad nii normaalselt, vahepeal lähevad nad nii käest ära. Hakkavad ähvardama koduminekutega ja mina ei tea, igasugu asjadega hakkavad ähvardama. Hakkavad aint öiendama.

Kuna ähvardamine tabab õpilase haavatavat kohta, siis võib ähvardamist ka mõjusaks pidada. Samas, kui kasvatustöö ning sotsialiseerumise eesmärgiks on panna õpilane mõistma oma tegude tagajärge, siis ei ole see efektiivne mõjutus- ega kasvatusvahend. Ähvardamine ilma reaalsete tagajärgedeta nõrgestab vaid töötajate autoriteeti ning süsteemi tõsiseltvõetavust.

Ähvarduste kasutamine ilmestab töötajate võimetust probleemidega teisiti hakkama saada. Ähvardamine on kerge viis olukord kontrolli all hoida, ent tegelikult nõrgestab see süsteemi ja on kasvatuslikus mõttes äärmiselt ebapedagoogiline võte: hoobeldakse tagajärgedega, mida reaalselt ei järgne ning seega süvendatakse õpilastes karistamatuse tunnet. Samuti jätab ähvardamine õpilastele mulje, et piirid lubatu ja mittelubatu osas on väga mõjutatavad.

Kommunikatsioonivahendid

Võimalused kasutada arvutit, interneti ja telefoni on erikoolis piiratud. Telefoni kasutamiseks on ette nähtud ajad, mil õpilane töötaja järelevalve all lähedaste ja tuttavatega suhelda saab. Õpilaste sõnade kohaselt kasutatakse erikoolides telefoni kasutamise piiramist ka karistusena. Telefoniga rääkimise lubamist selleks mitte ettenähtud ajal võib tajuda kui preemiat.

Arvuti ja internet on erikoolides nii karistusliku kui tunnustusliku eesmärgiga mõjutusvahend. Puiatus võib interneti kasutamist tõlgendada kui preemiat. Õpilane saab hea käitumise ja õppe- edukuse korral taotleda internetis viibimise aega. Selleks peab ta saama nõusoleku kõikidelt õpetajatelt. Kaagveres on igale tüdrukule ette nähtud kindel aeg interneti kasutamiseks ning sellest ilmajätmist võib näha kui karistust. Tapal on internetiluba tõlgendatav nii kiituse kui karistusena. Arvutiring kuulub huviringide hulka, ent halva käitumise korral sinna ei lubata.

Töötajad näevad kommunikatsioonivahendite vabas kasutamises ohtu õpilaste kohanemisele erikooliga, stabiilsusele ja seeläbi sotsialiseerumisele. Eelkõige üritatakse sel viisil takistada ebasoovitavaid kontakte väljaspool erikooli (nt õpilaste suhteid varasema sõpruskonnaga), mis võiksid ahvatleda õpilast õigusnorme rikkuma ja takistada õpilase arengut.

Suhtlemist tuttavatega kasutavad erikooli õpilased ka ära: kaasatakse abijõude väljastpoolt põgenemiste organiseerimisel. Näiteks kutsutakse sõbrad autodega kooli juurde, et lihtsustada koolist põgenemist.

Samuti piiratakse õpilaste suhtlemist välismaailmaga seetõttu, et igasugune info väljastpoolt kooli võib muuta õpilaste emotsionaalset seisundit ning tuua kaasa korrarikkumisi, mida kool aga kontrollida ei suuda.

Töötaja: Sest vahel on paha tuju lapsel, aga samas siis tuleb väga sageli vaatamas käia, kui neil paha tuju on, sest nad tükivad ennast lõikuma. /.../ Siin oli üks juhus. /.../ Neil on närvikavad vigased ... kurb muidugi.

Seetõttu on arvuti ja interneti kasutamise võimalused õpilastele väga piiratud. Puiatu poiste sõnul on üsna võimatu saada interneti kasutamise luba, sest lisaks headele hinnetele on vajalik saada kõikide õpetajate nõusolek. Poisid nentisid, et õpetaja nõusoleku saamiseks peab õpetajaga hästi läbi saama. Üks õpilane rääkis, et tema on ainult ühe korra internetis käinud, tal pole lootustki rohkem saada, kuna ta ei saa õigete inimestega läbi.

Kaagvere erikoolis võidakse arvutis olemise aja äravõtmist kasutada karistusena, kuid seda piiravad kesised võimalused rakendamiseks. Kui kogu rühmaga minnakse arvutiklassi ja üks neist ei saa kaasa tulla, siis reaalselt ei saa tüdrukut järelevalve huvides rühmast välja jätta.

Suhtlemise piiramine pole aga õpilaste sõnul põhjendatud ja proportsioonis probleemi suurusega. Piiratud juurdepääs internetile sel põhjusel, et takistada põgenemise korraldamist, viimast ei takista, sest suhtlemiseks kasutatakse teisi vahendeid, nagu telefon või paberkiiri.

Poiss: Kui nad keelasid selle interneti ära, et jooksuplaane tehakse, samamoodi nad saavad helistamisega ka oma jooksuplaanid teha, mis vahet sel on. Aga niimoodi ka päris teha ei saa, et paneks nüüd helistamise ka kinni. Räägi kirjas, kirjaga saad samamoodi saata, et tule jooksu või niimoodi.

Eelnevast järeldub, et kuigi kommunikatsioonivahendid on õpilastele väga olulised, ei toimi nende piiramine või lubamine mõjutusvahendina kas protsessi keerukuse või tegelike võimaluste puuduse tõttu. Suhtlemisvahendite piiramine kannab peamiselt teist laadi eesmärki kui tunnustamine või karistamine – üritatakse vaigistada muid probleeme: põgenemiste takistamine, kooliellu sulandumine, stabiilsuse saavutamine. Iseenesest on oluline ka nende probleemidega tegeleda, kuid ehk mitte keelamise kaudu, vaid kasutada tuleks ka muid meetmeid sotsiaalsete kontaktide piiramise kõrval. Samuti peaks kontaktide piiramine olema mõtestatum ning proportsioonis probleemi muude aspektidega.

Politseisse pöördumine

Politseisse pöörduakse õpilaste suitsetamise ja vägivaldajuhtumite, samuti põgenemiste korral. Politseisse pöördumise praktika järjepidevus erineb erikooliti.

Suitsetamise puhul korrarikkumine fikseeritakse, politsei vormistab protokollid ja määrab trahvi. Erikoollides on kasutusel olnud praktika, kus fikseeritud suitsetamised koguti kokku ning teatud aja tagant käib politsei koolis trahve kirjutamas.

Poiss: Ma ei olegi aru saanud. Kas kolm akti on vist üks trahv. Siis mingi aja tagant käib see politsei siin ja siis ta koostab need trahvid ära. Ja siis käivad kõik ükshaaval all enda trahvikviitungite järgi.

Töötajate meelest trahvid teatud määral õpilasi siiski mõjutavad – neil on häbi ja paha tunne vanemate ees. Aga kuna trahvid maksavad vanemad, siis enamasti see õpilastele korda ei lähe.

Töötaja: A ta sülitab selle trahvi peale, sest ta niikuinii seda ei maksa. Ta ei mõtle ju selle peale, et kui ta 18 saab, siis on kohustatud seda trahvi kinni maksma. A tal on sülitada selle peale, ta vanemad maksavad ju. Ta ütleb, et las nad maksavad.

Trahvide suhtes on osa õpilasi ka ise muretud, sest teavad, et vanemad selles osas neid välja aitavad.

Kas sul vanematest kahju ei ole, et neil nii palju kulub selle peale? Eks mul kahju oli ikka ja mõtlesin teadsin, et mul vanamees nagunii maksaks ära. **Aga kui sa ise peaksid maksma neid asju?** Mina ei tea, siis ma võtaksin isalt salaja.

Kuigi trahvi saamine võib olla õpilastele ebameeldiv, mis ärritab ja vihastab, ei pane see vähem suitsetama.

Õpilane: Aga noh, muidu see ei takista suitsetamast. Mõnele on väga palju akte tehtud, aga ikka suitsetab.

Tüdruk: Tegelt, tüdrukud ei jäta seda. Sa võid neid niimoodi karistada või. Aga tüdrukud ei jäta seda suitsetamist maha. Neile on see juba harjumus ja. Seda ma usun, et tüdrukud ei jäta seda suitsetamist maha. Sest siin on kõik, suitsetavad.

Vägivaldajuhtumite puhul on politsei kaasamine erikooliti erinev. Puiatu ja Tapa erikoolis antakse raskemad juhtumid politseisse. Politsei kaasamist takistab poiste tahtmatus politseiga ning töötajatega koostööd teha. Kuna poisid ei tunnista ega anna juhtunu kohta infot, jäävad intsidendid lahenduseta. See on viinud töötajad suhtumiseni, et politsei poole ei olegi mõtet pöörduda, mis omakorda süvendab poiste karistamatuse tunnet.

Kaagvere erikoolis kaasatakse vägivaldajuhtumite puhul politsei ning ka tüdrukud tajuvad seda kindla tagajärjena, mille ees hirmu tuntakse.

Tõsisemate korrarikkumiste puhul praegu alati politsei poole ei pöördata. Siin on võimalus koostööd parandada ja ka õpilasi tuleks politsei kaasamise rollist täpsemalt informeerida. Rahatrahvi idee erikooli õpilastele kõige paremini ei sobi. Kuna trahvid maksavad vanemad, siis vabastab see õpilased vastutusest, lisaks tulevad erikooli õpilased sageli kodudest, kus majanduslik olukord niigi kehv (eraldi teema lastekodulastega). Tuleks arvestada ka õpilas-

kontingendi väärtushinnangutega – tõenäoliselt nende jaoks on raha väärtus midagi muud. Kui tegemist on teatud asjade lõhkumisega, vargustega, siis võiks trahvide asemel alternatiivina kasutada pigem kahju hüvitamist õpilase poolt taastava õiguse raames (nt ÜKT, lepitamine).

Eraldusruum

Eraldusruumid on Puiatus ja Tapal, Kaagveres mitte, sest selleks ei ole võimalust, kuid ei nähta ka vajadust. Tapal on lisaks eraldusruumile ka isolaator, mida kasutatakse õpilase eraldamiseks ja maha rahunemiseks. Töötajad rääkides eraldusruumist, võisid silmas pidada ka isolaatorit.

Alaealise mõjutusvahendite seadus⁴⁰ näeb ette, et erikooli õpilase võib eraldusruumi paigutada rahunemiseks ja seda juhul, kui on otsene oht enesevigastuseks või vägivaldaks teiste isikute suhtes ning suusõnaline rahustamine ei ole osutunud küllaldaseks. Puiatu ja Tapa erikooli töötajate ning õpilaste sõnul on eraldusruumi paigutatud omavoliliste lahkumiste, vägivaldajuhtumite, suitsetamise, tunnidistsipliini rikkumise, töötajatele vastu hakkamise ning keelatud asjade omamise eest.

Õpilaste ja töötajate arvamused eraldusruumi mõjust on vastuolulised. Töötajad rääkisid eraldusruumi kasutamisest juhtudel, kui õpilane on ohtlik endale ja teistele ehk eesmärgiga õpilane isoleerida ja maha rahustada. Töötajad ütles, et seda kasutatakse harva. Vaatluste ja poiste intervjuude põhjal aga selgus, et see on ka sage karistusvahend erinevate probleemide korral (nt vägivald, põgenemine, suitsetamine). Õiguskantsler on samuti korduvalt juhtinud tähelepanu eraldusruumi kui karistusvahendi kasutamisele⁴¹.

Osalt võib vastuolu olla tingitud sellest, et eraldusruumi kasutatakse siis, kui laps muutub oma käitumisega teistele või endale ohtlikuks. Ent ohtlikuks muutumist mõistab personal väga erinevalt.

Töötajad ja poisid tõlgendavad eraldusruumi saatmise põhjusi erinevalt. Näiteks koorus välja juhul, kus õpilane jäi töötajale suitsetamisega vahele, tekkis sõnelus, poiss ärritus ning sõimas töötajat ning töötaja viis poisi maharahunemiseks eraldusruumi. Poiss tajus seda karistusena suitsetamise eest, kuid töötaja reageeris poisi agressiivsusele.

Töötajate sõnul on eraldusruumi paigutamine mõningal juhul väga hea mõjutusvahend – poiss rahuneb maha ja ka konflikt vaibub. Samuti aitab see kohaneda siis, kui õpilased tuuakse põgenemise järel kooli tagasi, ja nad on rabadad ja ärritunud. Eraldusruumis rahunevad nad maha ning ja kohanevad taas erikoolis viibimise mõttega.

Töötaja: Aga siis tavaliselt, kui kätte saadakse need, siis nad on ikka siuksed nagu ägedad või sellised, nagu metslooma võtad kinni, et siis paned ka sinna mõneks ajaks sisse. Lihtsalt harjub ära jälle, et on käes.

Töötaja: Mõne puhul isegi see, et kui ta tuleb siia kooli, see šokk, mis saabub – ma olengi nüüd kinnises asutuses, et kuhu ma siis lõpuks välja olen jõudnud. See mõtlemisaeg, et ta saab seal tõesti olla ...

Töötajate meelest eraldusruumi siiski kardetakse ning see on mõjus viis poiste käitumise mõjutamiseks.

Töötaja: Ainuke asi on rahunema viia. Istuvad paar tundi ära ja kui välja tulevad, on see asi lõppenud, sest nad saavad seal ju paar tundi läbi seina sõimelda. See on harv juhul, kui pärast uuesti lähevad, sest nad ei taha sinna tagasi minna.

Töötaja: Üldjuhul poisid rahunevad juba siis maha, kui nad on üksi eraldi teistest. Oleneb muidugi sellistest asjadest nagu millest probleem on tekkinud üldse. Kui probleemiks on poiste omavaheline tüli, siis jah, rahunevad maha. Kui probleemiks on üldse mingi nagu nende keeles öeldakse naljatamine, vaja õpetajat loopida millegagi, siis on nagu kõigil lõbus. Sel juhul see nali lõpeb alles tõesti siis, kui see poiss on alles eraldi teistest poistest. Aga jällegi ei piisa ühest tunnist, peab olema pikem aeg.

Õpilaste tõlgendustes eraldusruum vaid ärritab neid ning muudab veel vihasemaks ning kättemaksuhimulisemaks.

⁴⁰ Alaealise mõjutusvahendite seadus, § 6².

⁴¹ Kokkuvõtte õiguskantsleri kontrollkäigust Puiatu erikooli 12.05.2008. Kättesaadav:

http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/04_Kontrollik_ik_Puiatu_Erikooli__mai_2008.pdf

Poiss: Paljud ei taha minna, kui mõned lähevad, siis ajab see nii närvi. Nad teevad veel suurema probleemi, hakkavad veel rohkem mölisma. Ja siis läheb, ma ei tea. Kui pärast välja tulla, siis on nad väga vihased selle inimese peale, kes tahtis, et nad kartsa läheks.

Siiski suhtuvad õpilased eraldusruumi kui võimalikku ebameeldivasse tagajärge, nende tõlgendustes on see üks väheseid karme võimalusi. Õpilaste valdav suhtumine aga on, et see ei muuda ega pane teisiti mõtlema. Mõni poiss isegi arvas, et seal on hea olla, saab magada.

Poiss: Seal (kartsas – autor) magad ainult. Siis kiiresti aeg möödub. Vahest ise tahaks sinna minna, eriti siis kui ei maganud öösel välja ja kooli asemel. Aga ei lasta. Ma naljatan, palun. Vahest on kõrini ja raske seal istuda.

Eraldusruumil on poiste jaoks ka kaitsefunktsioon: turvaline koht kaitseks teiste vägivalda eest.

Töötaja: Mõni laps, kes on siin palju kokku lubanud, igasuguseid suitsusid ja tekitanud endale järelikult mingid võlad, siis selle suure hirmu, et ta on lubanud palju ja ei suuda täita, selle taga poeb siis niimoodi, et tekitab ka endale lihtsalt vigastusi, et saada kartsa. Näed, mind pekstakse!

Eraldusruumi kasutamine turvalisuse tagamiseks peegeldab erikoolide äärmiselt kesiseid tingimusi õpilaste heaolu tagamiseks. Töötajad rõhutavad, et erikoolis peab olema võimalus poisse üksteisest eraldada just kaitse eesmärgil. Turvalisuse ja heaolu tagamiseks on füüsiline keskkond oluline.

Töötaja: Kui me teeme erikooli, siis peavad meil olema vastavad ruumid, kus laps saab ise ennast isoleerida, keegi tema juurde ei tule, ta ei karda magada, ta psüühika puhkab. Praegu ei saa magada rahulikult. Ta mõtleb, et kas keegi nüüd proovib teda padjaga lämmatada või viskab talle midagi. Tal ei ole turvatunnet.

Eraldusruum on erikoolis ainuke koht, kus õpilane saab olla üksi oma mõtete ja tunnetega. Ja seetõttu kasutatakse seda kui võimalust üksi olla.

Töötaja: Eelmine aasta oli paar sellist juhust ikkagi, kus poisid täiesti provotseerisid ja käitusidki niimoodi, et saada kartsa või ütleme eraldusruumi ja mina ei saanud aru, mis mõttega. Ja siis ma ikka küsisin ja kuidagi nagu juttu ääri veeri tegin. Siis tuli ka sealt, et ma saan üksi olla, mul on see aeg, kus ma saan üksi olla. Ja nad tõesti tahtsidki! Mõni poiss ütles, ma saan õppida rahulikult seal, et paluski enda asjad kaasa. Käitus enne halvasti.

Töötaja: Üks poiss oli väga hea selles mõttes, et oli tõesti šokis, taga ei olnudki üldse võimalik rääkida, ta keeldus söömast, ta keeldus kõigest. Ja see oli koht, kus ta sai tegelikult järgi mõelda. Tal oli rahulik, vaikne, ta nuttis seal, mitte teiste silme all, ta sai seal nutta ennast kas või tühjaks. Tõesti, ta nuttiski. /.../ Ja siis, kui ta sai selle endast välja nutta, seal keegi ei narrinud.

Töötajad rääkisid olukordadest, kus poisid ise tahavad eraldusruumis olla. Kuid seda mitte ainult üksiolemiseks, vaid ka kohustustest kõrvalehiilimiseks, nt saab nii koolitundidest eemale hoida. Selle vältimiseks on Tapa erikoolis hakatud eraldusruumi kasutama peale koolitunde ja nädalavahetustel, mis aga on vastuolus selle algse ideega – õpilaste kohene maharahustamine.

Töötaja: Noh näiteks kartsa kasutamine ... aga see on sel juhul, kui ta on ohtlik endale ja teistele. Sest see on selline koht, et mõtle kui hea, istud seal kartsas ära ja ei pea tundi minema. Seetõttu on kasutatud niimoodi, et pärast kella kolme, kui kooliaeg läbi. Ja laupäev-pühapäev ...

Töötaja: Raske öelda ... Praegune süsteem ei ole efektiivne. See on minu arvamus, muidugi. Arvan, et peaksid olema rangemad meetmed. Kuid millised, isegi ei tea. Sest paljudel see karts ... tal isegi parem selles kartsas, olla ja puhata ... Kartsas on kõik tingimused. Kui ma vanasti töötasin ... siis seal muidugi olid jubedad tingimused, neid õigemini polnud seal. Põrand oli külm. Kardeti seda. Lihtsalt nad ei taha praegu sinna minna seetõttu, et ta pole rühmas. Rühmas saab televiisorit vaadata, nt öue minna. A kartsas on ta üksi.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et erikoolis kasutatakse eraldusruumi õpilaste maharahustamiseks, karistamiseks, nende turvalisuse ja heaolu tagamiseks. Kaks viimast on äärmuslikud võimalused poiste probleemidega ning vajadustega toime tulla. Vastukaaluks õpilaste isoleerimisele tuleb leida vahendid ja võimalused, et igapäevaste olukordadega hakkama saada.

Töötajate meelest on eraldusruumi kasutamine hea viis õpilaste mõjutamiseks, õpilaste tõlgenduses see oluliselt neid mõtlema ei pane ja nende käitumist ei muuda.

Erikoolis viibimise aja pikendamine/lühendamine

Erikoolil on võimalik taotleda õpilase erikoolis viibimise aja pikendamist ja lühendamist. Erikoolis viibimise aega võidakse pikendada, kui õpilase käitumine ja õpitulemused on kehvad, kuid seda on tehtud ka õpilaste endi soovil. Erikooli aega lühendatakse, kui õpilase areng on olnud käitumise ja õppimise suhtes väga hea. Praktika selles osas on viimasel ajal sagenenud, kuid õpilased ja töötajad teavad sellelaadseid juhuseid vähe.

Õpilased olid teadlikud pikendamise võimalustest, aga ei tajunud seda reaalse võimalusena. Kuigi osatakse nimetada asjaolusid, mis võivad erikooli määratud aja muutmiseni viia, seda tegeliku võimalusena ei arvestata. Seda ei toeta ka varasemad praktikad, mistõttu õpilased peavad seda ebareaalseks ning nad ei seosta korrarikkumisi koolis pikendamise võimalustega.

Õpilased on hästi teadlikud erikooli määratud aja lõpptähtajast ja sellele vastavalt ka käituvad. Kui teatakse, et tähtaeg lähedal, siis ei lähe miski korda, sest nagunii saab koolist kohe välja. See vabastab aga õpilase vastutusest, kuna tema tähtaeg saab täis.

Samas on õpilasi, kes näevad erikoolis olemise vajalikkust ja kasu enda jaoks. Vanemad õpilased on huvitatud põhikooli lõpetamisest ning näevad, et erikoolis on neil selleks toetavamad tingimused.

Töötaja: Praegu paljud poisid mõtlevad pikendamise peale, ta ütleb kohe ära: „Ma ei saa väljas hakkama, mul on sõbrad, ma lähen jooma, ma ei käi koolis, mul on jälle probleemid. Et siin ma vähemalt lõpetan klassi ära.“

Ka töötajad peavad erikooli määratud aja pikendamist või lühendamist ebareaalseks, seda põhjendatakse ebamugava ja bürokraatliku protsessiga.

Erikooli määratud aja muutmist kui võimalikku mõjutusvahendit hindavad kõrgelt nii töötajad kui õpilased. Õpilased nendivad, et kui nende käitumine otseselt mõjutaks erikoolis viibimise aja pikkust (nt põgenemiste puhul), siis motiveeriks see kindlasti normide kohaselt käituma. Töötajate arvates võiks erikooli määratud aeg olla seotud klassi lõpetamisega ja õpilase hariduse ja arenguga. Samuti mõjuks see töötajate hinnangul nii negatiivse kui positiivse stiimulina.

Kollektiivsed karistused

Enamjaolt määratakse mõjutusvahendid individuaalselt, aga esineb ka kollektiivselt määratud mõjutusvahendeid nii tunnustamiseks kui karistamiseks.

Kollektiivne tunnustus väljendub selles, et rühmale või grupile antakse preemiat või hüvesid grupi eeskujuliku käitumise eest, seda eelkõige nt väljasõitudele lubamise kaudu.

Kollektiivne karistus väljendub selles, et ühe õpilase teo eest karistatakse kogu rühma. Karistused väljendusid kas kogu rühma koolist lahkumise piiramises või keelus mõnest üritusest osa võtta. Sellised karistused suurendavad ühist vastutust ja omavahelist kontrolli.

Erikoolides kasutatakse kollektiivseid karistusi erineval määral, enam räägitakse sellest Puiatus ja Tapal. Kollektiivsete karistuste suhtes kohtab vastakaid seisukohti. Pooldajad rõhuvad poiste omavahelise kontrolli vajadusele.

Töötaja: Ma olen selle pooldaja, kui põgeneb üks laps, siis karistuse saab terve rühm. Praegu on aga nii, et milleks karistada terve rühma. Kui keegi põgeneb, siis rühm võib ikka jalutama minna. Puudub vastustus nende eest, kes on su kõrval. Vastutus kaob. Teie rühmas on ju see juhtunud, olete kõik karistatud. Sest hea küll, mina võisin mitte märgata, kuid teie suhtlete omavahel ja teadsite seda. Kui teadsite, siis aitasite kaasa. Ju siis olete kõik karistatud.

Enamasti on kollektiivsete karistuste mittepooldamine seotud karistuse määramise ja elluviimisega seotud probleemidega. Teatud hüve piiramine karistusena võib kaasa tuua hoopis negatiivsemaid tagajärgi. Vaatluse ajal oli juhus, kus karistuseks võeti õpilastelt ära meelelahutuse ja ajaveetmise võimalused, selle äravõtmisel aga ei suudeta rühma tegevuses hoida, mis võib omakorda kaasa tuua probleemse käitumise.

Õpilastes tekitab kollektiivne karistamine trotsi ning nad peavad seda ebaõiglaseks. See toob aga tihti kaasa probleeme ka kasvatajatele, kes peavad rühmas toime tulema ärritunud poistega ja nendega kasvatustegevusi läbi viima.

Poiss: No me teeme ka jamasid siin, minnakse jooksu ja niimoodi. Ja siis kohe teiste maine muutub. Ja siis nad ei lähe nendega õiendama, kes jooksu läksid. Nad tulevad nendega õiendama, kes koolis olid, need, kes koolis olid, et miks sa lasid jooksu minna või niimoodi.

Kollektiivsele vastutusele ja kontrollile rõhumine toetab õpilaste omavaheliste reeglite tugevnemist. Õpilaste tõlgendustes on reegel, et põgenemise jaoks on vaja liidritelt luba küsida, seotud just vajadusega põgenemisi kontrollida, sest omavoliliste lahkumiste eest järgnevad karistused tervele grupile.

Poiss: /.../ selle pärast, et kui sa lähed jooksu, siis keeratakse jälle kraanid kinni. Siin oli see, talvevaheaeg, mis siin oli, mindi jooksu. Ja see kaks nädalat, mis nad siin vaheajal olid, mitte keegi ei saanud välja, koolimajast välja. Kogu aeg aint koolimajas sees, kõndisime sussidega ringi. **Mille pärast?** Mindi jooksu. Ja teised pidid selle eest kõik kannatama. Üks teeb halba, teised kannatavad.

Kollektiivset vastutust ei saa iseenesest halvaks pidada, kuid viisil, kuidas seda erikoolides rakendatakse, on negatiivne kõrvalmõju. Erikooli kontekstis ühe õpilase teo eest grupp vastutavaks panna kinnistab vajadust grupis omavahel suhteid kontrollida ja seeläbi tugevdab õpilaste subkultuuri.

5. Mõjutusvahendite määramise ja elluviimisega seotud probleemid

- Õpilaste korrarikumistele alati ei reageerita. See sõltub nii töötaja suhtumisest õpilasse (kaastunne vs hirm) ja käitumisprobleemist (peab vägivalda normkäitumiseks), aga korrarikumisi ignoreeritakse ka usus, et nii on lihtsam tagada korda õpilaste seas. Selline ebaregulaarne reageerimine aga annab õpilastele signaali, et alati polegi vaja korralikult käituda.
- Kuna töötajate nõudmised õpilaste suhtes pole ühtsed, siis õpilased manipuleerivad töötajatega.
- Õpilastele ei anta tagasisidet nende väärkäitumise kohta ega selgitata, mida nendega ette võetakse. Kui aga õpilasele asja korralikult ei selgitata, väljendub see negatiivselt õpilase käitumises.
- Õpetajal ja kasvatajal, kes korrarikumistega peamiselt kokku puutuvad, on vähe võimalusi mõjutusvahendeid kasutada, rangemad mõjutusvahendid kuuluvad juhtkonna pädevusse. Õpilaste austus töötaja suhtes sõltub tema motiveerimisvõimalustest ehk on seotud töötajate autoriteedi ja võimuga, see on pannud kasvatajad ja õpetajad tundma end võimetuna.
- Mõjutusvahendeid pole alati võimalik realselt ellu viia, seda takistab nii inimeste- ja ajapuudus, ebapiisav koostöö, aga ka töökorralduse ja juhtimise puudused.

Esmaselt puutub õpilaste peamiste korrarikumistega – suitsetamine, põgenemine, vägivald, ropendamine, vastuhakk, tunnidistsipliini rikkumine – kokku õpetaja või kasvataja. Kergemate korrarikumiste korral püütakse ise hakkama saada. Kasvatajal või õpetajal on võimalus teha korrarikumise kohta kirjalik sissekanne (märkus/laitus, ettekanne). Raskemate korrarikumiste korral pöördatakse abi saamiseks turvatöötajate ja/või juhtkonna poole. Turvatöötaja proovib lapsega individuaalselt tegeleda (nt Puiatu erikoolis saab 2 tunniks panna eraldusruumi) või edastab juhtumi juhtkonna tasemele tegelemiseks.

Raskemaid korrarikumisi lahendab juhtkond, kelle määrata on rangemad mõjutusvahendid. Teatud juhtudel võivad otsuse teha üksikud inimesed juhtkonnast, teisalt on võimalik seda teha kollektiivselt, nt kõikidest kooli töötajatest koosnevas õppenõukogus, valitud liikmetega juhtkonnas või juhtumikomisjonis. Raskemate juhtumite korral on võimalik see suunata uurimisasutustele vastava menetluse alustamiseks.

Mõjutusvahendite määramise protsess ja protsessireeglid varieeruvad erikooliti, see sõltub konkreetsest töötajast, õpilasest, juhtumist ja töökorralduslikest võimalustest sellel ajahetkel.

Protsessi ladusat toimimist ja tulemusi mõjutavad erinevad tegurid: töökorralduslikud, töötajate oskuste, võimaluste ja vähesusega seotud, füüsilisest keskkonnast olenevad tegurid ning erinevad arusaamised ja tõekspidamised töötajate omavaheliste ja töötajate ja õpilaste vaheliste suhtumiste ja suhete kohta.

5.1. Probleemide märkamine ja neile reageerimine

Õpilaste erinevate käitumisprobleemide ja võimalike pingeallikate varane märkamine ja nendega tegelemine aitab ennetada edasisi tõsisemaid probleeme. Seoses õpilaste probleemidele reageerimisega on erikoolides eelkõige kaks probleemi: kõikidele õpilaste probleemidele ei reageerita ja/või reageerivad erinevad töötajad erinevalt.

Töötajad ei sekku alati õpilaste korrarikumistesse, jättes tähelepanuta nt ropendamise, suitsetamise, poiste puhul ka omavahelise vägivaldajuhtumi.

Samuti ei too tüdrukute verbaalselt agressiivne käitumine (sõimamine, solvamine) nii omavahel kui ka töötajate suhtes alati kaasa töötajate reaktsiooni.

Töötajate mittereageerimist õpilaste probleemidele on võimalik seletada erinevate põhjuste kaudu. Osa neist on seotud töötajate suhtumisega erikooli õpilastesse ja nende käitumisse, teised peegeldavad töötajate arusaama korra tagamise efektiivsetest viisidest.

Teatud käitumisele töötajad ei reageeri, sest seda peetakse erikooli õpilaste puhul normkäitumiseks. Vägivalda peetakse poistele omase suhtlemiskultuuri juurde kuuluvaks; kiusamisjuhtumeid tõlgendatakse õpilaste omavahelise naljatlemisena.

Kaagveres seletatakse tüdrukute verbaalset agressiivsust pingete väljendamise kaudu. Kuna elu erikoolis on õpilastele pingeline, siis pingete väljaelamist ropendades ja muul verbaalselt agressiivsel moel peetakse normaalseks.

Töötaja: Sest see on nendel omavaheline suhtlemiskeel ja see on nii tavapärane, et ta ei saagi aru, et see võib täiskasvanut solvata. See on nendel nii omane, et see ei olegi midagi erilist.

Töötaja: Neid tuleb mõista. Teisele lapsele ma seda paneksin rohkem pahaks. Kes nagu pahatahtlikult. Aga ta läks, paristas ära ja pärast ta siis tuleb ja suhtleb sinuga kenasti. Tema on selline tüdruk. Ja igäühte ma võtan erinevalt. Ja kui ma tean seda põhjust, siis ma suudan seda rohkem andeks anda.

Seega probleemile reageerimine sõltub paljuski ka sellest, kas ja millises käitumises töötaja probleemi näeb.

Mõned töötajad tunnistasid, et ei reageeri õpilaste teatud käitumisele kaastundest. Kaagvere töötajad tunnevad tüdrukutele kaasa ja jätavad seetõttu mõnegi korrarikkumise tähelepanuta. Tüdrukutele ei taheta põhjustada negatiivseid tagajärgi, nt kodukülastusest ilma jätta (kodukülastuste kohta vt ka ptk 4.3). Sellist suhtumist tunnetavad ka tüdrukud ise.

Tüdruk: No aga mõni kasvataja ei taha (ettekannet teha – autor), nad saavad aru, et tüdrukud on närvilised ja. Mõni kasvataja ei saa lihtsalt mitte midagi teha, kui tüdrukud on närvilised. /.../ Aga, kasvatajad on sellised normaalsed, saavad aru lastest ja niimoodi.

Õpilaste teatud käitumist ignoreerisid töötajad seetõttu, et nii on lihtsam korda tagada. Suitsetamisele alati ei reageerita, sest see hoiab õpilased rahulikuna, suitsetamise keelamine vastupidi tekitab õpilastes trotsi ja agressiivsust.

Töötaja: Eriti suuremad, nad tahavad, neil on käitumised ja kõik korras, eks ole, ja siis äkki jääb suitsetamisega vahele. Siis ongi niimoodi, et tuleb siukene kokkuleppe. Võib seda nii nimetada. Heakene küll, et ühe kuus ma annan andeks. Kui on teine, siis läheb raudselt sisse. Nad teavad seda.

Korra tagamise eesmärgil on erikoolides kasutatud praktikat, kus töötajad õpilaste suhetesse ei sekku ning lasevad sihilikult õpilastel oma probleemid ise ära klaarida. Vanemad õpilased käituvad paremini ja on rahulikumad, mistõttu neid premeeritakse teatud järeleandmistega (nt jäetakse mõned pisirikkumised tähelepanuta). Töötajad räägivad, et teatud juhtudel kasutatakse vanemate õpilaste võimu/autoriteeti väiksemate silmis teadlikult ära. Aktsepteeritakse, kui vanemad õpilased väiksemaid kamandavad ja käsutavad, samuti on vastutasuks väiksemate poiste korrarekutusumise eest lubatud vanematele teatud privileege. Sellised juhtumid näitavad ilmekalt erikooli töötajate umbusku ja väljapääsmatustunnet, lahendamaks õpilaste probleeme koostöös teiste töötajatega.

Töötajad ei tee järeleandmisi ainult kaastundest, mugavusest, vaid ka hirmust õpilaste ees.

Üksikutel juhtudel on korrarikkumistele mittereageerimist kasutatud ka kui kavatsatud tegevust – tähelepanuta jätmine kui karistamine. Ühe töötaja sõnul kasutab ta teadlikult ignoreerimist õpilase karistamiseks.

Töötaja: Nende jaoks on jubedam karistus, kui hakkad neid ignoreerima. Nad tahavad suhelda ja nende jaoks on jubedam, kui oleme vait.

Töötajate ebasobivat käitumist iseloomustavad ka juhtumid, kus töötajad ise ei pea kehtestatud reeglitest kinni, soodustades nii õpilaste lubamatut käitumist. Õpilase käitumisele järgneb karistus, kuid töötaja kohatu käitumine jääb tähelepanuta.

Töötajate reaktsioone õpilaste probleemidele iseloomustab ka järjepidevuse puudumine õpilaste käitumisele esitatavate nõudmiste osas. Mõni töötaja võib õpilaste teatud käitumist ignoreerida, samas kui järgmisel momendil teine töötaja reageerib sellele karmilt.

Töötajate erinev reageerimine on töötajate sõnul toonud probleeme kaasa ka neile endile. Esinenud on juhtumeid, kus töötajate nõudmised olid vastuolulised ja ühe töötaja korraldus muudeti teise poolt ümber. Sellised juhtumid tõid kaasa ka avalikke konflikte ning on viinud töötajate vastastikuse süüdistamiseni, aga need mõjuvad negatiivselt ka töötajate autoriteedile.

Töötaja: Üks süüdistab ühte probleemides, teine teist ja vot siin tekibki niimoodi, et kõik on praegu sõnasõjas. Ja poiste peal väljendub see sellega, et poisid ju näevad ka, et nad on tülis või sedasi, ei saa läbi. Ja siis nemad lihtsalt võimendavad neid asju omamoodi.

Õpilased on töötajate erinevate nõudmistega väga hästi kursis ning see on viinud töötajatega manipuleerimiseni. Töötajate sõnul on õpilased omaks võtnud suhtumise, et alati on võimalik teatud töötajatega läbi rääkida ja kokku leppida ning nii karistusi vältida. Ka Kõiv⁴² on välja toonud, et koolikäitumist mõjutab negatiivselt ühesuguste nõudmiste puudumine õpetajate ja kogu asutuse personali hulgas.

Töötaja: Puudub meeskonnatöö teenistuste vahel. See väga kahjustab meid. ... See väga segab, sest meil puudub omavaheline kokkuleppe ... vahest on nii, et jääme informatsioonist ilma. Näiteks üks teenistus teeb oma, teine oma ja üldist meil midagi pole. Seetõttu meil tekivad vahest probleemid, väiksed probleemid, kuid see viib sellele, et poisid hakkavad manipuleerima. Neil tuleb see väga hästi välja, sest võimalusi on palju. Ta läks ühe juurde, leppis kokku, ta läks teise juurde ja seal leppis kokku. Aga sina, olles ta kõrval, isegi ei tea, mis lapsega toimub. Miks talle on midagi lubatud, puudub isegi info, mille eest ta seda sai.

Probleemid seoses töötajate erineva praktikaga on tingitud sageli puudujääkidest erikoolide töökorralduses. Praegustes tingimustes pole alati võimalik ühtemoodi käituda/reageerida, sest ühelt poolt on puudus inimestest ja ajast, et märgata ja asjaga tegeleda; teisalt aga puuduvad töötajate vahel selged ja ühtsed arusaamad ja kokkulepped, mida õpilastelt nõuda, kuidas nendega toimida ja mida keegi töötajatest peaks tegema, et korrarikkumised väheneksid ja õpilaste käitumine muutuks.

Probleemidele reageerimine erikoolis on raskendatud nt järgmistel juhtudel: kui õpetajal on klassis palju õpilasi ja keegi rikub korda, majas viibiv üks turvatöötaja on aga samal ajal muu probleemi lahendamisele hõivatud; kasvatusrühmas toimuva üle puudub järelevalve, kui kasvataja läheb kedagi õpilastest nt õppimistundi või teise töötaja (nt nõustaja) juurde saatma. Töötajad ei tea, mida peavad nemad teatud situatsioonides tegema ja mis abi saavad nad teistelt. Kokku leppimata on ka sellised küsimused, kas ja kuidas peaks reageerima ohumärkidele õpilaste käitumises. Praegune praktika on siinkohal taas erinev: mõni töötaja peab juba ohumärkidega tegelemist oluliseks, teine leiab, et milleks reageerida, kui toimunud pole veel midagi. Siinkohal on teatud korrarikkumiste ärahoidmiseks oluline ka info vahetamine, nt põgenemiste ohumärkide korral hoiatatakse turvatöötajat ja järgmise vahetuse töötajaid ning õpilaste liikumist jälgitakse tähelepanelikumalt. Ka õpilased rääkisid, et sellistel juhtudel nende üle kontrolli tugevdati.

Kas katsete eest ka karistati? Poiss: Noh, jah. Pandi keelud ära kohe. Rohkem jälgiti töötajate poolt. Õue ma üldse ei saanud, nad aimasid, et lähen ära. Koolihoonesse viidi käest kinni.

Probleemide märkamist töötajate poolt on pärssinud kindlasti ka see, et töötajad on jätetud paljuski üksi. Töötajad räägivad, et omavaheline koostöö on nõrk ning ühiselt probleemide lahendamisele ei tegeleta. See on aga viinud selleni, et töötajad ei julge ja/või ei taha võtta vastutust/pole motiveeritud teatud intsidentidega tegelemiseks.

5.2. Juhtumite selgitamine

Sobiva mõjutusvahendi määramine ja selle tulemuslik elluviimine eeldab pidevat selgitustööd: korrarikkumise põhjuste ja muude asjaolude väljaselgitamist, võimalike lahendusvariantide kaalumist, valitud mõjutusvahendi elluviimist, tulemuste jälgimist. Erikoollides on mõjutusvahendite määramise protsessiga seotud eri osapooled (töötajad, tugipersonal, juhtkond, lapsed ise, vahel ka vanemad) ning neid kõiki tuleks regulaarselt juhtumi selgitamisse ka kaasata.

Enamik õpilaste käitumisprobleeme ilmneb igapäevasündmustes: tunnidistsipliini probleemidega puutub vahetult kokku õpetaja, kasvatussegevuste läbiviimisel tekkivate probleemidega kasvataja. Probleemide lahendamisele võivad olla seotud ka turvatöötajad, tugispetsialistid ning juhtkond ehk lai ring inimesi, ent see sõltub sellest, kas neile on info probleemi kohta edastatud. Info edastamine ja juhtumiga tegelema asumine sõltub paljuski juhtumi fikseerimisest. Praegu fikseeritakse valdavalt suuremad korrarikkumised ning nende kohta koostatakse ettekanded ja kogutakse seletuskirjad.

⁴² Kõiv, K. (2006). Eesti kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste koolid 2005/2006. Uurimisprojekti aruanne EV Haridus- ja Teadusministeeriumile.

Kõiki probleeme praegu ei fikseerita. Sel on mitmeid põhjusi: kui töötaja on parasjagu muude tööülesannetega hõivatud, siis jääb juhtum sageli tähelepanuta; samuti jäetakse juhtum fikseerimata ja selle kohta ettekanne koostamata, kui probleem on õnnestunud niisama lahendada.

Töötaja: Ettekannet ma ei kirjutanud, lahendasime kõik omavahel. Õnneks kõik lõppes hästi. Ma ei ole selliste äärmiste meetodite austaja, püüan ikka sõnaga neid ümber veenda.

Juhtum on fikseerimata jäetud ka seepärast, et sellega kaasnevaid lisaülesandeid (ettekande, seletuskirja koostamine, mõjutusvahendi määramine jms) peetakse tülikaks ja aeganõudvaks ning sageli peavad töötajad neid tegema peale vahetust ehk omast ajast.

Tapa erikooli töötajad töid ettekande koostamise negatiivse aspektina esile ka selle, et õpilased hakkavad juhtumi fikseerimisel töötajate peale vimma kandma ning suhted halvenevad. See toob aga omakorda kaasa selle, et töötajatel on raskem korda tagada. Kaagvere erikoolis räägiti ka, et probleem jääb fikseerimata, kuna ei taheta lapsele pahandusi ja teda karistada.

Töötaja: Kuid ma püüan ettekannet mitte kirjutada, nad väga solvuvad selle peale. Kergem on vestelda ja ta mõistab sind.

Juhtumite fikseerimise puhul on probleemiks ülesmääritava info üldsõnalisus ning järjepidevuse puudumine juhtumi kajastamisel (eelkõige seoses lahendamise seisuga ja tulemuste märkimisega).

Käitumispäevikusse kantavad märkused on üsna lakoonilised: fikseeritakse küll tegu (nt P ropendas, O ja V kaklesid, T suitsetas WC-s), ent ei avata probleemide konteksti. Ettekanded ja seletuskirjad pakuvad rohkem taustinfot. Need koostatakse eesmärgiga analüüsida juhtumi põhjuseid laiemalt ja arutada neid lapsega, et ka tema mõistaks, mis oli tema teo tagajärg. Töötajad räägivad sellise analüüsi vajalikkusest, kuid tõdevad, et praegu seda valdavalt ei tehta.

Töötaja: Niikaua, kui meie koolis analüüsi ei ole, tolku ei tule. Arvan, et kui juhtub selline olukord, siis tuleb kutsuda kõik personal välja ja arutada, miks nii juhtus, meil nii ei tehta. Ilma analüüsita meil hakkab aina hullem. Sest tihti on meil, täiskasvatutel, süü mingisugustes situatsioonides. Tegime midagi valesti. Ja kollektiiv aina kasvab sellest, ja koostöö ning teenistuste vaheline kontakt paraneb, kui me analüüsime selliseid situatsioone. Tuleb kohe kiiresti reageerida, a mitte nii, et saime lapse tagasi, panime kartsa ja kõik, vedas. A miks see nii on? Kirjutasime küll seletuskirju ja poistega vestlesime. Aga võiks ju kõik kokku saada, kõik need, kes töötasid sellel päeval. See on mitte ainult põgenemiste puhul, vaid üldse konfliktide puhul. /.../ Juhtkond võiks koosolekuid teha, arutada seda. Arutame läbi, et järgmine kord nii ei teeks.

Kaagvere erikoolis koondub õpilase käitumise, probleemide ja mõjutusvahendite kohta info tugiisiku kätte, kes kogub selle õpilase isiklikku toimikusse. Küll aga pole see toimik avalik, mistõttu peale juhtkonna sellele keegi ligi ei pääse.

Puiatu erikoolis hakati alates 2007/08 õppeaastast üles märkima põgenemisjuhtumeid: kes, millal ja kuidas põgenes. Sellist arvestust peetakse ka Kaagveres, kus vastavalt sellele infole juhtumeid ja probleeme analüüsitakse.

Õpilaste probleemide põhjuste väljaselgitamine on oluline, et probleemile saaks reageerida sobival viisil. Kuna vägivaldajuhtumite põhjused peituvad sageli subkultuurist tulenevates suhetes, siis vägivalda ei vähenda vaid vägivaldlatseja eraldusruumi saatmine (see aitab küll vägivaldlatsemist peatada). Põgenemised ei vähene, kui ei tegeleta õpilaste pingeallikatega (vt ka ptk 3.2). Suitsetamine ei vähene, kui seda füüsiliselt ei piirata, õpilastele sõltuvusest vabanemiseks abi ei pakuta ning subkultuuri suhteid ei lõhuta (vt ka ptk 3.3).

Juhtumite mittejärjepidev fikseerimine tähendab, et alati pole võimalik saada ülevaadet probleemiga tegelemise edasisest seisust ning kõiki määratud lahendusi ei pruugi saada fikseeritud (nt direktori poolt määratavad). Kui määratud lahendusest pole aga kõiki osapooli teavitatud, siis on oht, et see võib jääda ellu viimata. Seega aitab juhtumite ja lahenduste fikseerimine ka mõjutusvahendeid ellu viia.

Juhtumi asjaolude mitmekülgne avamine eeldab õpilaste sisukat kaasamist. Peale põgenemisi vestleb õpilastega psühholoog või sotsiaalpedagoog.

Töötaja: Nüüd on vestelnud küll, näiteks kui poisid on jooksust tulnud, on kartsa läinud ja kartsast välja saanud, on tulnud psühholoogi juurde rääkima, psühholoog on kutsunud. Ja uued poisid on ka psühholoogi juurde tulnud.

Iga probleemi esinemisel aga vestlusi ei järgne ning õpilastega ei arutata võimalikke põhjuseid. Seda raskendab ajapuudus, aga sageli on poistelt raske ka alginfot kätte saada: nad ei räägi avalikult ega tunnista, mis juhtus ja kes tegi. Tüdrukutel seda probleemi pole: nad on avatumad, harjunud töötajatega usalduslikumalt vestlema (siin võib teatud mõju olla individuaalse lähenemise kasutamisel) ning neid ka kaasatakse juhtumite lahendamisse rohkem kui poisse.

Poisse ei kaasata mõjutusvahendite määramise protsessi. Poistele enamasti ei seletata karistuse eesmärke, nendega ei räägita tehtud teost ei enne karistust ega pärast, seda eriti eraldusruumi kasutamise puhul.

Poiss: Minuga pole küll keegi vestelnud. Mis mõttes vestelnud?

Poisid räägivad, et kui töötajad ka hiljem tunnevad huvi tekkinud konflikti kohta, siis on see ironiseeriv ja moraalitsev.

Poiss: Kasvataja on ikka rääkinud. „Kuidas oli siis kartsas?“ Küsib igast asju. Siis ma vastan. **Kas sellest ka räägitakse, et mis juhtus ja miks juhtus?** Mina ei tea, mulle pole räägitud.

Poiss: Poisid ei viitsi vastata ka. Nad ütlevad, ärge neile ütlege, et mina ütsin, ma ei viitsi pärast kuulata, ma ei tea. Kõnnivad lihtsalt minema, kõik.

Poiss: Küsivad enamasti, et, oo, mis sul nüüd hakanud on, mille pärast sa said selle. Et sa tead küll, mis selle tagajärg on, et sa ei saa kuskile ja nii. Ma ei viitsi kuulata. Moraali lugemine, ma ei viitsi kuulata.

Poiste sõnul ei anta väärkäitumise kohta tagasisidet. Enne märkuse panemist alati ei öelda, et seda tehakse.

Poiss: Aga vahest on ta lihtsalt tasa ja siis vaikselt tunnis, ei ütle midagi, lihtsalt kirjutab ja tihtipeale ei näe, mida ta kirjutab ja kelle kohta ta kirjutab.

Poiss: Ei. No vahepeal öeldakse tegelt, vahepeal ei öelda.

Kaagvere erikool erineb Puiatu ja Tapa erikoolist individuaalse lähenemise poolest. Individuaalse lähenemise märksõnaks on pidev vestlemine, mille alusel määratakse mõjutusvahendeid.

Õpilased vajavad pidevat seletamist ja selgitamist, miks nendega nii käitatakse ja mis teatud otsustega kaasneb. Kui seletamine jääb puudulikuks või õpilaste jaoks ebaselgeks, väljendub see kohe negatiivselt õpilaste käitumises: nad muutuvad tigidaks, pahuraks ja närviliseks. Need tunded tulevad õpilasega kaasa kasvatusrühma või koolitundi ja kui töötajal pole infot, mis, miks ja kuidas toimus, on tal väga raske lapsega edasi toimida, teatud otsuseid seletada ja ka mõjutusvahendite täitmist tagada.

Töötaja: Kui sa suudad karistada ja sa tead, mille eest sa poissi karistad, ja sa suudad talle siis nüüd selgeks teha, mille eest see on, siis on kõik korras.

5.3. Otsustusprotsess

Probleemidega vahetult kokku puutuvate õpetajate ja kasvatajate roll on peamiselt infot edastada. Nad saavad teha märkusi/kiitusi, olla õpilasele toeks ja nõustajaks ning informeerida tõsisematest juhtumitest juhtkonda, kelle määrata on enamik mõjutusvahendeid.

Töötajad näevad, et juhtumite selgitamine, konfliktide lahendamine ja mõjutusvahendite määramisse kaasamine peaks olema juhtkonna ülesanne. Töötajad, kes õpilastega igapäevaselt ja vahetult kokku puutuvad, tunnevad, et neil pole õpilaste silmis piisavalt autoriteeti.

Õpilaste tõlgenduses on otsustajaks ainuisikuliselt direktor ja ka muud juhtkonna liikmed. Nad ei näe pedagoogilisel personalil, kasvatajatel ja õpetajatel määravat rolli otsustusprotsessis. Õpilaste respektierimine ja austus töötaja vastu sõltub aga sellest, kas nad jagavad mingeid hüvesid või karistusi. Poisid tajuvad töötajate hierarhiat ja vastavalt töötajate positsioonile ka nende nõudmisi arvestavad (poistele läheb korda vaid juhtkonna öeldu). Kuna motiveerimise võimalused on õpilaste silmis seotud töötajate autoriteedi ja võimuga, siis tunnevad kasvatajad ja õpetajad end võimetuna.

Töötajatele on nende rollid ja ülesanded ebaselged. Igaüks arvab, et probleemiga peab tegelema keegi teine. Seega kui õpilasel on probleem, siis pendeldab see erinevate osapoolte vahel, abi saamata: õpetaja annab tunde, turvatöötaja tagab korda, kasvataja jälgib päevakava.

Mõjutusvahendite määramise protsess pole selge ja järjepidev. Kord otsustab mõjutusvahendi üks töötaja, teine kord tegeletakse sellega kollektiivselt juhtumikomisjonis. Mõnikord lähtutakse hetkeemotsioonist ning reageeritakse impulsiivselt, mistõttu ka mõjutusvahendid pole proportsiooniliselt tehtud teoga ega kanna kasvatustlikku eesmärki.

Mõjutusvahendite määramisest ei saa aru ka kõrvalseisjad, mis tekitab tunde, et kõiki ei kohelda võrdselt.

Töötajad: Ah, meil ei ole mingit järjepidevust siin, et kui sa teed midagi, et siis järelikult sa saad ka mingi karistuse. Ei ole ju seda! Üks saab karistuse, topeltkaristuse võibolla isegi selle asja eest, aga teine ei saa mitte midagi. Sellepärast võibolla ongi /.../ (õpilastel – autor) selline trots, et „mida ma teen“ ja „mida ma pingutan“. Kui on ikka omad välja vaadatud, kes saavad karistada ja kes saavad tunnustada kogu aeg, siis ...

Töötajad: Ühteledele on rohkem lubatud kui teistele.

Ka kollektiivse arutelu ja otsustamise korral (Puiatu ja Tapa näide, kus käitumishinde üle otsustavad õpetajad, kasvatajad, õppenõukogu) võib juhtuda, et see viimasel hetkel autoritaarselt teisiti otsustakse.

Kollektiivse otsustamisega kaasneb pikk reageerimisaeg. Kollektiivselt saadakse kokku ja arutatakse suuremaid rikkumisi kord nädalas või harvem. Sageli esineb erikoolis aga juhtumeid, kus tuleks kohe otsustada ja reageerida, praegune süsteem seda aga ei võimalda ja töökorralduslikult selleks erandeid sageli ei tehta.

5.4. Elluviimine

Mõjutusvahendite elluviimisega seonduvate probleemide osas tunnustati eelkõige vajakajäämisi kooli juhtimises, töökorralduses ja töötajates.

Mõjutusvahendeid pole alati võimalik ellu viia. Näiteks kui määratakse karistusena kollektiivsetest tegevustest osavõtu keeld (arvutikeeld, koolist välja minemise keeld), siis ei ole alati võimalik õpilast grupist kõrvale jätta. Pideva järelevalve huvides ei saa õpilast üksi oma tuppa või rühmaruumi jätta, kuid tihti ei ole koolis inimesi, kes saaksid õpilase seniks oma tähelepanu alla võtta.

Samalaadne probleem on ka Puiatu ja Tapa erikoolis eraldusruumiga, mis eeldab, et sinna paigutatud õpilasele on tagatud pidev järelevalve. Kui koolimajas on üks turvatöötaja, kes peab tagama korda ka muudes koolimaja osades ning olema toeks ja abiks teistele kooli töötajatele, siis paratamatult ei saa ta samal ajal eraldusruumi juures viibida.

Lisaks karistuste elluviimisele on raskendatud ka preemiate ja toetavate tegevuste pakkumine. Selleks, et pakkuda õpilastele enam tegevusi, on vaja eelkõige inimesi, kes neid ellu viiksid. Iseenesest oleks võimalik lubada õpilastele rohkem väljaskäimist või huvipakkuvaid tegevusi koolimajas, kuid praegu jätkub erikoolis inimesi vaevalt selleks, et läbi viia minimaalne õppe- ja kasvatustöö. Õpet individuaalse õppekava järgi, mida erikooli õpilased vajavad, ei suudeta rakendada, sest koolitunnis on üks õpetaja.

Töötaja: ... et oleks kasvatajaid rohkem. Et me ei oleks pidevas pinges, jooksmises, et mul oleks lastega aega tegeleda. Siis võibolla polekski neid mõjutusvahendeid vaja. Vaat, asi tulebki sellest, et seal kodus pole aega, koolis ei ole aega – meil ei ole laste jaoks aega. Ja siis selle aja saamiseks nad hakkavad tegema asju, mida pole vaja teha.

Töötaja: Aga kui meil oleks neid inimesi natuke rohkem. Kui meil on kaks kasvatajat korrusel, siis erinevaid tegevusi saab laps valida, mitte ta ei pea sunniviisiliselt kogu aeg selles ühes asjas olema. Vaata me lähme ja 12 last korruga, ühte tegevust. On keeruline. Ei ole nagu väga selline inimlik ka, et kui tõesti ikka kõik ei saa ju teha ühtesid asju. Kui on kaks inimest, siis tal on juba kaks valikut.

Kui igapäevane toimetulek erikoolis on vaevaline, siis ettenägematute olukordade tekkides on asi hoopis võimatu. Ootamatud intsidendid löövad segamini koolipäeva ja kasvatustegevuste korralduse, mistõttu pole võimalik täies ulatuses järelevalvet tagada või reageerida, nt kui töötajad on täiendkoolitustel, supervisioonil või kui keegi ootamatult haigestub. Vaatlused tõid esile lausa absurdseid näiteid, kus töötajatel on väga erinevad töökohustused: kasvatajad otsivad koos oma pereliikmetega koolist omavoliliselt lahkunud õpilasi, uus kasvataja pandi

kogu kooli toitlustama ja kokka asendama, turvatöötaja annab tunde. Sellised olukorrad aga mõjutavad otseselt laste turvalisust ja heaolu.

Mõjutusvahendite elluviimisega on sageli seotud kasvatajad, kes aga pole olnud mõjutusvahendi otsustamise juures. Kaagvere kasvatajad mainisid, et kuna juhtumite selgitamise vestlused on privaatsed ja konfidentsiaalsed, ei jõua vastav info kasvatajateni. Kuigi alati pole see ehk ka õigustatud, siis praktikas pidasid kasvatajad seda probleemiks: nad ei ole teadlikud, miks ja mida tüdrukule määratakse. Seetõttu jõuab esmane info teatud vahejuhtumitest nendeni lastelt, mitte kaastöötajatelt, ja sellisel teel saadud info on sageli moonutatud. Kasvatajad on enamasti need, kes peavad tegelema mõjutusvahenditega seotud emotsioonide ning tagajärgedega. Kui laps ei saa koju ja on nukker, siis kasvataja peab sellega tegelema ja aitama lapsel oma emotsioonidega hakkama saama. Õpilaste tunnete mõistmiseks ning nende mõtte suunamiseks ja olukordade selgitamiseks on kasvatajate sõnul oluline teada juhtumite asjaolusid.

Lisaks otsuse elluviimisele on puuduliku infovahetuse tõttu raskendatud ka igapäevane kasvatus töö läbiviimine. Töötajad on teadmatutes, mis on lastega vahepeal toimunud – mis tujus nad on, mis sündmused nende elus on toimunud – see kõik aga mõjutab õpilastega toimetulekut ning kasvatus tööd.

Töötaja: Kui ma astun koolimajja sisse ja näen ühte klassi poissi, see on nende käitumisest kohe nähe, et kas poisid on rahulikud, ka poisid on rahutud. Siis vaatad kasvatajat ja need näod juba ise ütlevad ära, et milline tuleb õhtupoolik üldse ja niimoodi.

Töötaja: Esimene reaktsioon on laste närvilisus, siis saad kohe teada, et mis nüüd juhtus, vaata, siis mingi asi jälle tehti ära. Seda lapsed ei taha. Lapsed tahavad mingit kindlat asja ja et need väga ruttu ei muutu. Samuti käib alati ... igasugune muutus käib suure nutu ja halamisega lastel.

Probleemiks on motiveeritud ja pädevate, uute teotaheliste töötajate puudus, töötajate pikk kohanemisaeg, koostöö puudumine personali vahel (õpetaja-kasvataja-turvatöötaja). Mitmel korral tulid jutuks turvatöötajate ebapädevused (turvatöötajad on vanad, neil pole autoriteeti poiste silmis, nad ei sekku intsidentidesse ja ei toeta teisi töötajaid, nad pole koolitatud, rakendavad vangivalvurite meetodeid poiste peal) – õpilased teavad väga hästi, kellega saab manipuleerida ja kellega mitte.

6. Koolikliima

- Koolikliimat ehk inimsuhteid peavad oluliseks nii õpilased kui töötajad.
- Kaagvere erikoolis on suhted töötajate ja õpilaste vahel sõbralikumad ja avatumad, põhinedes enam võrdsel suhtlemisel. Tüdrukud otsivad ise töötajatega kontakti, töötajad aga püüavad mõista õpilase käitumise tagamaid ja suhtuvad tüdrukutesse kaastundlikult
- Puiatus ja Tapal on suhted töötajate ja õpilaste vahel jahedamad ning poistesse suhtutakse rohkem eelarvamusega. töötajate suhtlemisstiil õpilastega pole alati austav, sageli kasutatakse käskivat kõnepruuki ja tõstetakse häält, valitseb negatiivne toon: rõhutatakse pahategusid ja korrariikumisi.
- Õpilased suhtuvad töötajatesse vastavalt sellele, kuidas neisse suhtutakse. Oluliseks peetakse vastastikusel austusel põhinevat suhet – ausat ja õiglast kohtlemist.
- Töötajate hinnangul ei ole õpilastega võimalik luua sügavaid usaldussuhteid, Kaagvere erikoolis on võimalik tüdrukutega kontakt ja usaldus saavutada, poiste puhul peavad töötajad seda raskeks või võimatuks.
- Erikooli töötajad, eelkõige Tapal ja Puiatus, on vähe motiveeritud, lootusetu suhtumise ja väsinud olekuga, negatiivselt meelestatud ja initsiatiivitud.

Koolikliimal, eelkõige organisatsioonis valitsevatel suhetel ja suhtlemisel on oluline roll õpilaste toimetulekul, aga ka erikooli igapäevaelu korraldamisel ja õpilaste hilisemal edukal resotsialiseerumisel. Andrew ja Kiessling on rõhutanud, et efektiivseks toimetulemiseks alaealise õigusrikkujaga peaks töötaja arvestama, et oma käitumisega täidetakse igapäevaselt õpilaste ees teatud rollimudelit, mille kaudu suunatakse ja motiveeritakse õpilast prosotsiaalselt käituma. Sama tähtis on, et töötaja ja õpilaste vahel oleksid head suhted, mida iseloomustab avatud, soe ja innukas suhtlemine, vastastikune austus ning noore õigusrikkuja ja personali üksteisele meeldimine / teineteise aktsepteerimine.⁴³

Ka käesolev uuring näitab, et koolikliima on oluline: seda peegeldavad töötajate ja õpilaste vastastikused suhted ning suhtlemine.

6.1. Töötajate ja õpilaste suhtlemine

Töötajate ja õpilaste suhtlemisstiilid ja -viisid erinevad erikooliti. Siin võib rolli mängida ka erikoolide erinev kontingent soo alusel ning sellest tulenevad erisused. Kuid erikoolides võib märgata ka käitumis- ja suhtlemismaneere, mis iseenesest ei ole niivõrd seotud kontingendi bioloogiliste erisustega.

Kaagvere tüdrukud suhtlesid kasvatajate ja teiste töötajatega vabalt ja isiklikult tasandilt. Teineteist kõnetati vahetult ja sundimatult ning eesnime pidi.

Enamik tüdrukuid on suhtlemisaltid ja tahavad emotsioone jagada. Töötaja juures oli alati keegi, kes tahtis temaga vestelda. Räägiti igapäevastest, kooliga seonduvatest rõõmudest ja muredest ja lobiseti niisama tühjast-tähjast.

Töötaja ja tüdruku konflikti tekkides ärrituvad tüdrukud kergesti ning näitavad seda häälekalt välja töötajat sõimates, tema peale karjudes ja ropendades. Töötajad enamjaolt ignoreerivad sellist käitumist, jäävad rahulikuks ja lasevad tüdrukul ennast välja elada. Kasvatajad suhtuvad tüdrukute sellisesse käitumisse kui viisi pingega toime tulla ja pinget maandada. Siiski oli näha, et see mõjus ka kasvatajatesse muserdavalt, kuigi nad püüdsid seda mitte isiklikult võtta.

Tüdrukud otsisid ka füüsilist kontakti kasvatajatega, nt tulid kasvataja juurde, võtsid tal ümbert kinni, kallistasid või andsid põsemusi. Kasvataja vastas sellele omapoolse hellusega, kuid üldjuhul tuli initsiatiiv tüdruku poolt. Ärritunud ja ärev tüdruk ei lasknud endale kedagi lähedale: „Mine minema, ära käpi mind!“ Kui aga kasvataja lohutab nukrat või mures tüdrukut, siis minnakse juurde, kallistatakse teda, paitatakse.

⁴³ Dowden, C., Andrews, D.A. The Importance of Staff Practice in Delivering Effective Correctional Treatment: A Meta-Analytic Review of Core Correctional Practice. International Journal Offender Comparative Criminology 2004; 48; 203.

Kasvatajad ise suhtlesid tüdrukutega aktiivselt ja pidevalt. Nad liikusid ringi, vestlesid ja toimetasid. Üldiselt ei ole kasvataja vahetuse ajal sellist hetke, kus ta istuks tegevusetult või vaikiks.

Puiatu ja Tapa õpilaste ja töötajate suhted olid jahedamad. Poisid ei otsinud nii sageli töötajate tähelepanu ega kontakti.

Puiatus kõnetatakse üksteist perekonnanimedega ning formaalses kõnepruugis. Õpilaste ja töötajate suhteid iseloomustab töötajate ülevalt alla suhtumine. Õpilastelt nõutakse töötajate teietamist, mida ka tähelepanelikult jälgiti.

Vaatlus: Poisil tekkis koolitunnis konflikt õpetajaga. Poiss kasutab õpetajaga suheldes sina-vormi. Õpetaja käratab vihasena: "Sina ei ütle mulle SINA!"

Poistekoolides kasutasid töötajad sageli käskivat-keelavat kõnepruuki. Personali suhtlemisstiil õpilastega polnud alati austav, tõsteti häält ja kasutati sõimusõnu. Konfliktide korral ärritusid mõlemad pooled ja ka töötajad üritasid konflikti verbaalselt maha suruda. Tihtipeale reageerisid poisid töötajate ärritusele omapoolse verbaalsele agressiivsusega. Ka Kõiv toob oma uuringus⁴⁴ välja, et õpilaste hinnangul pole töötajate ja õpilaste suhted eriti lähedased.

Puiatu töötajad tundusid väsinud ja tüdinud, neil puudus erikoolis töötamiseks sisemine motivatsioon. Kaagvere erikooli töötajad olid küll entusiastlikumad, kuid nende, nagu ka Tapa töötajate puhul võis tajuda motivatsioonipuudust ja pingete kuhjumist. Töötajate meeleolu võis järeldada ka töötajate väljendatud süsteemiga rahulolematusest, lootusetuse ja paratamatuse tunnetamisest ning käega löömise tujudest.

6.2. Töötajate suhtumine õpilastesse

Töötajate suhtumist õpilastesse peegeldab kaks vastandlikku arusaama: ühelt poolt kaastundlik, teisalt hukkamõistev. Kaagvere erikoolis kohtas peamiselt esimest tüüpi suhtumist, Puiatus ja Tapal esineb lisaks kaastundele ka hukkamõistvat suhtumist.

Töötajate kaastundlikkus väljendub järgnevas. Töötajad püüavad vaadata õpilaste käitumisprobleemide taha ning seletavad õpilaste korrarikumisi ja probleemset käitumist nende keerulise eelneva eluga, probleemidega kodus ja vanematega ning väheste sotsiaalsete oskuste ja enesekontrolli puudumisega.

Töötaja: Eks see nende eelnev elu, mis siis nendega juhtunud on ja vähesed oskused, oskuste puudus põhiliselt jaa, ma ei tea. Need on ikka selle, mis nad siamaani on kaasa saanud sellest elust, see probleemide lahendamise oskused.

Töötaja: Poisid pole süüdi selles, et nad sellised on. Vanemate kodutöö on tegemata.

Töötaja: /.../ Aga noh, vanemad lubavad, ostavad suitsu, toovad siia, ma ei tea.

Töötaja: Käitumishäirete tagajärjel on hästi palju seda karistamatuse tunnet ka. Nad on tähelepanuta jäänud kodu poolt või vanemate poolt. Et kuidagi oma tähelepanu kõita, ükskõik kelle täiskasvanu inimese oma, siis hakataksegi selliseid pahategusid tegema, et keegi märkaks mind.

Töötajad põhjendasid õpilaste probleemset käitumist osaliselt ka vanusega. Eelkõige vastuhakkamist, üldist protestimeelsust seletati ealiste iseärasustega, mis ajapikku lihtsalt mööduvad. Vanemad õpilased on mõistlikumad, aga ka motiveeritumad paremini käituma.

Töötaja: Need käitumishäired tegelikult, mina ei ütleks, et need kõikidel käitumishäired on. See on ju puberteet, see on sulaselge puberteet – käituvad selles eas selliselt ja reageerivad teatud asjadele selliselt. See tuleb üle elada ja see läheb mööda neil, see on ju hetke käitumine neil. See ei ole kaasasündinud käitumine neil, mina leian, et neid kõiki on võimalik mõjutada ikkagi ja need lähevad positiivsuse poole.

⁴⁴ Kõiv, K. (2006). Eesti kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste koolid 2005/2006. Uurimisprojekti aruanne EV Haridus- ja Teadusministeeriumile.

Kaagvere töötajate kaastundlik suhtumine on aluseks ka arusaamisele, millist lähenemist ja kohtlemist õpilased vajavad: mõistmist, toetamist, hellust ja headust, tähelepanu ning tegutsemist.

Töötaja: Jah, kui on rohkem töötajaid, siis äkki see loob ka sellise rahulikuma keskkonna, kui on iga lapse jaoks aega, sest ta on kodus ka ju tähelepanu alt välja jäänud. Et on vaja sellist tähelepanu, toimetamist ja suhtlemist.

Töötaja: Inimesi peaks olema rohkem selliste laste jaoks, sest need lapsed kõik tahavad tähelepanu ja tahavad, et neid kuulataks.

Töötaja: Inimeste puudus on meil, muud mitte midagi ei ole. Sest me oleme üritanud siin ju vanglakogemusega tüdrukuid aidata. See toimis väga hästi. Tal oli iga päev tema jaoks spetsiaalselt inimene. Super hästi toimis, aga kust me võtame sellised inimesed? See oli hädaolukord. Siis me lihtsalt nägime hästi palju vaeva, et tagada talle see. Muidugi see toimis.

Samas Puiatu ja Tapa erikoolis ei ole õpilaste käitumiste tagamaade teadmine töötajate üldist suhtumist muutnud. Poiste suhtes oldi eelarvamusel: erikooli poisid on halva käitumise ja karistamatuse tundega ning potentsiaalsed vangla asukad. Siit tuleneb ka arusaam, et nende ümberkasvatamiseks ja kurjale teele sattumise vältimiseks on neid vaja rangelt karistada.

Töötajad nentisid, et mõnel juhul on erikooli õpilased alustanud deviantset karjääri varajases eas ning see on jätnud õpilastesse püsiva jälje. Erikool ei suuda siinkohal enam selliseid aidata. Niisuguse seisukoha väljendamisega aga üritatakse end vabastada kooli vastutavast rollist õpilase ümberkasvatamisel.

Töötaja: Väiksemad tahavad suurt meest mängida, õppimine on teisejärguline asi. Viieaastaselt on suitsetama hakanud, kümneaastaselt tuleb meile. Mis sa sealt tahad? Tal läheb see ajuke nõnda väikseks sellest suitsust, püha jumal, talle ei jäägi sinna midagi ju.

Töötajate sõnul sõltub õpilaste probleemide lahendamise ja ka mõjutusvahendite määramise edukus paljuski usalduslikest suhetest ja heast läbisaamisest õpilasega. Kui õpilane töötajat austab ja usaldab, siis on töötajal lihtsam välja selgitada õpilaste probleemkäitumise tegelikke põhjuseid ning korrarikkumiste motiivi. Samuti on õpilase kaasamine siis lihtsam ja ta võtab ka abi parema meelega vastu.

Töötaja: Kui seda suhet ei teki, õpilane personali ei austa, siis kogu edasine töö on mõttetu, sest laps ei võta seda vastu.

Töötaja: Kuid arvan, et meie koolis on kõik ehitatud mingisuguste isiklike suhete peale /.../. Vähe tolku siis, kui see laps ei austa sind, suhtub sinusse negatiivselt. Siis kui palju me nendega ei räägiks, sellest ei tuleks kasu. Seetõttu tuleb nendega eelkõige luua selline suhe, et nad suhtuksid sinusse austusega. Siis nad aktsepteerivad sõnu ja kõike seda, mida sa neile räägid.

Töötaja: Poisid väga valusalt reageerivad ebaõiglusele. Nad on sellistest peredest pärit, neid on alandatud, väärkoheldud ... Ja muidugi ootavad nad meist, et oleksime nende suhtes ausad ja et austaksime neid. Lapsed hindavad seda väga.

Puiatu ja Tapa töötajad peavad usalduslike suhete loomist poistega ja austuse saavutamist raskeks. Töötajate hinnangul on õpilased tõrksad ega lase ennast aidata ning ei soovi personalipoolset mõistmist.

Töötaja: Kui nad tulevad ja hakkavad nendega esimest korda rääkima, nad ütlevad, et see on nende probleem, see pole üldse minu probleem. See pole üldsegi nii, et keegi tahab mind aidata. Kellegi teise asi ei ole, mis on minu probleem. Sellest on väga kahju.

Kaagvere erikoolis avatud suhete loomise probleem teravalt esile ei kerkinud. Samas rääkisid kõikide erikoolide töötajad, et õpilastega täielikke usaldussuhteid luua ei saa. Õpilasi saab usaldada mingi piirini, sest nad kipuvad tekkinud olukordi alati enda huvides ära kasutama ja manipuleerima. Lähtuda tuleb põhimõttest, et usalda, aga kontrolli.

Töötaja: Alt veavad ikkagi, kui saavad. Mitte kõik, aga väga vähesed on sellised, keda saab usaldada. Mingi nõks käib ikka teistpidi. Täielikult usaldada ei saa mitte kedagi.

Töötaja: Selle koha pealt ütlen ma ainult niimoodi, et usalda, aga kontrolli. /.../ Siukest usaldust ei tule kunagi. Aga teinekord peab usaldama, sest ühesõnaga, kui sa üldse ei saa usaldada, siis ei ole mõtet siin eladagi. Lihtsalt tuleb usaldada vahel, anda võimalus talle ennast tõestada. Kui ta seda teeb, siis on muidugi, on talle endal hea meel pärast, on sinul hea meel, et sa võisid teda usaldada. Kui ta sind petab, siis teine kord tead.

6.3. Õpilaste suhtumine töötajatesse

Erikooli õpilaste suhtumist töötajatesse iseloomustab arusaam: nagu sina meile, nõnda meie sulle. Töötajatesse suhtutakse vastavalt sellele, kuidas töötajad suhtuvad õpilastesse. Töötajatele, kes õpilaste suhtes halvasti käituvad, makstakse kätte korrarikkumiste ja vastuhakuga.

Poiss: Põhimõtteliselt on niimoodi, et kui nemad tulevad meile vastu, siis tuleme meie neile vastu.

Poiss: Aga samamoodi, kes nagu halvasti sinuga käituvad, nendega käitutakse aina hullemini edasi. Siin just oli niimoodi, et kasvataja, kes nagu, ta ei saanud poistega läbi, ta käitus nagu halvasti ja niimoodi, ei usaldanud, mingit usaldust ei olnud. /.../ No ja siis, läks kasvataja, no ta ei kannatanud lihtsalt ära ja siis läks töölt ära. /.../ Ta lihtsalt ei kannatanud nende käitumist ära, selle pärast, et ise oli see kasvataja neile halvasti vastu tulnud.

Tüdruk: Nad mõistavad meid ja nad organiseerivad igasugu väljasõite ja. Et teevad seda kooli nagu paremaks.

Õpilased väljendasid, et neile meeldib vahetu, aus ja sõbralik suhtlemine töötajatega. Nad ootavad, et töötaja poleks järelevalvaja ja valvur, vaid et neil oleks omavaheline võrdne, vastastikusel austusel põhinev suhe. Õpilased vajavad lähedust, siirast ja mõistvat vestluspartnerit. Õpilased ootavad töötajatelt ausat ja õiglast kohtlemist.

Poiss: Kasvataja peaks olema nagu siuke, kes nagu sul, noh naiskasvataja nagu ema eest, meeskasvataja isa eest. Sa saad kellegagi rääkida, kelleltki toetust ja niimoodi. /.../ No kui sa vaatad seda, kes siin rivi ees oli, kuidas see lõugab ja lärmab noh. Siuksega peaks nagu hästi käituma?!

Tüdruk: See, kes on laste vastu hea, ei karju ja, nagu arvestab ka meie tahtega. Et me teeme mingi ettepaneku, et me tahame näiteks seda teha ja et ta arvestab siis ka meie sellega.

Poiss: Need, kes ongi siuksed head, tulevad sulle vastu, üritavad suga hästi rääkida, tulevad niisama räägivad juttu. Ei ole omaette ja niimoodi. Räägivad, mis juhtund on ja niimoodi. No räägivad niimoodi. Nendega saadakse ikka paremini läbi ja niimoodi.

Õpilased eristasid selgelt, millised on head töötajad. Headeks töötajateks peetakse neid, kes on leebed ja lasevad vabalt olla ja kes ei kontrolli.

Poiss: Lebod (leebed turvatöötajad – autor) on ikka kõige paremad. Lebodega saab suitsu teha ja jooksu panna, kui tahad ja lollitada ja teha, mis tahad. Jooksed ringi, karjud, saadad pikalt üldse. Mitte midagi ta ei tee sulle.

Millised need halvad kasvatajad on? Poiss: Need, kes ainult karjuvad ja midagi ei luba teha, päevakavast tuleb kinni pidada.

Töötajate austamine on õpilaste jaoks seotud ka teatud paratamatute asjade lubamisega. Austatakse neid, kes on nõudlikud, ent kes aktsepteerivad ka teatud mitteformaalseid reegleid (nt lubab suitsetada, ropendada, teiste tubades käia).

Samas väljendasid poisid, et leebeid töötajaid ei austata ning nende leebust kasutatakse ära. Seda võib pidada märgiks, et õpilased on üpris vaenulikud süsteemi suhtes ja orienteeritud reeglite rikkumisele.

Võttes kokku kooli suhete teema, siis kindlasti ei saa me eeldada, et sellises asutuses, kus õpilastel on asutuse ja töötajate suhtes vastuseis ja kus töötajad täidavad nende jaoks ka ebameeldivaid rolle, toimuks suhtlemine ühel tasapinnal. Kuigi autoriteet ja võimuvähe on oluline, ei tohiks unustada, et ka sellises süsteemis on võimalik suhtuda ja suhelda õiglaselt ja inimlikult ning vastastikku üksteist austavalt. Õppe- ja kasvatustööd ning õpilaste sotsialiseerimist ei saa üles ehitada vastumeelsetele ja ebameeldivatele suhetele ning seda tehes ei tohiks õpilastesse suhtuda kui objekti.

KOKKUVÕTE

Käesolev uuring analüüsib erikoolide praktikaid mõjutusvahendite süsteemi kasutamisel ja selle tulemusi. Selleks peegeldati õpilaste ja töötajate arvamusi, arusaamu ning vajadusi nii mõjutusvahendite süsteemi kui ka erikoolide kui institutsiooni kohta üldisemalt. Uuringu raames vaadeldi erikooli mõjutusvahenditena koolisest preemiade ja karistuste süsteemi, mis aitab kaasa erikoolide ülesannete täitmisele ja seeläbi erikoolide süsteemi efektiivsusele tervikuna.

Eestis on kolm erikooli, mis võimaldavad omandada õigusrikkumisi sooritanud ja kasvatusereitingimusi vajavatel õpilastel põhiharidust, neist kaks kooli on suunatud poiste ja üks tüdrukute resotsialiseerimisele.

Erikoolides on tehtud häid algatusi, muutmaks erikoolide siseelu ning toimimist. Näiteks rõhutatakse individuaalse lähenemise ja tähelepanu vajadust ning on hakatud oluliseks pidama õpilasekeskset õppe- ja kasvatustööd. Ja kuigi muudatused erikoolides on alles algusjärgus ja pole rakendunud ilma probleemideta, on selline initsiatiiv kiiduväärt.

Kõik kolm erikooli puutuvad praegu kokku samalaadsete probleemidega. Ühelt poolt on need seotud õpilaskontingendiga: erikoolis õpivad koos erineva arengutaseme, käitumisprobleemide ulatuse ja põhjustega õpilased, kes kõik vajaksid erilaadset ja individuaalset lähenemist. Erikoolides esinevad probleemid on seotud koolide töökorralduse ja juhtimisega ning erikoolis valitsevate inimsuhetega kõikidel tasanditel, samuti füüsilise keskkonnaga – see ei taga erineva taustaga õpilastele piisavat eraldatust ja turvalisust ning võimalusi privaatselt ja omaette olemiseks. Mõningane negatiivne mõju tuleneb ka erikooli kui institutsiooni spetsiifikast: erikooli kahetised eesmärgid (karistamine vs. abistamine) ning vastuolud vajalike tegevuste ja võimaluste vahel, õpilaste vabaduse piiramisest ja rangest kontrollist tingitud õpilaste negatiivsed reaktsioonid (subkultuuri levik, vastuhakk, allumatus reeglitele). Need probleemid takistavad erikoolidel õppe- ja kasvatustegevuste läbiviimist, millele nende tegevus ennekõike on suunatud ning mõjutavad tugevalt erikoolide efektiivsust. Erikoolides töötavad inimesed on erikooli tulemuste suhtes kriitiliselt meelestatud. Töötajate hinnangul on kogu erikoolide süsteem mittetoimiv ning ei vasta laste, töötajate ega ka ühiskonna ootustele ja vajadustele.

Kuigi kitsaskohad erikoolides on sarnased, erineb erikooliti viis, kuidas õpilastega tööd tehakse ja õpilaste probleeme lahendatakse

Uuringu tulemused erikooli reeglite osas näitavad, et ametlikest reeglitest olulisemad on õpilastele omavahelised subkultuuri reeglid, need eksisteerivad kõikides koolides, ent domineerivad eelkõige poiste erikoolides – Puiatus ja Tapal.

Poiste suhtumist ametlikesse reeglitesse iseloomustab vastumeelsus kooli ja reeglite suhtes. Tüdrukute suhtumine reeglitesse on mitmetahulisem, nende suhtumist iseloomustab ühelt poolt vastumeelsus, kuid ka reeglite vajalikkuse mõistmine.

Õpilased räägivad, et kooli reegleid on vaja korra hoidmiseks, hästi käitumiseks, hüvede saamiseks ja karistuste vältimiseks, mõnel juhul räägiti reeglite vajalikkusest seoses õpilaste arengule suunatud eesmärkidega. Poisid näevad reeglite vajalikkust eelkõige töötajate jaoks, tüdrukud ka enda jaoks.

Uuringu tulemused osutavad, et õpilased ei näe kooli reeglite vajalikkust igal pool ühtemoodi, nad ei seosta reegleid enda sotsialiseerimisega ja ei mõista selle kasulikkust enda jaoks. Põhimõtteline erinevus koolide vahel tuleneb sellest, kas reeglid ja nõudmised on õpilastele väljastpoolt peale sunnitud ja seega võõrad, või õpilane osaleb reeglite kehtestamisel, seostab seda endaga ja seeläbi võtab need omaks. Kaagvere erikoolis kaasatakse tüdrukuid reeglite loomisse, neile on enam tutvustatud ja selgitatud erikooli reegleid ning seetõttu nad ka tajuvad rohkem nende vajalikkust. Poistele on reeglite selgitamine ning põhjendamine juhuslikumat laadi, samuti ei arvestata nende arvamusel reeglite väljatöötamisel, mistõttu neil puudub arusaam reeglite vajalikkusest nende enda jaoks.

Tegelikult õpilased kooli reegleid ei täida. Ühelt poolt küll leitakse, et neid on kerge täita, aga neid lihtsalt ei taheta täita, sest hüvesid saab niisamagi. Õpilaste vastumeelsus kooli reeglitele alluda on selgitatav ka õpilaste negatiivse häälestusega erikooli ja reeglite suhtes. Teisalt leidsid õpilased, et reegleid on ka raske täita.

Reeglite täitmisel ilmnesid erinevused vanuse ja erikoolis viibitud aja lõikes. Vanemad õpilased on motiveeritumad kui nooremad ning tajuvad erikoolis viibimisel kasu ka enda jaoks. Aja möödudes õpilased kohanevad erikooli reeglite ja nõudmistega ning tõuseb motivatsioon käituda viisil, mis toob enam hüvesid ja vähem karistusi. Reeglite mittetäitmist mõjutab ka erikoolist kui totaalsest institutsioonist tulenev: erikoolis on õpilase vabadus piiratud, rõhutakse korrale, järelevalvele ja kollektiivsusele. Siinkohal on oluline mõista, et isolatsioon ühiskonnast on raskesti talutav ning toob paratamatult kaasa emotsionaalseid pingeid ja vastuseisu.

Õpilaste vähest motivatsiooni end muuta ja reeglitele alluda võib põhjendada lisaks sellega, et õpilaste korrarikkumised on komplitseeritud käitumisprobleemid, mis on omavahel väga seotud ning millega hakkama saamine ei sõltu ainult õpilasest enda tahtest ja oskustest.

Tänane erikoolide tegevus on suunatud sellele, et distsipliin ja kord avaldaksid õpilastele kasvatuslikku mõju ning reegleid mõistetakse kui vahendit, tagamaks koolis kord, mitte kui instrumenti kooli eesmärkide – laste resotsialiseerimine ja täisväärtuslike isiksuste kasvatamine – saavutamisel. Kooliti on siin siiski mõningane erinevus. Puiatu ja Tapa erikoolis ootavad töötajad poistelt kooli reeglitele allumist, õppimist ja hästi käitumist. Kaagvere erikoolis rõhutatakse ka suunatust õpilaste arengule, elus iseseisvat toimetulemist ning selleks uute käitumisviiside ja oskuste omandamist.

Seega oodatakse poistelt käitumist normi piires, mille aluseks on distsipliin ja eesmärgiks kooli režiimi järgimine. Ka mõjutusvahendid poiste osas on suunatud pigem reeglitele allutamisele, mitte niivõrd uute käitumisviiside tegelikule omaksvõtule. Kaagvere erikoolis liigutakse suunas, et kujundada õpilastes käitumist, mille aluseks on norm. Tüdrukute puhul toetavad mõjutusvahendid oodatud käitumist ja aitavad selle tekkimisele kaasa, mitte ei järgne ainult reaktioonina juba toimunud.

Õpilased peegeldasid suhtumist oodatud käitumisse kooliti sarnaselt. Õpilaste meelest on oodatud käitumiseks erikoolis (näiline) õppimine, korralikult käitumine, korrale allumine. Lubamatuks käitumiseks peavad õpilased karistatavat käitumist ehk korrarikkumisi. Puiatu ja Tapa erikoolis peetakse heaks käitumiseks lisaks abivalmidust töötajate suhtes, Kaagvere erikoolis ka õpilaste suhtes ning lisaks endaga toimetulemist, aktiivsust ja viisakat käitumist. Siit järeldub, et poiste erikoolides kasvatatakse alluvaid/kuulekaid inimesi, tüdrukute erikoolis on suund isiksuse sotsiaalsuse arengule.

Peamisteks korrarikkumisteks erikoolides on suitsetamine, vägivald, omavolilised lahkumised koolist, vargused, vastuhakk, lõhkumised, (tunni)distsipliini puudus. Kõik korrarikkumised on mitmetahulised ja komplitseeritud. Kaagvere erikoolis räägitakse õpilaste korrarikkumistest kui käitumisprobleemidest, mida peegeldab arusaam, et korrarikkumiste vähendamiseks tuleb tegeleda tüdrukute käitumisprobleemide lahendamiselega. Puiatu ja Tapa erikoolis nähakse korrarikkumistes probleemi, mis tuleb alla suruda.

Korrarikkumisi tingivad tihtipeale õpilaste sisemised pinged, mis väljenduvad agressiivsuses, impulsiivsuses, trotsis, närvilisuses, ootamatus käitumises, pingelolukorras ja sundseisus. Selliseid käitumisprobleeme ei ole võimalik lahendada ainult õpilaste premeerimise või karistamise süsteemi abil, mis aitab küll korrarikkumisi maha suruda, aga ei kaota iseenesest ära käitumisprobleemi. On oluline mõista, et sageli on erikooli õpilaste elus puudunud igasugune kord ning erikooli jõudes satuvad noored hoopis teise äärmusesse, mis tekitab lisapingeid ja vastuhakku. Seega probleemsele käitumisele reageerimine peaks aitama õpilastel vabaneda ka pingetest, mis neil erikoolis tekivad ja millega nad muud moodi toime ei tule, kui korda rikkudes.

Ka välisriikide uuringutes rõhutatakse, et vaid korrare ja välisele käitumisele suunatus ei taga edu. Efektivsemaks peetakse nt lähenemisi, kus on kombineeritud ka ravi ja tuginetakse kognitiiv-käitumuslikele meetoditele. Selliste lähenemiste eesmärgiks on õpetada noortele sotsiaalseid oskusi, et nad hakkaksid ise prosotsiaalselt käituma⁴⁵. Erikoole käsitlevas kirjanduses tuuakse ühe nüansina välja, et arvestada tuleb ka konkreetse noore vajadustega ning suutlikkusega sekkumist vastu võtta, täpsemalt nt noore õppimisvõime ja -stiiliga, motiveeritusega uusi oskusi omandada.⁴⁶ Erikoolis paraku ei arvestata, et sinna suunatud noortel on samad käitumisprobleemid esinenud ka enne erikooli suunamist. Kui õpilasel puudub õpiharjumus, -motivatsioon, -oskused, siis nõuab 7 tundi päevas koolitundides osalemine ja kaasatõötamine õpilaselt suurt pingutust ja tahte jõudu. Kui teadmisi pakutakse moel, mis pole noorele jõukohane ega motiveeriv, siis on raske panna noort tunnis kaasa töötama ja tunnidistsipliini täitma. Samalaadne põhimõte kehtib ka teiste erikoolis esinevate korrarikumiste puhul. Pikaajalise tubakasõltlase käitumise muutmine vaid suitsetamise keelates ei aita kaasa sõltuvusest vabanemisele. Nii suitsetamise, madala tunnidistsipliini, vägivalda puhul ei saa eeldada, et neid on võimalik lahendada, kui allutada õpilased rangele korrare. Kindlasti aitaks siinkohal ka sammhaaval tegutsemine, lähtudes õpilase käitumise muutmisel tema konkreetsest arengutasemest. Käitumise, suhtumise ja väärtushinnangute muutmine on väga pikaajaline protsess.

Kõigi kolme erikooli mõjutusvahendite süsteemi kuuluvad preemiad ja karistused. Puiatu ja Tapa erikoolis kasutatakse preemiad ja karistusi reaktsioonina käitumisele, Kaagveres on lisaks ka toetavad meetmed õpilastele ja vanematele. Kuna õpilased tihtipeale erikooli reeglitest kinni ei pea, kuid samas kontrollitakse nende käitumist intensiivselt, siis saavad õpilased rohkelt negatiivset tähelepanu. Kaagvere erikoolis tunnustatakse mingil määral igapäevast reeglitekohast käitumist, kuid poistekoolides on positiivse tähelepanu hulk väga väike võrreldes negatiivsega. Nii rahvusvaheliste organisatsioonide soovitusel alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta kui ka välisriikide praktikas (nt Inglismaal⁴⁷, Skandinaavias⁴⁸) rõhutatakse, et mõjutusvahendite süsteem peaks olema suunatud eelkõige alaealiste positiivsele mõjutamisele. Antud uuringu tulemuste kohaselt tajuvad õpilased karistuste kasutamist oluliselt sagedamini kui kiitusi. Pidev karistamine vähendab aga õpilaste motivatsiooni oma käitumist muuta.

Mõjutusvahendite latusat toimimist ja tulemusi mõjutavad erinevad tegurid: ennekõike töökorralduslikud ja töötajate oskuste, võimaluste ja ressursside vähesusega seotud; aga ka füüsilisest keskkonnast olenevad tegurid ning erinevad arusaamised ja tõekspidamised töötajate omavaheliste ning töötajate ja õpilaste vaheliste suhtumiste ja suhete kohta.

Uuringu tulemused näitavad, et erikoolis kasutatavad preemiad ja karistused pole õpilaste jaoks piisavalt atraktiivsed, et need motiveeriks paremini käituma, ega ka piisavalt ebameeldivad, et nende vältimiseks oma käitumist muuta. Näiteks kiitusi ja märkusi õpilased mõjusaks ei pea, töötajate ebajärjepidev praktika kinnistab õpilaste ükskõikset suhtumist; erikoolis viibimise aja pikendamist selle pea olematu praktika tõttu õpilased reaalse võimalusena ei taju. Olulisim motivaator nii õpilaste kui töötajate arvates on kodukülastus, mis täidab ka olulist rolli sotsiaalsete sidemete hoidmisel.

Samuti ilmnes, et kui preemiad ja karistused järgnevad liiga pika aja möödudes peale korrarikumist ja kui õpilased ei saa oma käitumise kohta pidevalt ja koheselt tagasidet, siis ei taju õpilased enam mõjutusvahendi otsest seost konkreetse korrarikumisega.

Mõjutusvahendeid pole sageli võimalik preemiate ja karistustena rakendada, sest õpilastel on võimalus hüvesid iseseisvalt saada (nt omavoliliselt koolist lahkuda) või pole karistusi võimalik ellu viia, see aga kahandab mõjutusvahendite tõsiseltvõetavust. Mõjutusvahendite elluviimist

⁴⁵ Serious Juvenile Offenders: A Systematic Review of Treatment Effectiveness in Secure Corrections. Final Report to Campbell Collaboration Crime and Justice Group. March 2007.

⁴⁶ Research into Effective Practice with Young People in Secure Facilities. Report to the Youth Justice Board. By Hobbs and Hook Consulting. April 2001.

⁴⁷ Managing the Behaviour of Children and Young People in Secure Estates. Youth Justice Board, 2006.

⁴⁸ T. Andreassen (2003). MultifunC – Multifunctional Treatment in Residential and Community Settings.

takistavad töökorralduslikud tegurid: nt planeeritud rühmakülastuse korral pole võimalik ühte õpilast maha jätta, sest koolis puuduvad võimalused tema üle järelevalvet tagada. Kõigil õpilastel pole praegu võrdselt juurdepääsu kõikidele mõjutusvahenditele ning tõenäosus preemiaid saada on väike. See puudutab eelkõige kodukülastusele saamist, mis eeldab teatud tingimuste täitmist ka kodu poolt, mida õpilane oma käitumisega koolis mõjutada ei saa.

Erikoolide töötajad ei näe koolisiseselt enda kasutuses üldse mõjutusvahendeid (olemasolevate kasutusvõimalused on piiratud ja tulemused kesised) ning ei ole praegu võimelised õpilaste käitumisprobleemidega toime tulema. Seda meelt on eelkõige Puiatu ja Tapa erikooli töötajad. Siit tuleneb ka töötajate poolt ebasobivate meetmete kasutamine, et ennetada ja ära hoida õpilaste edasisi korrarikumisi: ähvardamine, füüsiline vägivald, vägivalda eest kaitseks ja üksiolemiseks eraldusruumi minek, õpilaste suhetega manipuleerimine.

Motiveerimise võimalused on õpilaste silmis seotud töötajate autoriteedi ja võimuga ning nii on õpilaste tõlgenduses mõjutusvahendite otsustamine juhtkonna pädevuses. Selline suhtumine pärsib aga oluliselt korrarikumistega otseselt kokkupuutuva personali nõudmiste tõsiseltvõetavust õpilaste poolt. Õpilaste silmis ei sõltu autoriteedi saavutamine aga ainult motiveerimisvõimalusest, vaid siin on olulised ka töötajate ja õpilaste vastastikune austus ja meeldiv suhtlemine. Ka õpilased väljendavad, et nad ootavad töötajatelt inimlikku sõbralikku suhtlemist, mis näitab, et personali valikul tuleks arvestada ka selliste omadustega.

Töötajate praktika seoses mõjutusvahendite kasutamisega pole järjepidev – kõikidele probleemidele ei reageerita, see sõltub nii töötaja suhtumisest õpilasse (kaastunne vs. hirm) ja tema käitumisprobleemi (poiste puhul vägivald kui normkäitumine), aga korrarikumisi ignoreeritakse ka usus, et nii on lihtsam tagada õpilaste seas korda. Selline ebaregulaarne reageerimine aga annab õpilastele signaali, et polegi vaja alati korralikult käituda. Töötajate nõudmised õpilastele on samuti erinevad, see on viinud selleni, et õpilased teadlikult manipuleerivad töötajatega.

Ebaselge on mõjutusvahendite määramise protsess (individuaalne lähenemine vs. ühtsetest reeglitest lähtumine) ning see pole tegelikkuses alati seotud reaalse käitumisega ega toeta oodatud käitumist. Seetõttu tajutakse mõjutusvahendite süsteemi sageli ka ebavõrdsena.

Töötajate erinev praktika mõjutusvahendite kasutamisel on põhjustatud ühelt poolt ebaselgusest erikooli rolli ja funktsioonide osas ning töötajate erilaadsete rollide üheaegselt täitmisest, sageli ka selliste ülesannete, mille täitmiseks pole töötaja ettevalmistust saanud. Erineva taseme töötajate vahel võib märgata koostöö puudumist: töötajad ei usalda üksteist, ei toeta üksteise tehtud otsuseid ega tööta ühtse meeskonnana. Ebajärjepidevust põhjustavad ka töökorraldusest tulenevad puudujäägid, mistõttu sageli polegi võimalik ühtemoodi käituda. Töötajate praktika on tugevalt seotud ka arusaamaga, millist kohtlemist õpilased vajavad. Kaagvere erikoolis ollakse enam suunatud probleemidega tegelemisele ja töötajate suhtumist õpilastesse iseloomustab kaastundlikkus ja arusaam, et õpilased vajavad toetust, mõistmist, headust – seega ei ole vaja karistusvahendeid, vaid inimesi, kes oskaks ja suudaks sellist lähenemist ellu viia. Puiatu ja Tapa töötajad leiavad, et poistel on karistamatuse tunne ja distsipliinipuudus ning seetõttu vajavad ranget korda, rangeid karistusi, ranget kohtlemist ja ka karmimaid mõjutusvahendeid.

Tuginedes seni tehtud uuringutele ja välisriikide kogemustele võib väita, et kooli toimimiseks on lisaks efektiivsele mõjutusvahendite süsteemile oluline ka see, kuidas kooli töötajad erinevaid õpilastele suunatud tegevusi läbi viivad. Ka erikoolide tegevuse ümberkorraldamise õnnestumiseks on esmatähtis alustada just koolis endas toimuvast: õpilastega tegelemisest ehk sellest, mida nende ümberkasvatamiseks tehakse ja kuidas seda tööd läbi viiakse. Siinkohal on oluline roll ennekõike töötajatel. Erinevad välisuuringud (vt Dowden⁴⁹, Inderbitzin⁵⁰) viitavad

⁴⁹ C. Dowden, D.A. Andrews. The Importance of Staff Practice in Delivering Effective Correctional Treatment: A Meta-Analytic Review of Core Correctional Practice. *International Journal Offender Comparative Criminology* 2004; 48; 203.

⁵⁰ M. Inderbitzin. Guardians of the State's Problem Children. An Ethnographic Study of Staff Members in a Juvenile Correctional Facility. *The Prison Journal* 2006; 86; 431.

erikooli töötajate olulisusele nii õpilaste rehabiliteerimisel koolis kui ka hilisemal resotsialiseerumisel. Näiteks on rõhutatud töötajate positiivse eeskujul olulisust õpilaste väärkäitumise vähendamisel, lähtudes sellest, et õpilane õpib prosotsiaalseid oskusi ja kognitiivseid-käitumuslikke mustreid regulaarse suhtluse käigus personaliga; samuti häid suhteid personali ja õpilaste vahel, aga ka vastastikust austust ning alaealise õigusrikkude ja personali üksteisele meeldimist/teeneteise aktsepteerimist. Ka käesolev uuring näitas, et igapäevaste interaktsioonide/suhtlemise kaudu kujundavad töötajad õpilastes suhtumist ja arusaamist ning mõjutusvahendite süsteem toimub õpilaste ja töötajate vahelise suhtlemise kaudu. Kooliti ja ka koolisisest on siin olulised erinevused. Kui üldine mulje õpilaste ja töötajate vahelistest suhetest eelkõige poistekoolides on pigem jahe, kohati ka vaenulik, siis esines erikoolides töötajaid ja õpilasi, kelle omavahelist suhtlemist iseloomustab usaldus, innukus, sõbralikkus.

KASUTATUD MATERJALID

KIRJANDUS

Dowden, G., Andrews, D.A. The Importance of Staff Practice in Delivering Effective Correctional Treatment: A Meta-Analytic Review of Core Correctional Practice.. International Journal Offender Copmaratice Criminology 2004; 48; 203.

Deinstitutionalization of Juvenile Offenders. Denise G. Gottfredson, William H. Barton. Criminology 1993; 31; 4.

Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek. Artikleid autoritelt: Roman Kallas, Tiiu Kuurme, Mare Leino, Karin Lukk jt. TLÜ Kirjastus. Tallinn 2007.

Eesti teismeliste vägivaltatõlgendused / Judit Strömpl, Marju Selg, Kadri Soo, Beata Šahverdov-Žarkovski ; EV Sotsiaalministeerium, sotsiaalpoliitika info ja analüüsi osakond. – Tallinn, 2007. – 123 lk. – (Sotsiaalministeeriumi toimetised. Uuringuraport, ISSN 1736-3896, ISSN 1736-390X; 2007, 3).

Guardians of the State's Problem Children. An Ethnographic Study of Staff Members in a Juvenile Correctional Facility. Inderbitzin, M. The Prison Journal 2006; 86; 431.

Kõiv, K. (2006) Eesti kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste koolid 2005/2006. Uurimisprojekti aruanne EV Haridus- ja Teadusministeeriumile.

Kõrgesaar, J. (1999). Eesti käitumishälvikute erikoolid 1998/99. Uurimisprojekti aruanne Haridusministeeriumile.

Laine, M. (1997) Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Eesti Riigikaitse Akadeemia, Tallinn.

Lashway, L (2001). The New Standards and Accountability. Will Rewards and Sanctions Motivate America's Schools to Peak Performance. ERIC Clearinghouse on Educational Management. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/3117/accountability.pdf?sequence=1>

Managing the Behaviour of Children and Young People in Secure Estates. Youth Justice Board, 2006.

Markina, A., Saar, J. (2001). Ülevaade 1985–2000 Eestis läbiviidud noorte hälbekäitumist käsitlevatest uuringutest. Uurimisprojekti aruanne Integratsiooni Sihtasutusele.

Research into Effective Practice with Young People in Secure Facilities. Report to the Youth and Justice Board by Hobbs and Hook Consulting. April 2001.

Serious Juvenile Offenders: A Systematic Review of Treatment Effectiveness in Secure Corrections. Final Report to Campbell Collobaration Crime and Justice Group. March 2007.

Strömpl, J. (2002). The K. School. Residential Management of Troublesome Girls in Transition-time Estonia. Academic Dissertation. University of Tampere

NORMATIIVAKTID

Alaealise mõjutusvahendite seadus (RT I 1998, 17, 264).

Kaagvere Erikooli kodukord, kinnitatud Kaagvere Erikooli direktori 09.11.2007.a käskkirjaga nr 1-4/57.

Karistusseadustik (RT I 2001, 61, 364).

Puiatu Erikooli sisekorraeeskiri. Kättesaadav arvutivõrgus: http://www.puiatu.vil.ee/Puiatu%20Erikool_files/Puiatu%20Erikooli%20sisekorraeeskirjad.ppt

Tapa Erikooli sisekorraeeskiri. Kinnitatud Õppenõukogu 22.10.2007.a protokolliga nr 2.
Tubakaseadus (RT I 2005, 29, 210).

MUUD MATERJALID

Andreassen, T (2003). MultifunC – Multifunctional Treatment in Residential and Community Settings. Töödokument.

Erikoolide funktsioon ja tulemuslikkus. Riigikontrolli kontrolliaruanne nr 2-5/04/45
18.06.2004. Kättesaadav arvutivõrgus:

<http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=20514/erikoolide+funktsioon+ja+tulemuslikkus+Riigikontrolli+aruanne.pdf>

Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste koolide kontseptuaalsed alused. Haridus- ja teadusministri 19.12.2008. a käskkiri nr 1570.

Kokkuvõtte õiguskantsleri kontrollkäigust Puiatu Erikooli 12.05.2008. Kättesaadav:
http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/04_Kontrollkik_Puiatu_Erikooli_mai_2008.pdf

Mändmets, H. Üleliigsed lapsed. Eesti Päevaleht, 23. oktoober 2008.

Report of Expert Meeting and Knowledge Seminar: Assistance to Children at Risk of Committing Crimes and Reintegration of Children with a Criminal Life Style. November 2007. Kättesaadav arvutivõrgus: <http://www.childcentre.info/projects/perpetrators/dbaFile15528.pdf>

Vallik, A. Kuidas karistada? Postimees, 31. oktoober. 2008.

Lisad

Lisa 1. Õpilase intervjuukava

Taustaandmed

Vanus

Erikoolis oldud aeg

Mõjutusvahendid

Millist käitumist sinult koolis oodatakse? Mida sa pead siin koolis tegema ja kuidas olema?

Milline käitumine ei ole lubatud? Mida ei tohi teha? Mis siis juhtub, kui nii teha?

Kas sellised käitumisreeglid on vajalikud? Mille jaoks ja kelle jaoks?

Kas nendest reeglitest on raske kinni pidada? Miks?

Miks õpilasi üldse kiidetakse, karistatakse?

Millise käitumise eest saab karistada?

Millised on siin koolis karistused?

Mida sa arvad vastavatest karistusviisidest? Lähevad need sulle korda? Miks lähevad/ei lähe?

Kuidas sa ennast tunneksid/oled tundnud, kui sind karistatakse nii...?

Kas sellised karistused on õiglased? Miks on/ei ole?

Millised oleksid sellised karistused, mis hoiaksid ära korrarikumised?

Mille eest saab kiita?

Mis juhul saab midagi preemiaks? Millised on need preemiad?

Kas need preemiad on ahvatlevad? Millised preemiad on väärt, et selle nimel korralikult käituda? Miks nad on head / ei ole head?

Kuidas kiitusi/preemiaid määratakse? Kes otsustavad? Kuidas õpilased ise sellest teada saavad?

Kas on õiglane, et preemiaid niimoodi saadakse?

Millised oleksid preemiad, mille nimel tasuks vaeva näha?

Kuidas ma peaksin käituma, et saada võimalikult palju kiita ja preemiaid?

Mis siis juhtub, kui ma teen ... Kas alati juhtub nii?

Millest see sõltub, milline karistus sulle määratakse?

Kuidas karistusi määratakse? Kes otsustab?

Kuidas õpilasele sellest räägitakse? Kas õpilane saab ka ise juhtunus kaasa rääkida?

Mis saab pärast karistuse ärakandmist?

Põgenemised

Kuidas õpilased koolist põgenevad?

Mis aegadel tavaliselt põgenetakse? Mis kohtadest tavaliselt põgenetakse?

Kuidas põgenemised korraldatakse? Kuidas tehakse ettevalmistusi, kes kaasatakse plaani?

Kas põgeneda on lihtne? Miks on lihtne?

Mis põhjustel õpilased koolist põgenevad?

Kuidas mõjutavad õpilaste koolist põgenemist:

Õpilaste omavahelised suhted

Õpilaste suhted töötajatega, võimalikud konfliktid

Keelatud asjad ja ained (suitsud)

Õpilaste mittedaamine koju

Erikooli elust tekkiv stress (pidev kontroll, range režiim jne)

Mis saab õpilasega, kes kooli tagasi tuleb (karistus, vestlus vms)?

Mis siis saab, kui ma korduvalt põgenen?

Kas ja kuidas põgenemine ennast ära tasub?

Mis hoiab tagasi, miks ei joosta ära?

Kuidas saaks põgenemisi ära hoida?

Lisa 2. Personali intervjuukava

Taustaandmed

Ametikoht
Sugu
Tööstaaž erikoolis

Mõjutusvahendid

Milline on töötaja roll õpilasega tegelemisel?
Milliseid mitteformaalseid rolle töötaja veel täidab (korra tagamine, konfliktide lahendamine vms)?
Missugused on õpilaste peamised korrarikkumised/käitumisprobleemid?
Millisele käitumisele kindlasti reageeritakse? Millisele käitumisele ei reageerita?
Millised on rasked korrarikkumised?
Mille puhul lastele tunnustust avaldatakse?
Millist käitumist lastelt oodatakse? Milline on oodatav, normaalne käitumine?
Milliseid mõjutusvahendeid koolis kasutatakse?
Mis juhtudel vastavaid mõjutusvahendeid kasutatakse? Kas alati on nii?
Mis on mõjutusvahendite kasutamise üldised eesmärgid?
Kas mõjutusvahendid täidavad oma eesmärgi?
Mida õpilased arvavad vastavatest mõjutusvahenditest?
Millest lähtutakse mõjutusvahendi määramisel (tehtud teost, selle tagajärgedest, õpilase individuaalsusest, eeldatavast mõjust vms)?
Millised on individuaalsed mõjutusvahendid, millised on mõjutusvahendid grupi käitumise suunamiseks?
Milliseid karistamise viise rakendatakse? Millistel juhtudel?
Milliseid tunnustamise/kiitumise võimalusi kasutatakse? Mis juhtudel?
Mis on vastavate mõjutusvahendite eesmärkideks?
Kuidas toimub mõjutusvahendi määramine?
Kuidas õpilasi kaasatakse mõjutusvahendite (eriti karistuste) määramise protsessi? Kas ja kuidas nendega hiljem tegeletakse (vestlused, kahju heastamine vms) ?
Kuidas toimub karistamise protsess? Algab halvast teost, mis saab edasi? Kes otsustavad, mil viisil õpilast karistatakse? Kelle arvamust küsitakse?
Kuidas toimub tunnustuste määramise protsess? Kes otsustavad, keda kaasatakse otsustamisse?
Kuidas ja kuhu fikseeritakse õpilase käitumise, nii hea kui halb? Kas seda tehakse regulaarselt? Kui tihti ja mille puhul seda tehakse?
Kuidas liigub info töötajate vahel õpilase olemise-tujude-käitumise kohta?
Kuidas saadakse infot õpilasele määratud mõjutusvahendite kohta?
Mis juhtudel tehakse ettekanded/sissekanded õpilaste käitumise kohta?
Kas ja kuidas õpilasi sellest teavitatakse?
Mis saab pärast ettekande/sissekande tegemist?
Kas ja kuidas edasisse ka õpilasi kaasatakse?
Milliseid mõjutusvahendeid selle ametikoha piires saab kasutada?
Kuivõrd piisab olemasolevatest mõjutusvahenditest?
Kuidas need õpilast mõjutavad?
Millised mõjutusvahendid/võimalused võiksid veel olla?
Kas mõjutusvahendite süsteem õigustab ennast? Mis võiks olla teismoodi?
Mida saaks tänastes tingimustes teistmoodi teha?
Põgenemised
Kuidas õpilased koolist põgenevad?
Kas põgenemiste ajas ja kohas esineb kordumisi? Millised on „ohtlikud“ ajad? Kus on „ohtlikud“ kohad?
Mis põhjustel õpilased koolist põgenevad?
Kuidas mõjutavad õpilaste koolist põgenemist:
Õpilaste omavahelised suhted
Õpilaste suhted töötajatega, võimalikud konfliktid
Keelatud asjad ja ained (suitsud)
Õpilaste mittesaamine koju
Erikooli elust tekkiv stress (pidev kontroll, range režiim jne)
Mis saab õpilasega, kes kooli tagasi tuleb (karistus, vestlus vms)?
Kas ja kuidas tegeletakse põgenejatega selle probleemi lahendamiseks/ennetamiseks?

Kuidas mõjutab koolist põgenemine õpilase edasist käitumist (juhul kui ta kooli tagasi tuleb)? Kuidas mõjutab see õpilasega tehtavat õppe- ja kasvatustööd?
Millised märgid näitavad õpilase põgenemissoovi?
Mida tehakse põgenemise ennetamiseks? Põgenemise takistamiseks?
Kuidas saaks põgenemisi ära hoida?